

JURIS

EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 5/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Льодусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22.10.2024 р. (протокол № 2)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, румунська, французька

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.565.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.1>**І. В. Глиняний**

доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7573-1658

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті досліджується роль Конституційного Суду України в забезпеченні та захисті прав і свобод людини. Конституційний Суд є ключовою інституцією у правовій системі України, покликаною гарантувати дотримання Конституції як основного закону держави. У роботі аналізуються основні теоретичні аспекти діяльності Конституційного Суду, його правовий статус та повноваження у сфері захисту прав людини.

Окрема увага приділяється практичним аспектам функціонування Суду, включаючи розгляд конституційних подань, звернень громадян та правозахисних організацій. У статті аналізується взаємозв'язок між рішеннями Конституційного Суду та виконанням міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, зокрема рішень Європейського суду з прав людини.

Розглядаються також проблеми, з якими стикається Конституційний Суд у своїй діяльності: вплив політичних чинників, складність імплементації рішень та їх виконання на практиці, недостатня ефективність механізмів конституційного захисту. У статті підкреслюється важливість підвищення незалежності та професійності Суду для забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах демократичної трансформації України.

У статті зроблено висновок, що Конституційний Суд України є центральною ланкою в механізмі захисту прав людини, проте потребує посилення незалежності, прозорості та довіри суспільства. Його діяльність є невід'ємною частиною демократичного розвитку країни та її інтеграції у європейський правовий простір.

Дослідження встановлює, що Конституційний Суд України відіграє важливу роль у зміцненні верховенства права та забезпеченні дотримання прав людини, проте потребує послідовного реформування для підвищення своєї ефективності та довіри з боку суспільства.

Ключові слова: конституційне право, Конституційний Суд України, конституційний процес, конституційний захист прав людини, конституційні гарантії, воєнний стан, євроінтеграція, конституційна скарга.

***Глиняний І. В.* THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: THEORY AND PRACTICE**

The article examines the role of the Constitutional Court of Ukraine in ensuring and protecting human rights and freedoms. The Constitutional Court is a key institution in the legal system of Ukraine, designed to guarantee compliance with the Constitution as the fundamental law of the state. The paper analyzes the main theoretical aspects of the activities of the Constitutional Court, its legal status and powers in the field of human rights protection.

Special attention is paid to the practical aspects of the functioning of the Court, including the consideration of constitutional petitions, appeals of citizens and human rights organizations. The article analyzes the relationship between the decisions of the Constitutional Court and the implementation of Ukraine's international obligations in the field of human rights, in particular the decisions of the European Court of Human Rights.

The problems faced by the Constitutional Court in its activities are also considered: the influence of political factors, the complexity of implementing decisions and their implementation in practice, the insufficient effectiveness of constitutional protection mechanisms. The article emphasizes the importance of increasing the independence and professionalism of the Court to ensure effective protection of human rights in the conditions of democratic transformation of Ukraine.

The article concludes that the Constitutional Court of Ukraine is a central link in the mechanism for protecting human rights, but it needs to strengthen its independence, transparency and public trust. Its activities are an integral part of the country's democratic development and its integration into the European legal space.

The study establishes that the Constitutional Court of Ukraine plays an important role in strengthening the rule of law and ensuring respect for human rights, but it needs consistent reform to increase its efficiency and public trust.

Key words: constitutional law, Constitutional Court of Ukraine, constitutional process, constitutional protection of human rights, constitutional guarantees, martial law, European integration, constitutional complaint.

Постановка проблеми. Захист прав людини є основоположним принципом демократичного суспільства та важливою складовою верховенства права. В Україні ця функція значною мірою покла-

дається на Конституційний Суд – спеціалізований орган конституційної юрисдикції, що забезпечує дотримання Основного закону держави. Конституційний Суд України виступає гарантом захисту

прав і свобод громадян через перевірку законодавчих актів на відповідність Конституції, а також шляхом розгляду конституційних подань і звернень громадян.

У сучасних умовах роль Конституційного Суду набуває особливої ваги. З одного боку, суд є інструментом реалізації конституційних гарантій, закріплених у розділі II Конституції України, з іншого – його рішення впливають на розвиток правової системи та адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Однак ефективність діяльності Конституційного Суду залежить від низки чинників, включаючи політичну незалежність, довіру суспільства та здатність забезпечувати практичну реалізацію своїх рішень.

Актуальність теми зумовлена тим, що Конституційний Суд відіграє ключову роль у захисті прав людини в Україні, але водночас стикається із значними викликами. Це включає вплив зовнішньополітичних криз, таких як війна, а також внутрішні проблеми, пов'язані з реформою судової системи, забезпеченням прозорості та виконанням рішень Суду.

Ця стаття має на меті проаналізувати теоретичні та практичні аспекти діяльності Конституційного Суду України у сфері захисту прав людини. У роботі також розглядаються прецедентні рішення Суду, їхній вплив на правозахисну систему країни та виклики, які стоять перед цією інституцією в умовах демократичної трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації зосереджуються на актуалізації питань щодо ролі Конституційного Суду України в забезпеченні захисту прав людини, що є предметом дослідження таких вчених, як: Крайник Г., Кармаза О., Гаврильців М., Белова М., Наливайко Л., Батанов О., Терлецький Д., Афанасьєва М., Шило С., Сенчук І., Таманаги Б., Козюбри М., Таманаги Б., Паліюк В., Пашук Т., Сущенко В.

Мета статті. Метою статті є дослідження ролі Конституційного Суду України в забезпеченні захисту прав людини через аналіз його теоретичних функцій і практичної діяльності. Основний акцент зроблено на розкритті значення рішень Суду для забезпечення конституційних гарантій прав і свобод громадян, а також на визначенні викликів, які впливають на ефективність його роботи.

Стаття має на меті оцінити, наскільки Конституційний Суд сприяє зміцненню правової держави в Україні, аналізуючи його взаємодію з іншими інституціями, виконання рішень і вплив на адаптацію законодавства до європейських стандартів. У роботі також досліджуються актуальні проблеми, зокрема вплив політичного тиску, недоліки в реалізації рішень Суду та виклики, пов'язані

з функціонуванням у період криз, таких як воєний стан.

Виклад основного матеріалу. На практиці Конституційний Суд України виступає ключовим механізмом захисту прав і свобод громадян, втручаючись у ті сфери, де звичайні суди або державні органи не можуть забезпечити належне виконання конституційних гарантій. Його рішення мають обов'язкову силу, що дозволяє виправляти системні недоліки в законодавстві, а також захищати громадян від порушень їхніх прав з боку державної влади.

Одним із найважливіших аспектів діяльності Суду є вирішення справ, які стосуються обмеження прав людини. Це стає особливо актуальним у період воєнного стану, коли можливе тимчасове звуження окремих прав і свобод відповідно до Конституції України. Суд має гарантувати, що такі обмеження є пропорційними, законними і спрямованими виключно на забезпечення безпеки держави та суспільства.

Рішення Конституційного Суду нерідко мають далекосяжні наслідки. Наприклад, вони можуть впливати на соціальну політику, регулювання економічних прав, забезпечення рівності перед законом. У багатьох випадках Суд ставав інструментом захисту соціально вразливих груп населення, забезпечуючи їхні права на належний рівень соціального захисту або доступ до правосуддя.

Втім, діяльність Суду стикається з серйозними викликами. Одним із них є політичний тиск, що може впливати на незалежність ухвалення рішень. Іншою проблемою є виконання рішень Суду, оскільки часто органи державної влади затягують або саботують їх реалізацію. Ці фактори підривають довіру громадян до інституції та послаблюють її вплив на забезпечення прав людини.

Сучасні реалії, пов'язані з воєнним станом, лише загострюють існуючі проблеми. Окупація частини територій України створює умови, за яких Конституційний Суд не може забезпечити прямий захист прав громадян, які проживають на цих територіях. У таких обставинах важливим залишається співробітництво з міжнародними правозахисними організаціями, а також участь у процесах документування та оцінки порушень прав людини.

Попри всі труднощі, Конституційний Суд України продовжує виконувати свою місію, залишаючись одним із ключових гарантів правового порядку в державі. Його рішення мають потенціал не лише захищати права окремих осіб, але й змінювати правову систему в цілому, адаптуючи її до сучасних викликів. В умовах демократичної трансформації України діяльність Суду відіграє важливу роль у формуванні суспільства, орієнто-

ваного на верховенство права та захист гідності кожної людини.

Корисними є дослідження науковців з боку реформації Конституційного Суду України, наприклад Крайник Г. наголошує, що «За доцільне: 1) зменшити кількість складу суддів КСУ до 10 (внести зміни в ст. 9 Закону України «Про КСУ», ст. 148 Конституції України), що дасть змогу заощадити Державний бюджет України, внаслідок зменшення виплат заробітної плати; 2) встановити повноважність Суду у кількості простої більшості (ст. 10 Закону України «Про КСУ»); 3) визначити максимум у кількості 40 членів Науково-консультативної ради КСУ (доповнити п. 5 положення про Науково-консультативну раду КСУ, а також ст. 41 Закону України «Про КСУ»); 4) виключити наукових консультантів суддів КСУ, посади яких належать до посад патронатної служби та залишити лише одного помічника, на підставі існування Науково-консультативної ради (ст. 30 Закону України «Про КСУ»);» [1]

Така наукова доктрина свідчить про потреби в сучасному суспільстві щодо реформації Конституційного Суду України та перегляду певних положень законодавства щодо його функціонування.

Стосовно цього висновку влучним є твердження Кармаза О. «Станом на лютий 2023 року в Україні діє правовий режим воєнного стану, який зумовлює модифікацію існуючих прав і свобод громадян на всій території України, а в юриспруденції – нові наукові дослідження. У цих умовах вагоме значення мають просвіта та наука, які в сукупності також протидіють агресору, закладаючи зерно ефективного правового механізму захисту прав і свобод громадян в Україні». [2]

У зв'язку з цим, дійсно варто погодитись з тим, що воєнний стан тільки активізує правову доктрину для вирішення проблем, пов'язаних з правовим регулюванням прав і свобод людини, адже їх забезпечення є однією з головних цілей Конституції України.

Діяльність Конституційного Суду України в умовах сучасних викликів має не лише правовий, але й символічний вимір. Його рішення демонструють здатність держави гарантувати права людини навіть у складних обставинах, таких як війна чи внутрішньополітичні кризи. Від ефективності роботи Суду залежить не лише виконання Конституції, але й рівень довіри суспільства до демократичних інститутів, які покликані захищати права громадян.

Одним із напрямів, що потребує уваги, є забезпечення належного доступу громадян до механізмів конституційного контролю. Незважаючи на те, що інститут конституційного подання та звернення громадян є важливим інструментом захисту прав, процедурна складність і тривалість розгля-

ду часто стають бар'єром для ефективної реалізації цих можливостей. У контексті реформування судової системи України важливим є спрощення процедур і створення умов для більшої відкритості Суду для громадськості.

Міжнародна співпраця також відіграє важливу роль у діяльності Конституційного Суду. Інтеграція міжнародних стандартів прав людини у конституційну практику сприяє покращенню якості рішень Суду та зміцненню правової системи України. Зокрема, рішення Європейського суду з прав людини та досвід інших європейських конституційних судів можуть слугувати важливими орієнтирами для розв'язання складних конституційних питань, пов'язаних із захистом прав людини.

Крім того, важливим аспектом роботи Суду є його роль у постконфліктному відновленні. Після завершення воєнного стану Конституційний Суд матиме вирішальне значення у розв'язанні юридичних колізій, пов'язаних із реінтеграцією окупованих територій, відновленням прав громадян, постраждалих від агресії, та забезпеченням верховенства права в умовах відбудови країни. Його діяльність може стати основою для формування нової правової культури, що буде базуватися на принципах справедливості, прозорості та поваги до прав людини.

Також слід зазначити, що правова доктрина зазначає що «Окрім того, ЄСПЛ також зробив спеціальне застереження, яке вказує на право держави вживати заходів, які захищатимуть громадську безпеку від подій, що настануть у майбутньому. Однак у такому випадку ці надзвичайні заходи повинні ґрунтуватися на достовірній інформації, якою володіє уряд держави». [3]

У майбутньому Конституційний Суд України має зміцнити свій статус незалежного й ефективного інституту, що забезпечує конституційний порядок та виступає гарантом захисту прав людини. Це вимагає подальших реформ, спрямованих на посилення його автономії, підвищення професійності суддівського корпусу та вдосконалення процедур виконання рішень Суду. Водночас важливим залишається забезпечення суспільної підтримки цієї інституції, що можливо лише через прозорість, справедливість і об'єктивність її діяльності.

Таким чином, Конституційний Суд України виконує надзвичайно важливу роль у захисті прав і свобод громадян, зберігаючи баланс між інтересами держави, суспільства та кожної людини. Його ефективність визначатиме не лише розвиток правової системи України, але й успішність її демократичної трансформації та інтеграції до європейського правового простору.

Роль Конституційного Суду України в захисті прав людини має особливе значення в умовах

системних реформ та геополітичних викликів, з якими стикається держава. Його діяльність повинна слугувати інструментом стабілізації суспільних відносин, особливо коли йдеться про захист прав найбільш вразливих верств населення. У цьому контексті важливим завданням є забезпечення відповідності національного законодавства сучасним потребам громадян і міжнародним стандартам, що вимагає від Конституційного Суду прогресивного підходу до вирішення конституційних спорів.

Також цікавою є позиція науковців, яка зазначає що «Крім того, слід звернути увагу, питання юридичної природи правових позицій Конституційного Суду України та критеріїв ефективного виконання його рішень залишаються категоріями, що взаємодіють, а, отже, потребують ґрунтовного наукового опрацювання. В той же час, з'ясування юридичної сили правових позицій Суду ускладнюється відсутністю їх законодавчого визначення, певною складністю розуміння ролі та місця органу конституційної юрисдикції в системі державної влади.» [4]

Суд не тільки гарантує правову визначеність у складних ситуаціях, але й виступає бар'єром для можливих зловживань владою. Наприклад, його рішення мають ключове значення у випадках, коли прийняття законодавчих чи виконавчих актів може порушувати принципи прав людини або виходити за межі конституційних повноважень державних органів. Такі дії Суду є запобіжником для надмірної концентрації влади та руйнування демократичних інститутів.

Особливо важливою є місія Конституційного Суду у періоди кризових явищ, таких як воєнний стан, коли права громадян можуть бути обмежені через надзвичайні обставини. Тут важливо зберегти баланс між інтересами національної безпеки та правами особи, що є викликом як для законодавців, так і для Суду. Невідповідність або надмірність обмежувальних заходів може створити ризик для демократичного устрою держави, тому Суд має слугувати неупередженим арбітром у таких ситуаціях.

У перспективі післявоєнного відновлення України роль Конституційного Суду стане ще більш значущою. Його завданням буде оцінка конституційності рішень, спрямованих на реінтеграцію тимчасово окупованих територій, відшкодування збитків та захист прав громадян, які постраждали від війни. Такі рішення не лише впливатимуть на правову стабільність, але й матимуть потужний соціальний і символічний ефект, сприяючи відновленню довіри громадян до державних інституцій.

Одним із напрямків, який також потребує посиленої уваги Суду, є тлумачення конституційних норм у контексті їх відповідності євро-

пейським стандартам прав людини. З огляду на прагнення України до інтеграції з Європейським Союзом, Конституційний Суд може відігравати важливу роль у гармонізації національного законодавства з правовими нормами ЄС, що сприятиме посиленню правового захисту громадян і доведенню до стандартів верховенства права.

Крім того, важливо посилити механізми виконання рішень Конституційного Суду. Часто навіть найпрогресивніші та обґрунтовані рішення Суду стикаються із саботажем чи затягуванням їхньої імплементації на рівні державних органів. Це не лише знижує ефективність діяльності Суду, але й підриває авторитет правової системи в очах громадян. Законодавче та інституційне забезпечення обов'язковості виконання рішень Суду є нагальною потребою для покращення правового порядку в державі.

Також, одним із дієвих механізмів захисту прав і свобод людини залишається конституційна скарга. Конституційна скарга є важливим інструментом, який дозволяє громадянам захищати свої права і свободи безпосередньо через Конституційний Суд України. Цей механізм, запроваджений після конституційних змін 2016 року, відкрив нові можливості для реалізації прав людини, зміцнення верховенства права та контролю за відповідністю законодавчих актів Конституції.

Особливість конституційної скарги полягає у тому, що вона дозволяє громадянину звертатися до Конституційного Суду в разі, якщо звичайні суди не змогли забезпечити належного захисту його прав. Такий підхід відповідає європейським стандартам правозахисту, адже він надає кожному громадянину право бути почутим на найвищому рівні конституційного правосуддя.

Втім, механізм конституційної скарги стикається із викликами, які обмежують його ефективність. Однією з головних проблем є складність процедурного оформлення скарг, що часто відлякує громадян від використання цього інструменту. Крім того, тривалі строки розгляду конституційних скарг знижують оперативність захисту прав людини.

Іншою проблемою є низька обізнаність населення про можливості цього механізму. Багато громадян не знають про право на подання конституційної скарги або не розуміють її процедури. Це вимагає активної просвітницької роботи з боку держави, правозахисних організацій та громадянського суспільства.

У період воєнного стану значення конституційної скарги набуває особливого сенсу. У цей час можливі обмеження окремих прав, які, однак, повинні залишатися в межах Конституції. Механізм конституційної скарги дозволяє громадянам реагувати на випадки надмірних обмежень їхніх прав та сприяє збереженню балансу між

безпековими потребами держави і захистом прав людини.

З цим погоджується і правова доктрина, зокрема можливо зустріти думки науковців, які встановлюють що «Функціонування інституту конституційної скарги доповнює зміст принципу прямої дії норм Конституції України, оскільки гарантує скаржникові захист прав і свобод безпосередньо на підставі конституційних норм і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить. Внаслідок цього суб'єкт права на конституційну скаргу може усвідомити цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почуваючи себе у правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт». [5]

Таким чином, Конституційний Суд України є не просто правовою інституцією, але й важливим фактором, що визначає якість конституційного середовища в державі. Його незалежність, об'єктивність і здатність вирішувати складні правові питання мають бути підкріплені чіткими механізмами підтримки з боку інших гілок влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Успіх роботи Суду стане вирішальним для зміцнення демократії, відновлення справедливості та забезпечення стійкості української держави в умовах нових викликів.

Висновки. Конституційний Суд України відіграє центральну роль у забезпеченні конституційних гарантій прав і свобод людини. Його діяльність спрямована на збереження верховенства права, захист основних принципів демократії та забезпечення дотримання прав кожного громадянина. У складних умовах, таких як війна, Суд залишається ключовим механізмом, який допомагає зберегти правовий порядок і баланс між безпековими потребами держави та правами людини.

Попри значні успіхи, ефективність діяльності Суду залишається обмеженою через низку викликів. Серед них можна виокремити політичний тиск, труднощі з виконанням рішень і недостатню довіру громадян до цієї інституції. Крім того, системні недоліки в судовій системі та недосконалість законодавства ускладнюють виконання Судом його функцій у повному обсязі.

Важливим завданням для України є реформування механізмів виконання рішень Конституційного Суду, забезпечення його незалежності та прозорості. Також значну роль у підвищенні ефективності цієї інституції відіграє гармонізація її діяльності з міжнародними стандартами прав людини, що відповідає курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Перспективи діяльності Суду мають стратегічне значення у контексті післявоєнного відновлен-

ня держави. Його рішення можуть стати основою для юридичної реабілітації постраждалих, реінтеграції тимчасово окупованих територій та відновлення справедливості. У цьому контексті важливим є не лише правовий аспект діяльності Суду, але й його соціальна місія – зміцнення довіри громадян до інституцій, які гарантують їхні права.

Конституційний Суд України має всі передумови для того, щоб стати надійним гарантом конституційного порядку та прав людини в державі після воєнного стану. Для цього необхідно забезпечити йому належні умови для функціонування, зокрема через системні реформи, вдосконалення правової бази та зміцнення громадського контролю. Його ефективна діяльність є запорукою побудови сучасної демократичної держави, в якій права і свободи громадян будуть реально захищені навіть у найскладніших умовах.

Література

1. Крайник Г.С. «Конституційний Суд України – реформування у напрямі євроінтеграції України», електронний ресурс URL: <http://surl.li/ycnkvb>.
2. Кармаза О.О. «Дотримання принципу юридичної визначеності як гарантія дії принципу верховенства права у виборчому законодавстві України: теорія, законодавство, рішення Європейського суду з прав людини та рішення Конституційного Суду України», електронний ресурс URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/karmaza.pdf>.
3. Гаврильців М.Т. «Захист прав людини в умовах війни (за матеріалами рішень Європейського суду з прав людини)», електронний ресурс URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5858/1/23_06_2023.pdf#page=31.
4. Белова М.В., Данко В.Й., Белов Д.М., «Виконання рішень Конституційного Суду України: окремі доктринальні підходи» електронний ресурс URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/308860/300399>.
5. Наливайко Л., Хирса А., «Конституційна скарга як засіб захисту прав і свобод особи» електронний ресурс URL: <http://surl.li/xtmivq>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Електронний ресурс URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Європейська конвенція з прав людини, Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97, Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Загальна декларація прав людини / прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року за № 2102 – IX Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
10. Закон України «Про Конституційний Суд України», відомості Верховної Ради України, 2017, № 35, ст. 376 Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

УДК 342.7
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.2>

Я. В. Демянішин
аспірант кафедри конституційного міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0004-8744-2828

ПОНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Стаття висвітлює актуальні питання забезпечення прав і свобод громадян в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та введення воєнного стану. Автор акцентує на вразливості прав і свобод у цей період, підкреслюючи недостатню ефективність традиційних правових норм перед сучасними глобальними викликами. У статті розглядаються нові підходи до захисту основних прав людини з урахуванням міжнародного контексту та сучасних загроз. Проаналізовано праці провідних науковців та положення Конституції України, що відіграє центральну роль у забезпеченні прав і свобод громадян. Детально розглянуто різні категорії прав, включно з громадянськими, політичними, економічними, соціальними, екологічними, культурними та сімейними правами, із наданням обґрунтування їх важливості в умовах кризових ситуацій. Особлива увага приділяється впливу воєнного стану на реалізацію прав і свобод, підкреслюється потреба в адаптації національного законодавства та впровадженні нових правових механізмів захисту. Важливим аспектом дослідження є аналіз міжнародно-правових механізмів та ролі громадянського суспільства у захисті прав людини в умовах конфлікту. Окремо розглянуто положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та його вплив на права і свободи громадян. Акцентується на значенні конституційних гарантій та положень інших законодавчих актів, які забезпечують непорушність прав людини навіть за умов кризових ситуацій. У висновках підкреслюється фундаментальна роль прав і свобод у правовій системі України та необхідність їхнього захисту, навіть у найскладніших умовах. Автор пропонує напрями вдосконалення правових механізмів для посилення гарантій захисту прав людини, що є важливим кроком на шляху розвитку правової держави та зміцнення демократії в Україні.

Ключові слова: гарантії прав і свобод, конституційні права, воєнний стан, міжнародне право, права людини, громадянське суспільство, правова держава, Конституція України.

Demianishyn Ya. V. CONCEPT AND UNDERSTANDING OF GUARANTEES OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS

The article addresses the urgent issues of ensuring the rights and freedoms of citizens amidst the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine and the imposition of martial law. The author emphasizes the vulnerability of rights and freedoms during this period, highlighting the insufficiency of traditional legal norms in the face of modern global challenges. The article explores new approaches to the protection of fundamental human rights, considering the international context and current threats. The research analyzes the works of leading scholars and the provisions of the Constitution of Ukraine, which play a central role in safeguarding the rights and freedoms of citizens. Various categories of rights, including civil, political, economic, social, environmental, cultural, and family rights, are examined in detail, with a focus on their significance in times of crisis. Special attention is paid to the impact of martial law on the realization of rights and freedoms, stressing the need for the adaptation of national legislation and the introduction of new legal protection mechanisms. An important aspect of the study is the analysis of international legal mechanisms and the role of civil society in the protection of human rights during conflict situations. The provisions of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and its impact on the rights and freedoms of citizens are separately reviewed. Emphasis is placed on the importance of constitutional guarantees and other legislative provisions that ensure the inviolability of human rights even under crisis conditions. In conclusion, the author underscores the fundamental role of rights and freedoms in the legal system of Ukraine and the necessity of their protection, even under the most challenging circumstances. The author suggests directions for improving legal mechanisms to strengthen the guarantees of human rights protection, which is a vital step towards the development of a legal state and the enhancement of democracy in Ukraine.

Key words: guarantees of rights and freedoms, constitutional rights, martial law, international law, human rights, civil society, rule of law, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. З моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, яке, по суті, розпочалося ще з подій 20 лютого 2014 року, проблема забезпечення прав і свобод громадян набула нового, критичного значення. Введення воєнного стану Президентом України у відповідь на акт агресії поставило під загрозу основні права людини, включаючи право на життя, особисту безпеку та свободу пересування. Традиційні правові норми, які формувалися десятиліттями, виявили свою недостатність у нових умовах глобальної нестабільності та конфліктів. Це потребує переосмислення підходів до правового регулювання та пошуку ефективних механізмів захисту прав людини. У сучасному міжнародному контексті, особливо в умовах збройних конфліктів, виникає гостра необхідність

перегляду підходів до забезпечення прав людини. Попри задеклароване Україною прагнення до правової, демократичної та соціальної держави, сучасні виклики підкреслюють вразливість основоположних прав і свобод громадян. Військова агресія показала нагальну потребу в адаптації правових механізмів та розробці нових підходів до гарантій захисту прав людини в умовах війни, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Таким чином, питання захисту прав людини виходить на перший план у правовій політиці та вимагає від дослідників і практиків глибокого аналізу сучасних викликів, зокрема в умовах війни. Необхідно розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності правових гарантій, що стане основою для подальших наукових досліджень і практичного застосування в умовах воєнної агресії та глобальної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні були використані праці таких авторів та документів, як Конституція України [1], Сульженко Ю. О. [2], Лежнін К. В. [3], Погорілко В. Ф. [4], Скакун О. Ф. [5], Заворотченко Т. М. [6], Бабін Б. В. та Ковбан А. В. [7], Цуркан-Сайфуліна Ю. В. [8], Ткачук А. [9], Афанасенко С. І. [10], Осауленко С. [12], Фігель Ю. О. [13], Корнієнко М. В. [15], Занфірова Т. [16], Басалик О. І. [17], Василюк О. М. та Сотник О. С. [18], які забезпечили комплексний аналіз теми, включаючи розгляд конституційних, теоретичних, та практичних аспектів забезпечення та захисту основоположних прав і свобод у різних контекстах, зокрема в умовах воєнного стану.

Метою статті є аналіз конституційних та міжнародно-правових основ захисту основоположних прав і свобод людини в Україні, вивчення їхньої системи та механізмів гарантій, а також оцінка впливу сучасних викликів, включаючи воєнні умови, на ефективність цих гарантій.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиліття принесли безпрецедентні виклики в контексті глобальних перетворень та внутрішніх реформ в Україні. Від моменту здобуття незалежності українське суспільство невпинно рухається до утвердження правової держави, яка засновується на принципах демократії, верховенства права та соціальної справедливості. Пріоритетом у цьому процесі є визнання та повага до прав і свобод особи, що підкреслює важливість людиноцентричного підходу в державному управлінні. У зв'язку з активними євроінтеграційними прагненнями України, виникає нагальна потреба у підвищенні ефективності правового захисту громадян через адаптацію та імплементацію сучасних європейських правових стандартів.

Проте, воєнна агресія, яка розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру у 2022 році, продемонструвала недостатність існуючих правових механізмів захисту основоположних прав громадян. У таких умовах Україна стикається з необхідністю термінового перегляду національного законодавства, зокрема в частині прав людини під час воєнного стану. Це включає розробку нових правових норм, що враховують специфіку збройного конфлікту та забезпечують захист прав людини навіть в умовах обмеження окремих прав і свобод з огляду на безпекові потреби.

Україна, прагнучи інтегруватися в європейську спільноту, зобов'язана забезпечити ефективну імплементацію положень міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них, а також відповідних директив Європейського Союзу, таких як Директива 2011/95/ЄС (щодо стандартів захисту прав осіб, які потребують міжнародного захисту) та Директива 2013/33/ЄС (щодо умов прийому шукачів притулку). Врахування цих норм у національному законодавстві дозволить створити комплексний підхід до захисту прав людини навіть під час воєнних дій, зокрема забезпечить баланс між потребами національної безпеки та дотриманням основних прав і свобод особи.

Конституційне закріплення верховенства людини, її життя, здоров'я, честі та гідності як найвищих соціальних цінностей (стаття 3 Конституції України) є ключовим принципом державної політики та основою законодавчої діяльності. Це положення зобов'язує державу не лише декларувати, але й активно захищати права та свободи громадян, що особливо актуально в умовах воєнної агресії. Для досягнення цієї мети необхідно вдосконалювати правові механізми, зокрема через створення спеціальних інститутів з моніторингу дотримання прав людини під час воєнного стану, а також впровадження системи правового супроводу для постраждалих від воєнних дій.

Крім того, важливим аспектом є підвищення правової свідомості та освіти громадян, що сприятиме кращому розумінню своїх прав та обов'язків у демократичному суспільстві. Зміцнення правової обізнаності дозволить громадянам ефективніше захищати свої права та сприяти розвитку правової держави.

Свобода особи є природним та невід'ємним правом від народження, яке не може бути обмежене без законних підстав, що чітко регулюється національним та міжнародним правом. Принцип «дозволено все, що не заборонено законом» є основоположним для демократичного суспільства, забезпечуючи

свободу дій громадян та водночас окреслюючи межі правового регулювання. У сучасних умовах війни цей принцип набуває особливого значення, оскільки держава повинна забезпечити захист прав особи навіть у ситуаціях обмеження певних свобод, пов'язаних з військовою необхідністю.

Аналізуючи питання забезпечення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану, варто враховувати як класичні концепції, розроблені вченими, так і нові реалії, які постали перед українським суспільством. Поняття «права людини» та «гарантії прав людини» потребують переосмислення з урахуванням викликів, пов'язаних із збройним конфліктом та воєнною агресією, що вимагає адаптації національних правових механізмів.

Сульженко Ю.О. підкреслює важливість усвідомлення суспільством значення прав і свобод як основи побудови правової та незалежної держави [2, с. 16]. Це твердження набуває особливого значення у контексті сучасної ситуації в Україні, де загроза національному суверенітету змушує державу вживати заходів щодо захисту прав особи навіть у кризових умовах. Лежнін К.В. вважає, що рівень забезпечення прав і свобод відображає ефективність механізмів захисту, і наголошує на необхідності комплексних заходів, які включають розробку спеціальних програм захисту прав цивільного населення під час воєнного стану [3, с. 95].

Погорілко В.Ф. визначає гарантії конституційних прав як систему юридичного забезпечення, яка дозволяє реалізовувати права, визначені Конституцією та законами України [4, с. 56]. Проте, в умовах воєнного стану ці гарантії можуть бути обмежені, що вимагає запровадження додаткових правових інструментів, таких як механізми компенсації запорушення прав громадян під час військових дій. Скакун О.Ф. зазначає, що гарантії прав особи мають включати комплекс правових, інституційних та організаційних заходів, які спрямовані на реальну реалізацію та захист прав, а не лише на їх декларативне визнання [5, с. 29]. Це твердження особливо актуальне в умовах збройного конфлікту, коли державі слід створити спеціальні моніторингові органи, які будуть здійснювати нагляд за дотриманням прав людини в зонах бойових дій.

Заворотченко Т.М. підкреслює, що гарантії прав людини слугують системою умов для задоволення інтересів особистості, виконуючи функцію зобов'язань держави щодо реалізації прав особистості [6, с. 122]. У нинішніх умовах це вимагає не лише збереження існуючих гарантій, але й створення нових механізмів, таких як спеціальні правові заходи захисту прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалих від воєнних дій.

Бабін Б.В. та Ковбан А.В. наголошують, що боротьба за права людини є складним процесом, який часто супроводжується жертвами та випробуваннями [7, с. 120]. Це твердження підтверджується сучасним досвідом України, де індивідуальні зусилля громадян потребують підтримки з боку держави через впровадження правових та соціальних програм захисту, зокрема для ветеранів та цивільних постраждалих від конфлікту. Історія показує, що саме колективні дії спільнот, громадських організацій та правозахисних рухів сприяють утвердженню ідеалів громадянського суспільства та забезпеченню реального захисту прав людини.

Громадянське суспільство виступає фундаментальною основою для забезпечення демократичних процесів і контролю над владою з боку народу. Воно надає механізми і процедури для контролю державної влади без застосування насильства, що особливо важливо в умовах кризи, зокрема воєнного стану. В сучасних умовах збройної агресії проти України роль громадянського суспільства зростає, оскільки воно є важливим інструментом для захисту прав людини, нагляду за дотриманням правових стандартів та протидії можливим зловживанням з боку державних органів.

Існування громадянського суспільства є передумовою для гарантування прав людини в будь-якій державі, підкреслюючи його ключову роль у забезпеченні демократичних засад і формуванні правової держави. Зокрема, в Україні активно діють численні громадські організації, правозахисні рухи та волонтерські об'єднання, які займаються моніторингом дотримання прав людини в зонах бойових дій, надають юридичну допомогу внутрішньо переміщеним особам та сприяють розробці нових законодавчих ініціатив, спрямованих на захист прав громадян.

У сучасному світі держави, які ігнорують права людини, приречені на ізоляцію, адже саме права людини є фундаментом будь-якого громадянського суспільства. Таке суспільство є осередком, де культивуються та відстоюються не лише індивідуальні, а й колективні, політичні, культурні та економічні потреби громадян. Україна, маючи євроінтеграційні прагнення, зобов'язана враховувати кращі європейські практики, зокрема активну співпрацю з міжнародними організаціями, такими як Amnesty International та Human Rights Watch, які надають рекомендації щодо покращення захисту прав людини в умовах конфлікту.

Комплексний підхід до розуміння та захисту прав людини включає не лише теоретичні дослідження у сферах правознавства, політології, філософії та соціології, але й врахування історичного досвіду кожного народу

[8, с. 202]. В умовах війни важливо активізувати просвітницьку діяльність громадянського суспільства, спрямовану на підвищення правової обізнаності населення, а також розробити спеціальні програми співпраці між державними органами та громадськими організаціями для забезпечення ефективного моніторингу прав людини та оперативного реагування на порушення (табл. 1).

Фокусуючись на конституційному забезпеченні прав і свобод в Україні, Афанасенко С. наголошує на невід'ємній свободі людини з моменту її народження, підкреслюючи неприпустимість порушення природних прав особи навіть у кризових ситуаціях [10, с. 6]. Це положення є ключовим для правової системи України, особливо в умовах воєнного стану, коли права громадян можуть бути тимчасово обмежені з огляду на безпекові потреби. Проте держава повинна забезпечити ефективні механізми захисту цих прав, зокрема через створення спеціальних інститутів контролю за дотриманням прав людини під час військових дій.

Українська Конституція, зокрема стаття 19, гарантує право особи на вчинення будь-яких дій, не заборонених законодавством, що підкреслює роль держави як головного гаранта цих свобод. Основоположні права і свободи, закріплені в Конституції, визначають рівність всіх перед законом і створюють правову основу для всебічного розвитку особи та задоволення її соціальних потреб. Це право дозволяє громадянам вільно володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, що сприяє реалізації потенціалу особистості у суспільстві. Важливим є те, що ці права закріплені не лише

на національному рівні, але й відображені в міжнародних договорах, ратифікованих Україною, що підтверджує їх відповідність загальноприйнятим міжнародним стандартам.

Згідно з дослідженням Ткачука А., частина 3 статті 22 Конституції України є ключовою у захисті конституційних прав і свобод, визначаючи, що при будь-яких змінах законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [11, с. 299]. Це положення має особливе значення в умовах воєнного стану, коли існує ризик обмеження конституційних прав. Проте, законодавець повинен гарантувати, що ці обмеження будуть тимчасовими і пропорційними, а також передбачати механізми відновлення порушених прав після завершення військових дій.

Законодавство України слідує принципам, які виражають суверенне бажання народу створити умови для реалізації та захисту прав кожної особи, визнаючи життя, здоров'я, честь та гідність людини найвищими соціальними цінностями. Зокрема, в умовах збройного конфлікту важливо забезпечити дієві механізми правового захисту для найбільш вразливих категорій населення, таких як внутрішньо переміщені особи, постраждалі від бойових дій та військовослужбовці. Це може включати створення спеціальних програм юридичної допомоги, розвиток системи моніторингу порушень прав людини та співпрацю з міжнародними правозахисними організаціями.

Таким чином, конституційне забезпечення прав і свобод в Україні не лише закріплює основоположні принципи демократичної держави, але й вимагає від державних інститутів адаптації правових механізмів для захисту прав

Таблиця 1

Основні категорії конституційних прав та свобод громадян відповідно до Конституції України

Категорія прав	Опис
Громадянські права	Права, що забезпечують задоволення основних матеріальних, духовних та інших потреб, характеризуючи фізичне і біологічне існування людини. Включають право на життя, недоторканність особи, свободу пересування, свободу думки і слова, віросповідання тощо.
Політичні права	Можливість брати участь у державному та громадському житті, брати участь у виборах, бути обраним, утворювати об'єднання громадян, проводити мирні зібрання, звертатися до державних органів.
Економічні гарантії	Гарантії, пов'язані з виробництвом, економічним устроєм, забезпечуючи зростання продуктивних сил, включають право на приватну власність, право на працю, справедливу оплату, відпочинок тощо.
Соціальні права	Забезпечення належних умов життя, включаючи право на охорону здоров'я, житло, матеріальне забезпечення в старості, хворобі, достатній життєвий рівень.
Екологічні права	Права на здорове довкілля, відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права.
Культурні права	Права на задоволення духовних і моральних потреб, включають право на освіту, користування культурою, свободу творчості, захист інтелектуальної власності.
Сімейні права	Регулювання сімейних відносин, включають право на добровільне одруження, рівні права в шлюбі, охорону сім'ї, материнства, батьківства, дитинства, рівність дітей.

Складено на основі [1]

громадян в умовах надзвичайних ситуацій. Це підкреслює важливість дотримання стандартів міжнародного права та врахування європейських рекомендацій щодо захисту прав людини в умовах конфліктів.

Конституційний Суд України відіграє центральну роль у забезпеченні гарантій прав і свобод громадян, виконуючи функцію захисту від будь-яких форм негативного втручання з боку державних органів. Його рішення мають пряму дію і є обов'язковими до виконання, що дозволяє ефективно реагувати на порушення прав громадян навіть у кризових ситуаціях. Після ухвалення Конституції України спостерігається значне покращення у реалізації громадянських і політичних прав, що свідчить про важливість конституційного закріплення правових гарантій. Проте в умовах воєнного стану роль Конституційного Суду стає ще більш актуальною, оскільки виникає потреба в швидкому ухваленні рішень щодо обмежень прав, які є необхідними, але повинні бути пропорційними та тимчасовими.

Конституція України визначає широкий спектр гарантій захисту прав і свобод, включаючи юридичну відповідальність за їх порушення, заборону їх необґрунтованого обмеження та принцип невичерпності прав і свобод [9, с. 299]. Зокрема, в умовах збройного конфлікту важливо забезпечити, щоб такі обмеження не порушували основоположні права, зокрема право на життя, свободу від катувань та жорстокого поводження. Це вимагає активної участі Конституційного Суду у перевірці конституційності таких обмежень.

Серед організаційно-правових механізмів захисту прав і свобод особливу роль відіграють Президент України, Верховна Рада, органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, судова система, прокуратура та Уповноважений з прав людини. В умовах воєнного стану ці органи повинні працювати скоординовано, щоб забезпечити ефективний захист прав громадян. Наприклад, діяльність Уповноваженого з прав людини значно розширюється, зокрема у питаннях захисту прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалих від бойових дій.

Конституція України також відкриває можливості для захисту прав громадян на міжнародному рівні, що підтверджується статтею 55, яка надає право звернення до міжнародних судових інстанцій або організацій, таких як Європейський суд з прав людини, якщо національні засоби захисту були вичерпані. Це є важливим механізмом у контексті забезпечення правового захисту під час війни, коли внутрішні правові засоби можуть виявитися недостатніми.

Осауленко С. підкреслює складність та багатогранність гарантій прав людини, вказуючи на те, що ця тема є предметом постійних наукових

дискусій [12, с. 37]. Гарантії прав людини класифікуються за різними ознаками, але їх сутність полягає у забезпеченні фактичного захисту прав особи від будь-яких порушень. У сучасних умовах воєнного стану ці гарантії мають бути доповнені спеціальними правовими заходами, такими як створення кризових центрів правової допомоги та посилення моніторингу дотримання прав військовослужбовців.

Фігель Ю. акцентує на важливості забезпечення та утвердження прав і свобод як основного обов'язку держави, підкреслюючи, що ефективне виконання цього завдання є ключовим для збереження безпеки та стабільності в країні [13, с. 226]. Це завдання набуває особливого значення під час дії особливих правових режимів, таких як воєнний стан, коли ризик порушення прав громадян зростає. У такій ситуації держава повинна забезпечити додаткові гарантії захисту прав, зокрема через розвиток системи незалежного контролю за діями правоохоронних органів та створення спеціальних механізмів розслідування випадків порушення прав людини.

Таким чином, конституційне закріплення прав і свобод людини та гарантії їх захисту є міцною основою для розвитку демократичної правової держави, яка визнає та поважає міжнародні зобов'язання. Проте в умовах воєнного стану це вимагає активної роботи від усіх гілок влади, посилення правового контролю та створення нових механізмів захисту, які дозволять зберегти баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 2015 року забезпечує юридичну основу для введення воєнного стану, спираючись на положення Конституції України, сам Закон та указ Президента, який підлягає схваленню Верховною Радою [14]. Закон містить детальний опис правового статусу воєнного стану та можливих обмежень прав громадян, відштовхуючись від статей Конституції, зокрема статті 64, яка встановлює, що обмеження основних прав і свобод можливе лише у випадках, прямо передбачених Основним Законом. Це підкреслює пріоритетність прав людини навіть у надзвичайних умовах та встановлює чіткі межі для дій державних органів.

Зміни до Закону, ухвалені після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, включають адаптацію процесів кримінального провадження, спрощення процедур ухвалення рішень в умовах військових дій, а також надання фіскальних пільг. Ці заходи спрямовані на підвищення ефективності функціонування правової системи та підтримку громадян під час кризи, проте виникає ризик порушення конституційних прав. Корнієнко М. підкреслює, що навіть в умовах воєнного стану держава не звільняється від

зобов'язань щодо захисту прав людини [15, с. 29]. Це означає, що будь-які обмеження повинні бути пропорційними, тимчасовими та відповідати принципам правової держави.

Занфірова Т. акцентує увагу на трансформації принципу свободи праці в умовах особливого правового режиму, зокрема можливості тимчасового обмеження правнапрацевлаштування з огляду на військові потреби [16, с. 49]. Це обмеження має бути законодавчо обґрунтованим і супроводжуватися компенсаційними заходами для громадян, що дозволить зберегти баланс між інтересами держави та правами особи. Зокрема, в умовах мобілізації важливо впроваджувати додаткові правові гарантії для захисту прав працівників, які залучені до військової служби.

Басалик О. зазначає, що правове регулювання особистої свободи в умовах воєнного стану має враховувати як гарантії, так і обмеження, що служать засобом врегулювання взаємодії між індивідуальними і публічними інтересами [17, с. 41]. Важливо забезпечити належний механізм контролю за діями правоохоронних органів, щоб запобігти випадкам неправомірних обмежень прав і свобод громадян під час дії особливих правових режимів.

Стаття 55 Конституції України відкриває можливість звернення до міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський суд з прав людини, у випадках, коли національні засоби правового захисту виявилися неефективними. Це положення має особливе значення в умовах воєнного стану, коли ризик порушення прав громадян зростає. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН та ОБСЄ, може сприяти посиленню захисту прав людини, надаючи незалежну оцінку та рекомендації для вдосконалення правової системи.

Василюк О. та Сотник О. підкреслюють, що права людини залишаються універсальними та неподільними незалежно від обставин [18, с. 16]. Це означає, що навіть у періоди кризи держава зобов'язана забезпечити їх захист на всіх рівнях. Важливим напрямком є розвиток правової освіти та підвищення правової обізнаності громадян, що дозволить краще розуміти свої права і захищати їх, зокрема за підтримки правозахисних організацій та громадянського суспільства.

Таким чином, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» забезпечує правову основу для дій держави в кризових умовах, але вимагає постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів, зокрема з огляду на захист прав людини. Забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та правами громадян є ключовим завданням для всіх гілок влади, що потребує активної співпраці з міжнародними партнерами та використання кращих практик

правового регулювання в умовах збройних конфліктів.

Висновки. Права і свободи людини та громадянина становлять основу правової системи України, що закріплено в Конституції та відображено в численних нормативно-правових актах. Вони є базисом для забезпечення матеріальних та духовних інтересів особи, її повноцінного розвитку та гармонійної взаємодії з суспільством і державою. Українська правова система створила комплексну систему гарантій прав і свобод, що охоплює громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні та сімейні права. Однак сучасні виклики, зокрема збройна агресія та порушення міжнародного права, виявили слабкі місця в цій системі, підкреслюючи необхідність вдосконалення правових механізмів захисту. Законодавство України передбачає можливість тимчасових обмежень прав громадян у виняткових випадках, таких як воєнний стан або надзвичайна ситуація. Проте ці обмеження мають бути пропорційними, тимчасовими та відповідати основоположним принципам прав людини, що є особливо важливим в умовах сучасної кризи. Успішний захист прав і свобод вимагає скоординованих дій з боку державних інститутів, а також активної участі громадянського суспільства та правозахисних організацій. Важливим аспектом є забезпечення ефективного захисту прав і свобод на національному та міжнародному рівнях. Конституція України гарантує право громадян на звернення до міжнародних судових інстанцій у разі вичерпання національних засобів захисту, що підкреслює визнання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Однак, у контексті повномасштабного збройного конфлікту, необхідно посилити співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, для забезпечення незалежного моніторингу дотримання прав людини та розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавства. Отже, утвердження та захист прав і свобод людини залишаються пріоритетним завданням для України, що вимагає комплексного підходу, адаптації правових норм до сучасних викликів та постійної уваги з боку всіх гілок влади. Для підвищення ефективності правового захисту необхідно розробити нові інституційні механізми, зокрема спеціальні програми правової допомоги для постраждалих від воєнних дій, створити кризові центри правової підтримки та посилити моніторинг дотримання прав людини під час воєнного стану. Активізація зусиль як на національному, так і на міжнародному рівнях сприятиме зміцненню демократичних засад та забезпеченню стабільного розвитку суспільства навіть в умовах кризових ситуацій.

Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
2. Сульженко Ю. О. Поняття та система економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 14-21.
3. Лежнін К. В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34. С. 93–101.
4. Проблеми реалізації Конституції України: Теорія і практика / Відп. ред. В.Ф. Погорілко. Київ : ІДП НАН: «А.С.К.», 2003.
5. Скакун О. Ф. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 27-36
6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
7. Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. Одеса: Фенікс, 2014. 320 с.
8. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Забезпечення прав людини як найважливішої конституційної категорії в умовах воєнного стану. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023 р. № 3 (81). С.200-204.
9. Ткачук А. Актуальні питання конституційного захисту основних прав і свобод людини. *Право України*. 2010. № 11. С. 297–304.
10. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 3-7.
11. Ткачук А. Актуальні питання конституційного захисту основних прав і свобод людини. *Право України*. 2010. № 11. С. 297-304.
12. Осауленко С. Гарантії права громадянина на свободу об'єднання у політичні партії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 34-42.
13. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 222-230.
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
15. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.
16. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.
17. Басалик О. І. Поняття та види обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 38–43.
18. Василюк О. М., Сотник О. С. Проблеми забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в контексті права ЄС. *Наука і техніка. Серія: Право*. 2023. № 7 (21). С. 11-22.

УДК 323.2:327.56

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.3>

В. В. Мельников
аспірант кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0001-1919-7478

ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз широкого спектра викликів та перспектив розвитку громадянського суспільства в Україні, що є актуальним у контексті постійних змін та необхідності адаптації до сучасних реалій. Здійснений акцент на важливості демократизації, зміцнення правових основ та соціальної справедливості як ключових індикаторів розвитку громадянського суспільства, вказуючи на специфічні труднощі, з якими воно зіштовхується в Україні, включаючи військову агресію, територіальну фрагментацію та необхідність проведення глибоких реформ. Значну увагу приділено аналізу актуальних досліджень та публікацій, що висвітлюють стан та динаміку розвитку громадянського суспільства в Україні, а також важливості стратегічних документів та законодавчих ініціатив для його підтримки. В статті використані приклади реалізації «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», «Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» та інших, підкреслюючи їх роль у формуванні умов для розвитку громадянського суспільства та захисту прав людини. Особливу увагу приділено впливу євроінтеграційних процесів на розвиток громадянського суспільства в Україні, зокрема через впровадження принципів багаторівневого управління та активізацію громадської участі у прийнятті рішень. Наголошується на необхідності подальшої консолідації зусиль, системних реформ, зміцнення інституцій демократії та прав людини для ефективного відновлення та розвитку громадянського суспільства. Стаття розкриває широкий спектр аспектів становлення громадянського суспільства, включаючи правові, політичні та соціально-економічні виміри, з акцентом на людські права, євроінтеграцію та міжнародну підтримку. Висвітлення цих тем є важливим для розуміння ключових викликів та можливостей, які стоять перед громадянським суспільством в Україні, та відіграє ключову роль у процесах демократизації, євроінтеграції та відновленні територіальної цілісності держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація, соціальна справедливість, військова агресія, реформи, Євроінтеграція, судова реформа.

Melnykov V. V. CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE DURING MILITARY AGGRESSION

The article provides a comprehensive analysis of a wide range of challenges and prospects for the development of civil society in Ukraine, which is relevant in the context of constant changes and the need to adapt to modern realities. The author emphasises the importance of democratisation, strengthening of the legal framework and social justice as key indicators of civil society development, pointing out the specific difficulties it faces in Ukraine, including military aggression, territorial fragmentation and the need for deep reforms. Considerable attention is paid to the analysis of current research and publications covering the state and dynamics of civil society development in Ukraine, as well as the importance of strategic documents and legislative initiatives to support it. The article uses examples of the implementation of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026, the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030, and others, emphasising their role in shaping the conditions for the development of civil society and protection of human rights. Particular attention is paid to the impact of European integration processes on the development of civil society in Ukraine, in particular through the introduction of the principles of multi-level governance and increased public participation in decision-making. The author emphasises the need for further consolidation of efforts, systemic reforms, and strengthening of democratic and human rights institutions for the effective restoration and development of civil society. The article covers a wide range of aspects of civil society development, including legal, political and socio-economic dimensions, with a focus on human rights, European integration and international support. Coverage of these topics is important for understanding the key challenges and opportunities facing civil society in Ukraine, and plays a key role in the processes of democratisation, European integration and restoration of the country's territorial integrity.

Key words: civil society, democratisation, social justice, military aggression, reforms, European integration, judicial reform.

Постановка проблеми. Розвиток громадянського суспільства є важливим показником демократизації держави, сприяє зміцненню правових основ та забезпеченню соціальної справедливості. Особливість сучасного контексту цієї проблематики полягає в зіткненні з низкою викликів: воєнні дії на території держави,

територіальна фрагментація, широкомасштабні реформи у важливих галузях, стратегічний вектор євроінтеграції та значний вплив міжнародного співтовариства на внутрішньополітичні процеси. Незважаючи на ці умови, питання подальшого розвитку громадянського суспільства залишаються в центрі наукового та прак-

тичного інтересу, вимагаючи нового підходу до інтерпретації та вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В аналізі розвитку громадянського суспільства в Україні заслуговують на увагу праці дослідників, таких як О.Л. Богінич [1], В.С. Крисаченко [2], А.Ф. Карась [3], А.М. Колодій та А.Ю. Олійник [4], П.Г. Рабінович [5], Н.О. Клещенко [6], Н. Бровко та С. Поляруш-Сафроненко [12], В.В. Пилип [14], які вносять вагомий вклад у розуміння функціонування і розвитку громадянського суспільства в контексті прав людини та взаємодії з державою. Стратегічні документи та законодавчі ініціативи, такі як «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» [8], «Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [9], «Національна стратегія у сфері прав людини» [10], «Закон України про основні засади молодіжної політики» [11], становлять законодавчу основу для реалізації політики розвитку громадянського суспільства, захисту прав людини, забезпечення участі молоді в суспільному житті та створення умов для реалізації їх потенціалу. Дослідження «Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року» [7] та соціологічне опитування Центру Разумкова [13] вказують на динаміку розвитку та сприйняття громадянського суспільства в Україні, довіру до соціальних інститутів та ставлення громадян до ініціатив органів влади. Отже, на основі аналізу наукових досліджень, публікацій та стратегічних документів можна зробити висновок про активне формування та розвиток громадянського суспільства в Україні, яке відіграє ключову роль у демократичному розвитку країни, забезпеченні прав та свобод громадян, а також в інтеграції України в європейський простір.

Метою статті є аналіз проблем становлення громадянського суспільства в Україні, зокрема, вивчення правових, політичних, соціально-економічних аспектів його розвитку та ідентифікація ключових викликів, які стоять перед громадянським суспільством в сучасних умовах.

Вклад основного тексту. Однією з ключових проблем, що стоїть перед становленням громадянського суспільства в Україні, є військова агресія з боку Росії, розпочата у лютому 2022 року. Ця неспровокована війна не тільки поставила під загрозу територіальну цілісність та суверенітет України, але й мобілізувала весь громадянський сектор країни. Відповіддю на ці виклики стало масштабне переорієнтування діяльності громадських організацій на підтримку Збройних Сил України, постраждалих від війни цивільних осіб та зусилля з фіксації військових злочинів, вчинених окупантами. Велика кількість організацій

та ініціатив в Україні трансформувалися в волонтерські центри, зосередивши свої зусилля на зборі коштів для закупівлі необхідного обладнання, наданні гуманітарної допомоги, та організації підтримки як на фронті, так і в тилу. Крім того, значна частина представників громадянського суспільства приєдналася до лав Збройних Сил, демонструючи високий рівень патріотизму та готовності захищати свою країну. Ця активна участь громадянського суспільства в оборонних та підтримувальних ініціативах підкреслює його зростаючу роль як важливого суб'єкта суспільного розвитку та зміцнення держави в умовах кризи. Водночас, вона висвітлює потребу в подальшій консолідації зусиль для відновлення та розвитку громадянського суспільства в післявоєнний період, зокрема через впровадження системних реформ, зміцнення інституцій демократії та прав людини.

Акцент на людині та її правах є фундаментальним у розумінні та розвитку громадянського суспільства в Україні. Становлення громадянського суспільства перетинається із забезпеченням і реалізацією прав і свобод кожної особи. Дефініція громадянського суспільства, запропонована Богіничем О.Л., акцентує на самоорганізації громадян та їх об'єднаннях, які здійснюють свою діяльність незалежно від держави, але при цьому сприяють формуванню загальносуспільного блага через взаємодію з нею [1, с.104]. Крисаченко В.С. наголошує на тому, що рух України до незалежності був сприйнятий як органічна потреба суспільства, в якому значну роль відіграли як офіційно зареєстровані, так і неформальні громадські організації [2, с.164]. Опираючись на думки вчених, таких як Карась А.Ф. [3, с.134], Колодій А.М. та Олійник А.Ю. [4, с.136], можна стверджувати, що громадянське суспільство в Україні є майданчиком для взаємодії між громадянами та державою, що сприяє вільному розвитку особистості та її участі у суспільному управлінні. Рабінович П.М. розглядає громадянське суспільство як простір, де панують рівність та свобода, підкреслюючи, що цінність ідентичності кожної людини не обмежується юридичним статусом [5, с.26].

Зважаючи на специфіку України, громадянське суспільство має унікальну структуру та функції, які відображають культурні, історичні та політичні особливості країни. Основною метою є створення середовища, де громадяни не тільки мають право, але й відчують відповідальність за участь у суспільному житті, включаючи співпрацю з органами влади та іншими інститутами для захисту своїх інтересів та досягнення спільних цілей.

Євроінтеграція України постає як каталізатор глибинних трансформацій, які охоплюють не лише правову сферу, а й культурні, соціальні

аспекти суспільного життя. Ці процеси спрямовані на відповідність європейським стандартам демократії, прав людини та рівних можливостей, вимагаючи від держави та її громадян значного переосмислення звичних підходів до управління та міжособистісних взаємин [6, с.80].

Важливим етапом на шляху до інтеграції з Європейським Союзом є впровадження багаторівневого управління, що передбачає активне залучення громадян та громадських інституцій до процесів прийняття рішень на різних рівнях. Зважаючи на ратифікацію Україною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, аналіз діяльності громадянського простору в європейських країнах стає ключовим для розуміння шляхів розвитку українського громадянського суспільства. Європейська комісія визначає учасників громадянського суспільства як соціальних партнерів, профспілки, федерації роботодавців, організації споживачів та інші громадські організації. Важливо, що основні дослідження громадянського суспільства в Україні виконані в рамках міжнародних проєктів за підтримки ЄК, USAID, ПРООН, ОБСЄ та інших. Зокрема, Україна включена до щорічного звіту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Індекс сталості організацій громадянського суспільства» (CSOSI), що аналізує ситуацію в Центральній, Східній Європі та Євразії та нині охоплює 74 країни світу [7, с.52]. Цей індекс є інструментом оцінки міцності та життєздатності сектору громадянського суспільства, включаючи семеро вимірів, які вважаються критичними для сталості. Україна, аналізуючи показники сталості за 2010–2021 роки, показала покращення з 3,5 у 2010 році до 3,2 у 2021, демонструючи позитивну динаміку розвитку після подій 2014 року. Такі дані свідчать про перехід України до стадії розбудови громадянського суспільства, хоча і залишають питання про адекватність таких кількісних оцінок для повного розуміння стану та потреб громадянського руху в країні.

Застосування принципу багаторівневого управління відкриває нові горизонти для розвитку громадянського суспільства в Україні, забезпечуючи громадянам більшу участь у політичному процесі. Реалізація цих ідей в українському контексті вимагає значних зусиль як з боку влади, так і громадянського суспільства. Необхідно перебудувати існуючі структури влади, адаптувати національне законодавство до стандартів Європейського Союзу, а також розвивати культуру діалогу та взаємоповаги між різними учасниками суспільного процесу. Україна стоїть на порозі важливих перетворень, що мають не тільки закріпити її орієнтацію на європейські цінності, але й закласти міцний фундамент для всебічного розвитку громадянського суспільства. Наша держава активно працює над адаптацією своєї нормативно-правової

бази до вимог європейського законодавчого простору, покладаючи основу для всебічного розвитку громадянського суспільства.

Стратегічним кроком у цьому напрямку стала розробка та прийняття «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [8]. Стратегія наголошує на активному функціонуванні громадянського суспільства через самоорганізацію, представництво, а також реалізацію та захист прав та інтересів громадян. Важливим аспектом є створення належних умов для функціонування організацій громадянського суспільства, забезпечення їх інституційної спроможності, фінансової стабільності та ефективної співпраці з органами влади на всіх рівнях. Участь представників громадянського суспільства у розробці стратегій та прийнятті рішень сприяє прозорості управління, підвищує рівень довіри між громадянами та владою, а також забезпечує більш ефективне впровадження реформ. Важливо забезпечити не лише належне законодавче підґрунтя, а й створити умови для його ефективної імплементації, зокрема через підвищення правової обізнаності громадян, зміцнення інституційної спроможності громадських організацій та забезпечення відкритості та прозорості діяльності державних інституцій.

В контексті євроінтеграційних процесів та розвитку громадянського суспільства в Україні, прийняття «Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору на період до 2030 року» відіграє вирішальну роль [9]. Згідно зі стратегією, держава бере на себе зобов'язання створювати умови для рівного доступу до освіти, праці, культурного та суспільного життя для всіх громадян, у тому числі осіб з особливими потребами. Особлива увага у стратегії приділяється розширенню можливостей для молоді та забезпеченню умов для активного залучення молодіжних громадських організацій до соціального діалогу та участі у процесах прийняття рішень. Впровадження положень стратегії стане значним кроком до створення інклюзивного суспільства, в якому кожен має можливість реалізувати свій потенціал та внести вклад у спільне добробут. Реалізація безбар'єрного простору в Україні вимагає системних зусиль та співпраці між урядом, громадянським суспільством, приватним сектором та міжнародними організаціями. Важливо забезпечити належне фінансування, моніторинг та оцінку впровадження стратегії, щоб кожен крок наближав Україну до мети – створення справедливого, інклюзивного та динамічного суспільства.

Фундаментальною віхою в процесі становлення громадянського суспільства в Україні є прийняття та реалізація Національної стратегії у сфері прав людини [10]. Даний документ, затверджений Указом Президента України, підкреслює непо-

рушність і першорядність прав і свобод людини у всіх сферах державного управління та місцевого самоврядування. Реалізація цієї стратегії передбачає не лише гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини, але й активізацію освітніх програм з підвищення правової обізнаності громадян. Важливим аспектом є залучення до цього процесу широкого кола учасників: державних органів, місцевого самоврядування, недержавних організацій, освітніх інституцій, а також міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Європейського Союзу. Особлива увага у стратегії приділяється інтеграції принципів прав людини в освітні програми, що передбачає не лише включення відповідних курсів до навчальних планів університетів та коледжів, а й розвиток професійної підготовки фахівців різних галузей на основі цінностей демократії та поваги до прав людини.

Одним із ключових аспектів євроінтеграційного процесу України, що сприяє становленню громадянського суспільства, є прийняття та впровадження «Закону України про основні засади молодіжної політики» [11]. Важливість цього закону полягає у створенні інституційних та нормативно-правових механізмів, що гарантують молоді рівні можливості для втілення її потенціалу в усіх сферах суспільного життя. Залучення молоді до участі у державотворчих процесах є не лише вимогою часу, але й стратегічним ресурсом розвитку країни. Молодіжні ради, які функціонують у багатьох європейських країнах, слугують прикладом ефективного механізму залучення молоді до управління та реформування, що Україна прагне інтегрувати у власну систему молодіжної політики. Активізація участі молоді у суспільному житті має стати одним із пріоритетів на шляху до побудови відкритого, динамічного та інклюзивного громадянського суспільства.

Процес розбудови громадянського суспільства в Україні активно підтримується міжнародними партнерами та донорськими організаціями. Ця підтримка має критичне значення для зміцнення правового поля та захисту прав людини, що є фундаментом для сталого розвитку громадянського суспільства. Держави-донори, такі як США, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Канада, Швейцарія та Швеція, вносять значний вклад у реформування державної політики, зокрема через фінансування програм з розвитку громадянського суспільства та захисту прав людини [12, с.9].

Війна, розпочата Російською Федерацією проти України, стала суттєвим випробуванням для громадянського суспільства, змушуючи організації переглянути пріоритети своєї діяльності та адаптуватися до викликів воєнного часу. Реорганізація діяльності організацій громадянського

суспільства в умовах воєнного стану включала зміну орієнтирів роботи, подолання обмежень, пов'язаних з пересуванням, та зосередження на нагальних потребах населення та Збройних Сил. Організації громадянського суспільства в Україні активно включилися у вирішення нагальних проблем, пов'язаних з війною. Вони не лише забезпечували безпосередню допомогу Збройним Силам та постраждалим від війни, але й брали участь у зборі доказів воєнних злочинів, співпрацюючи з міжнародними інституціями.

Соціологічні опитування свідчать про високий рівень довіри населення до Збройних Сил України, волонтерських та громадських організацій, що підтверджує роль цих суб'єктів у підтримці державності та суспільної згуртованості в критичний період [13]. Водночас, низький рівень довіри до судової системи, політичних партій та державного апарату вказує на необхідність глибоких реформ в цих сферах, особливо у післявоєнний період. Відносини між державними структурами та інститутами громадянського суспільства є ключовим фактором, що визначає ступінь демократизації суспільства та ефективність впровадження реформ. Принцип «автономності» громадянського суспільства, водночас, передбачає не лише невтручання держави в його внутрішні процеси, але й активну підтримку та сприяння громадським ініціативам. Питання ефективної взаємодії та реалізації громадянських ініціатив залишається відкритим, вимагаючи від держави забезпечення умов для розвитку вільного та активного громадянського суспільства.

Одним із найважливіших аспектів становлення громадянського суспільства є забезпечення ефективного та справедливого судочинства, що вимагає комплексної судової реформи. Недоліки судової системи, недовіра населення до судової влади, а також корупція є значними бар'єрами на шляху до демократизації та побудови правової держави. Подолання цих викликів, очищення судових органів від корупційних проявів та впровадження принципів доброчесності стануть важливим кроком до зміцнення довіри громадян до судової системи та, відповідно, до всієї системи державного управління. Розвиток громадянського суспільства в Україні, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, вимагає активної участі всіх сторін - держави, громадських організацій, міжнародних партнерів та громадян. Реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, судової реформи, а також забезпечення умов для активної участі громадян у громадському житті країни є фундаментом для побудови міцного та сталого громадянського суспільства, здатного ефективно впливати на процеси державного управління та реалізацію демократичних засад [14, с.27].

Висновки. Громадянське суспільство в Україні відіграє ключову роль у процесах демократизації, євроінтеграції та відновленні територіальної цілісності держави. Його розвиток сприяє підвищенню участі громадян у громадському та політичному житті, вираженні та захисті суспільних інтересів, а також стимулюванню державних ініціатив. Необхідно визнати важливість законодавчої підтримки та сприяння розвитку інституцій громадянського суспільства, що включає регулювання процедур участі громадськості у прийнятті рішень та забезпечення їхньої діяльності на відповідному законодавчому рівні. Водночас, перед Україною стоїть завдання удосконалення судової системи, що є критичним для реалізації та захисту прав і свобод людини, забезпечення справедливості та підвищення довіри до судової влади. Стратегічні напрями розвитку громадянського суспільства мають включати розробку чітких механізмів для реалізації політики розвитку, залучення відповідальних осіб та організацію ефективної взаємодії між державою та громадськістю. Для подальшого прогресу необхідно зосередитись на створенні сприятливих умов для діяльності благодійних та волонтерських організацій, а також на розробці координуючих механізмів для їх підтримки та контролю. Залучення місцевих державних адміністрацій до розвитку системи громадянської освіти та створення умов для розвитку громадянських компетентностей стане фундаментом для підвищення громадянської активності та ефективної участі громадян в управлінських процесах. Впровадження демократичних принципів у внутрішньопартійні процеси та закріплення відповідних норм на рівні конституції та іншого законодавства є ключовим для підвищення рівня політичної культури та зміцнення демократії. Політичні партії, як інституції, що формують політичний ландшафт країни, повинні діяти на основі принципів відкритості, взаємоповаги та демократії, щоб забезпечити втілення волі громадян та відповідати їхнім очікуванням. Розвиток громадянського суспільства в Україні потребує комплексного підходу, який включає покращення правової бази, реформування судової системи, активізацію громадянської освіти та взаємодії між державою та громадянськими інститутами.

Література

1. Богінич О. Л. Громадянське суспільство, держава, особа: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 102-107.

2. Крисаченко В. С. Консолідаційний потенціал громадянського суспільства в Україні: синергія самоорганізації. *Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. Київ : ТОВ «Вадек», 2021. Вип. 87. С. 162-179.

3. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 520 с.

4. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

5. Рабінович П. Громадянське суспільство і права держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. № 3. С. 22-34.

6. Клещенко Н.О. Громадянське суспільство в Україні: сутнісні вимірюю. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]* С. 79-82

7. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. Київ: NISD, 2021. 112 р.

8. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

9. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-r#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

10. Про Національну стратегію у сфері прав людини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

11. Про основні засади молодіжної політики. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

12. Бровко Н., Поляруш-Сафроненко С. Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах євроінтеграційних процесів: конституційно-правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 7-13.

13. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napiamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamysytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення: 23.03.2024).

14. Пилип В. В. Поняття інституцій громадянського суспільства: історичний та сучасний виміри. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3 (103). С. 23-35.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.553

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.4>

В. Д. Барвіненко
доктор юридичних наук
orcid.org/0000-0001-9471-1134

ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ МОЛОДІ У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Залучення молоді до процесів прийняття рішень є стратегічно важливим кроком для побудови стійких демократичних систем. Досвід ініціативи Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи переконливо демонструє, що активна участь молоді сприяє створенню більш інклюзивного управління, зміцнює громадянську культуру та підвищує довіру до органів влади. Молодь привносить нові ідеї, енергію та інноваційні підходи до вирішення місцевих проблем, що особливо цінно в умовах сучасних викликів, таких як війна, відновлення країни.

Україна, яка переживає складний період, має значний потенціал для використання цього досвіду у власній практиці місцевого самоврядування. Аналіз активностей Конгресу та українського муніципального досвіду 2022–2024 років свідчить про необхідність розробки й впровадження програм, які програми могли б стати потужним інструментом для залучення молоді до демократичних процесів на місцевому рівні, водночас слугуючи платформою для розвитку нових лідерів.

Крім того, нагальною є потреба в спеціальних освітніх програмах, які допоможуть молодим активістам та лідерам краще розуміти сутність та принципи місцевого самоврядування, його зв'язок із демократичними цінностями та практиками. Такі програми мають охоплювати як теоретичну підготовку, так і практичні аспекти, зокрема обмін досвідом із міжнародними партнерами та вивчення кращих практик. Це сприятиме формуванню компетентного та проактивного покоління молоді, здатного не лише впливати на прийняття рішень, а й ефективно реалізовувати ініціативи, що сприятимуть відновленню країни та сталому розвитку.

Ключові слова: місцеве самоврядування, муніципальне управління, територіальний колектив, молодь, молодіжна політики, територіальна громада.

Barvinenko V. D. ON THE ISSUE OF YOUTH PARTICIPATION IN LOCAL DECISION-MAKING

Involving young people in decision-making processes is a strategically important step in building sustainable democratic systems. The experience of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe initiative clearly demonstrates that active youth participation contributes to more inclusive governance, strengthens civic culture and increases trust in the authorities. Young people bring new ideas, energy and innovative approaches to solving local problems, which is especially valuable in the face of current challenges, such as war and the country's recovery.

Ukraine, which is going through a difficult period, has a significant potential to use this experience in its own local government practice. The analysis of the Congress activities and the Ukrainian municipal experience of 2022–2024 shows the need to develop and implement programmes that could become a powerful tool for engaging young people in democratic processes at the local level, while serving as a platform for developing new leaders.

In addition, there is an urgent need for special educational programmes to help young activists and leaders better understand the nature and principles of local self-government and its relationship with democratic values and practices. Such programmes should cover both theoretical training and practical aspects, including exchange of experience with international partners and study of best practices. This will contribute to the formation of a competent and proactive generation of young people capable not only of influencing decision-making but also of effectively implementing initiatives that will contribute to the country's recovery and sustainable development.

Key words: local self-government, municipal administration, territorial collective, youth, youth policy, territorial community.

Постановка проблеми. Участь молоді у місцевому самоврядуванні зокрема та у вирішенні питань місцевого значення у цілому є важливою складовою демократичного врядування та місцевого самоврядування, що закріплена в міжнародних і європейських стандартах, зокрема в документах Ради Європи. В умовах війни та післявоєнного відновлення України роль молоді у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад стає ще більш актуальною. Молодь

виступає не лише об'єктом правового захисту, але й важливим суб'єктом, здатним ініціювати зміни та брати активну участь у місцевому самоврядуванні.

Слід зазначити, що участь молоді у місцевому самоврядуванні є важливою у цілому для кожної демократичної країни – не лише для України в умовах режиму воєнного стану. Про це свідчить та увага, яку приділяють цьому питанню органи Ради Європи у своїх документах, насамперед –

Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи (далі – Конгрес). Наразі Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи розглядає можливість третього перегляду Хартії участі молоді у вирішенні питань місцевого значення, що додає актуальності дослідженню, спрямованому на аналіз відповідних європейських стандартів та їх впровадження в Україні. Крім документального супроводження цього процесу, Конгрес проводить багато заходів та підтримує багато ініціатив у цьому напрямі. Саме вони закладають вектор розвитку національного муніципального законодавства у цій частині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання залучення молоді до участі у вирішенні питань державного і місцевого значення неодноразово привертало увагу фахівців як з конституційного, так і з адміністративного права України (дивись, наприклад, [1-4]), автор цієї статті також торкався цього питання в одній зі своїх публікацій [5]. Але, жодна зі згаданих статей не стосується виключно теми нашої статті (а також, автори не звертають увагу та вводять у науковий обіг відповідні ініціативи Конгресу місцевих і регіональних влад у цій сфері) – в умовах планування динаміки муніципальної політики та муніципального законодавства України це вбачається недоліком, адже питання має високий ступінь актуальності – адже відповідні українські практики показують, що рівень участі молоді у місцевому самоврядуванні залишається нерівномірним, а реалізація стандартів Ради Європи у цій сфері потребує систематизації та вдосконалення.

Метою статті є дослідження конституційно-правових аспектів участі молоді у місцевому самоврядуванні через призму ініціатив органів Ради Європи та аналіз найкращих практик України.

Виклад основного матеріалу. У рамках відзначення Всесвітнього дня міст 2024 року Конгрес наголосив на важливості підтримки молодіжних ініціатив для участі у вирішенні питань місцевого значення. Конгрес закликав органи публічної влади у цілому та органи місцевого самоврядування особливо та зокрема сприяти активному залученню молоді до прийняття рішень на місцевому рівні, що є важливим чинником у розбудові сталих, інноваційних і демократичних відносин з членами територіальних громад [6].

Це є важливим тому, що молодь відіграє ключову роль у формуванні майбутнього населених пунктів і територіальних громад, а її енергія, ідеї та активна участь можуть значно підсилити місцеві ініціативи (у першу чергу, зробити їх більш популярними та відомими на рівні територіальної громади). Тим більше, молодь активно цікавиться глобальними проблемами та має свою позицію щодо них – а ці глобальні проблеми так чи інакше

неможливо вирішити без залучення до цього органів місцевого самоврядування (до числа таких проблем належать і зміна клімату, і подолання соціальної нерівності, і цифрова трансформація та застосування новітніх технологій в публічному управлінні у цілому та у місцевому самоврядуванні зокрема).

Конгрес активно розробляє напрям залучення молоді до місцевого самоврядування, а тому не оминає увагою і святкування такої дати, як Міжнародний день молоді. У 2024 році на сайті Конгресу було зазначено про важливість ініціативи «Молодіжні делегати Конгресу» у зміцненні демократії на місцевому рівні [7]. З нагоди Міжнародного дня молоді ініціатива привернула увагу до ролі молоді у формуванні майбутнього Європи.

Програма делегатів дозволяє молодим людям брати участь у засіданнях Конгресу, представляти інтереси своєї територіальної громади, ініціювати проекти, спрямовані не лише на гарантування та захист прав молоді, але й інших членів територіальних громад, а також і взаємодіяти з політиками. Це не лише сприяє появі нових лідерів на місцевому рівні, але й підвищує якість ухвалених рішень (через залучення молодіжного погляду, участі).

Програма також включала навчальні заходи для молодих делегатів, спрямовані на розвиток їхньої компетентності у сфері публічного управління та участі у прийнятті рішень. Ці «заходи мають на меті не лише залучити молодь, а й надати їй інструменти для ефективної взаємодії з органами місцевого самоврядування» [8]. У цілому ж, програма «Молодіжні делегати Конгресу» стала важливим механізмом інтеграції молоді у процесі ухвалення рішень, що сприяє зміцненню демократичних інститутів у державах-членах Ради Європи. Вона надала можливість багатьом молодим людям зробити реальний внесок у розвиток місцевого самоврядування, здійснити свої мрії щодо змін у своїх територіальних громадах на краще.

Менеджери цієї Програми (представники Конгресу) підкреслюють, що «залучення молодих людей не тільки додає новий погляд на місцеву політику, але й робить демократичні процеси більш інклюзивними. За ці десять років молодіжні делегати ініціювали численні проекти, спрямовані на покращення комунікації між владою та громадою, підвищення рівня обізнаності молоді про демократичні цінності та розвиток локальної демократії через інновації та цифрові рішення» (детальніше про це дивись [9]).

Україна, яка перебуває в умовах воєнного стану та постійних викликів у сфері місцевого самоврядування, може значно виграти від адаптації такого підходу. Молодіжна участь у процесах прийняття рішень на місцевому рівні може сприяти

відновленню довіри до органів публічної влади, мобілізації місцевих ресурсів та залучення додаткових грантових ресурсів на рівень територіальних громад (та відповідно – зміцненню демократичних інститутів навіть у складних умовах).

Для цього варто розглянути можливість створення національної програми молодіжних делегатів за аналогією з ініціативою Конгресу Ради Європи. Така програма може бути адаптована до українських реалій, зокрема з урахуванням викликів, пов'язаних із війною та відновленням країни. Навчання молодих лідерів, їхня інтеграція в роботу органів місцевого самоврядування та створення платформ для обміну досвідом – усе це сприятиме зміцненню демократичного управління на місцях. Молодь може стати важливим партнером у розв'язанні таких завдань, як інтеграція внутрішньо переміщених осіб, впровадження інновацій у системи публічного управління та сприяння соціальній згуртованості. Тим більше, що сучасна практика в Україні демонструє значний обсяг програм створення молодіжних хабів – просторів для молоді, а також «змістовного наповнення» цих хабів відповідно до інтересів молоді (відповідні приклади будуть наведені нижче).

Завершуючи стислий огляд цієї Програми делегатів Конгресу місцевих і регіональних влад слід додати, що представники України беруть у ній активну участь.

Ця Програма не є єдиною, до участі в якій долучені представники української молоді. У цілому Конгрес активно сприяє залученню молоді до процесів місцевого самоврядування через програму "Оновлення політики" (*Rejuvenating Politics*) – і українська молодь не залишається осторонь. У межах цієї ініціативи молоді люди з усіх держав-членів Ради Європи отримують можливість брати участь у засіданнях Конгресу, працювати у складі національних делегацій та висловлювати свою точку зору щодо ключових питань місцевої та регіональної політики [10]. Наступний етап цієї програми запланований на 2025 рік, і вже оголошено прийом заявок для молоді, яка бажає долучитися до цього процесу. Ця ініціатива не лише сприяє підвищенню обізнаності молодих людей про роль місцевого самоврядування, але й зміцнює демократичні інститути, залучаючи «молодіжні ідеї» до процесів прийняття рішень.

Переходячи до аналізу українських реалій сьогодення у цій сфері, варто зазначити, що Конгрес відповідно до програмних документів Ради Європи (а також і розроблених на їх підставі власних програмних документів) приділяє вагомому значення залученню молоді до участі у місцевому житті у цілому та зокрема і у першу чергу – до процесів відновлення та реконструкції України. У відповідь на виклики, спричинені війною, Конгрес

впроваджує низку ініціатив, спрямованих на підтримку молодіжного залучення до вирішення важливих питань місцевого значення, що є критично важливим для зміцнення місцевої демократії та побудови сталого майбутнього.

У межах цієї діяльності Конгрес працює над посиленням ролі молоді як активних учасників місцевого самоврядування та заохочує їх до внесення ідей і пропозицій щодо відновлення та модернізації місцевих громад (докладну та завжди актуальну інформацію про ці заходи та ініціативи можна знайти на сторінці "*Congress supports youth engagement for Ukraine's reconstruction and recovery*" [11]). Зокрема, за фінансової допомоги Конгресу було реалізовано проекти, спрямовані на залучення участі молоді у вирішенні питань місцевого значення, серед яких:

– молодіжний центр у Боратинській сільській громаді (у серпні та вересні 2022 року громада села Боратин розпочала ініціативу, спрямовану на соціальну згуртованість через розвиток молоді та збереження культурної спадщини. Місцева молодь разом з громадською організацією «Думай і дій» співпрацювала з місцевою владою, бізнесом та членами громади, щоб перетворити невикористовувану гардеробну в Народному домі «Просвіта» на повноцінний молодіжний центр. Цей проект створив простір, де молоді люди могли б зустрічатися, навчатися та робити свій внесок у місцевий розвиток. Ремонтні роботи сприяли співпраці між мешканцями та молоддю, а заходи в центрі заохочували взаємодію та зміцнювали зв'язки в територіальній громаді. Успіх ініціативи продемонстрував потенціал молодіжних проектів у сприянні як збереженню культури, так і соціальній згуртованості, що зробило її моделлю для подібних ініціатив);

– програма «Лідери змін» у Кам'янській територіальній громаді (програма «Лідери змін» у Кам'янській міській громаді є прикладом того, як цілеспрямовані молодіжні ініціативи можуть стимулювати місцевий розвиток. У 2022 та 2023 роках у програмі взяли участь 40 молодих людей, серед яких були місцеві жителі та внутрішньо переміщені особи, віком від 14 до 35 років. Учасники розробили та представили місцевій владі молодіжні проекти, які отримали схвалення та фінансову підтримку. Програма сприяла участі молоді в управлінні та зруйнувала стереотипи про апатію молоді. В результаті органи місцевого самоврядування стали партнером у понад 300 молодіжних заходах, створивши нові простори, такі як Молодіжний хаб, Центр цифрової освіти та Простір, дружній до дітей. Ці зусилля також зміцнили стійкість громади та соціальну згуртованість за умов режиму воєнного стану);

– програма стажування молоді в Чернівецькій територіальній громаді (у вересні 2022 року

в Чернівцях стартувала Програма молодіжного стажування, яка з того часу пройшла вже три хвили. Програма дає можливість стажерам безпосередньо співпрацювати з посадовими особами міської ради, розробляти громадські проекти та долучатися до публічного управління. Стажування не лише надає молодим учасникам навички управління, а й допомагає місцевій владі відкрити нові перспективи. На сьогоднішній день стажування пройшли понад 120 стажерів, деякі з них знайшли роботу в міській раді. Ця ініціатива підкреслює подвійну користь від розширення можливостей молодих лідерів та задоволення кадрових потреб в органах місцевого самоврядування);

– залучення молоді у Володимир-Волинській територіальній громаді (після початку повномасштабного вторгнення Володимир-Волинська територіальна громада інтегрувала молодих ВПО у місцеве культурне життя через музику, танці та театр. Такі ініціативи, як музичний гурт «HarVol» та танцювальний колектив «Sierra Crew», об'єднали місцеву та переселенську молодь, сприяючи зміцненню почуття спільності. А театральна студія «Різнобарв'я», створена художником-переселенцем, надала молодим людям можливість розвивати свої творчі таланти. Ці культурні ініціативи не лише збагатили мистецьке життя громади, а й зміцнили соціальну згуртованість, залучивши різні групи до змістовної діяльності).

Висновки. Залучення молоді до процесів прийняття рішень є стратегічно важливим кроком для побудови стійких демократичних систем. Досвід ініціативи Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи переконливо демонструє, що активна участь молоді сприяє створенню більш інклюзивного управління, зміцнює громадянську культуру та підвищує довіру до органів влади. Молодь привносить нові ідеї, енергію та інноваційні підходи до вирішення місцевих проблем, що особливо цінно в умовах сучасних викликів, таких як війна, відновлення країни.

Україна, яка переживає складний період, має значний потенціал для використання цього досвіду у власній практиці місцевого самоврядування. Аналіз активностей Конгресу та українського муніципального досвіду 2022–2024 років свідчить про необхідність розробки й впровадження програм, які програми могли б стати потужним інструментом для залучення молоді до демократичних процесів на місцевому рівні, водночас слугуючи платформою для розвитку нових лідерів.

Крім того, нагальною є потреба в спеціальних освітніх програмах, які допоможуть молодим активістам та лідерам краще розуміти сутність та принципи місцевого самоврядування, його зв'язок із демократичними цінностями та прак-

тиками. Такі програми мають охоплювати як теоретичну підготовку, так і практичні аспекти, зокрема обмін досвідом із міжнародними партнерами та вивчення кращих практик. Це сприятиме формуванню компетентного та проактивного покоління молоді, здатного не лише впливати на прийняття рішень, а й ефективно реалізовувати ініціативи, що сприятимуть відновленню країни та сталому розвитку.

Література

1. Amelicheva, L., Martyniuk, O., Pyroha, I., Qaracayev, C., & Myroshnychenko, V. (2021). Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*, no. 10 (45), pp. 265–271.

2. Мішина Н. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ* / редкол. : М. О. Баймуратов та ін. Тернопіль : Вектор, 2013. Вип. 3. С. 113-120.

3. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн - членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154 -160.

4. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52-57.

5. Barvinenko, V., Mishyna, N., & Qaracayev, C. (2023). Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 31-36.

6. World Cities Day 2024: Local authorities must support youth initiatives for local action. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/world-cities-day-2024-local-authorities-must-support-youth-initiatives-for-local-action>

7. Congress Youth Delegates in the Spotlight on International Youth Day. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/congress-youth-delegates-in-the-spotlight-on-international-youth-day>

8. For 10 years, Congress youth delegates have been revitalising local and regional democracy. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/for-10-years-congress-youth-delegates-have-been-revitalising-local-and-regional-democracy>

9. Engaging young will make a difference in our democracies: Congress celebrates 10 years of its initiative. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/engaging-young-will-make-a-difference-in-our-democracies-congress-celebrates-10-years-of-its-initiative>

10. Call for applications for young people to take part in the 2025 edition of the Congress' Rejuvenating Politics initiative. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/call-for-applications-for-young-people-to-take-part-in-the-2025-edition-of-the-congress-rejuvenating-politics-initiative>

11. Congress supports youth engagement for Ukraine's reconstruction and recovery. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/congress-supports-youth-engagement-for-ukraine-s-reconstruction-and-recovery>

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.5>**Л. Р. Біла-Тіунова***доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7886-793X*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОДАТКОВИХ ПЕРЕВІРОК ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Податкові перевірки є одним із ключових інструментів податкового контролю, що забезпечує виконання платниками податків своїх зобов'язань перед державою та сприяє дотриманню фінансової дисципліни. У статті розглянуто правову природу податкових перевірок, їх місце в системі податкового контролю, а також правові основи їх проведення в умовах воєнного стану. Окреслено основні підходи до визначення правової природи податкових перевірок: як основної форми фінансового контролю, як метод державного фінансового контролю, як форми податкового контролю, як інструмент державного примусу.

Автором проведено аналіз теоретичних засад визначення змісту податкових перевірок. Увага приділена нормативно-правовій базі, яка регулює податкові перевірки, включно із законодавчими змінами, запровадженими під час війни. Зокрема, висвітлено причини запровадження мораторію на перевірки, акцентуючи увагу на ключових аспектах – правовому, економічному, організаційному та соціальному. Стаття також розглядає взаємозв'язок податкових перевірок із державним примусом, підкреслюючи їхню роль як превентивного та примусового заходу для попередження податкових правопорушень. Окрему увагу приділено інструментальній природі перевірок, які забезпечують реалізацію контрольних функцій через співставлення податкової звітності платників із фактичними даними їхньої діяльності. Вказані правові винятки із загального мораторію, встановлені нормативно-правовими актами.

У статті проаналізовано думки науковців щодо природи податкових перевірок, зокрема їх ролі як форм, методів і способів реалізації податкового контролю. Результати дослідження демонструють важливість податкових перевірок як інструменту забезпечення наповнення бюджету, дотримання податкової дисципліни та зміцнення взаємної довіри між державою і платниками податків.

Ключові слова: податкова перевірка, податковий контроль, воєнний стан, мораторій на проведення податкових перевірок, платники податку.

Bila-Tiunova L. R. THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF TAX AUDITS AND LEGAL RESTRICTIONS ON THEIR IMPLEMENTATION DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

Tax audits are one of the key instruments of tax control, ensuring that taxpayers fulfill their obligations to the state and contributing to compliance with financial discipline. The article examines the legal nature of tax audits, their place in the tax control system, as well as the legal basis for their conduct under martial law. The main approaches to determining the legal nature of tax audits are outlined: as the main form of financial control, as a method of state financial control, as a form of tax control, as an instrument of state coercion. The author analyzes the theoretical principles of determining the content of tax audits. Attention is paid to the regulatory and legal framework that regulates tax audits, including legislative changes introduced during the war. In particular, the reasons for the introduction of a moratorium on audits are highlighted, focusing on key aspects – legal, economic, organizational and social. The article also examines the relationship between tax audits and state coercion, emphasizing their role as a preventive and coercive measure to prevent tax offenses. Special attention is paid to the instrumental nature of audits, which ensure the implementation of control functions by comparing taxpayers' tax reporting with actual data on their activities. Legal exceptions to the general moratorium established by regulatory legal acts are indicated.

The article analyzes the opinions of scholars on the nature of tax audits, in particular their role as forms, methods and means of implementing tax control. The results of the study demonstrate the importance of tax audits as a tool for ensuring budget filling, compliance with tax discipline and strengthening mutual trust between the state and taxpayers.

Key words: tax audit, tax control, martial law, moratorium on tax audits, taxpayers.

Вступ. Податковий контроль в Україні є невід'ємною частиною механізму адміністрування податків і зборів, спрямованого на забезпечення виконання платниками податків своїх зобов'язань перед державою. Податковий контроль в Україні базується на Конституції, Податковому кодексі та супутніх законах, які регламентують діяльність контролюючих органів, права платників податків та механізми перевірки. Його правові основи спрямовані на забезпечення наповнення бюджету, дотримання податкового законодавства

і захисту інтересів держави та платників. Зважаючи на динаміку економічних і технологічних змін, система податкового контролю потребує постійного вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів і сучасних викликів.

Конституційною основою податкового контролю є стаття 67 Основного Закону України, яка зобов'язує кожного громадянина сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, визначених законом. Це створює основу для забезпечення державою контролю за дотриманням податкового

законодавства. Можна стверджувати, що податковий контроль впливає з обов'язку держави забезпечувати фінансову стабільність, прозорість і справедливість податкової системи.

Податковий кодекс України є основним нормативно-правовим актом, що регулює здійснення податкового контролю, його форми та методи, засоби, права та обов'язки контролюючих органів, а також надає визначення податкового контролю як системи заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1].

Відповідно до статті 62 Податкового кодексу України способами здійснення податкового контролю є: ведення обліку платників податків, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів, перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків, облік та моніторинг діяльності фінансових агентів.

Виклад основного матеріалу. Для безпосередньої реалізації податкового контролю суб'єктами контролю щодо об'єктів контролю використовуються сукупність прийомів та способів, форм та методів податкового контролю. Зі змісту податкового контролю, виділяють форми податкового контролю, які є зовнішнім вираженням практичної реалізації контрольної діяльності податкових органів. Більшість дослідників під формами податкового контролю розуміють способи конкретного вираження та організації контрольних дій. І це вірно, оскільки форми податкового контролю у організації контрольної діяльності проявляються у вчиненні сукупності конкретних дій щодо застосування тих чи інших прийомів та способів для виявлення наявності фактів податкових правопорушень або встановлення фактів відсутності таких.

Велика кількість наукових досліджень вчених у галузі фінансового та адміністративного права встановлюють, що провідною і найбільш ефективною формою податкового контролю є податкові перевірки. Вони є вкрай важливим інструментом податкового контролю, що дозволяє найбільш повно та детально перевірити дотримання платником податків вимог законодавства про податки та збори.

Тому, слід виходити з того, що податкова перевірка – це, перш за все, форма податкового контролю, що має бути відображено в понятті про неї [2].

Так, Спіріна Л.В. вважає, що податкова перевірка – сукупність спеціальних прийомів податкового контролю, що застосовуються уповноваженими органами з метою встановлення достовірності і законності відображення об'єктів оподаткування та порядку сплати податків і зборів в бухгалтерській звітності та інших носіях інформації [3].

Аналіз наукових позицій дозволяє глибше зрозуміти правову природу податкових перевірок, їхнє місце у системі податкового контролю та значення для функціонування податкової системи загалом. У цьому контексті важливо виділити основні підходи до розуміння податкової перевірки, викладені у працях українських науковців.

Основними теоретичними підходами до визначення змісту податкової перевірки є наступні:

1. Податкова перевірка як основна форма фінансового контролю. Наприклад, науковець Л.М. Касьяненко акцентує увагу на тому, що податкова перевірка є основною формою фінансового контролю, яка реалізується органами ДПС України. Вона розглядає фінансовий контроль як засіб перевірки правильності нарахування та сплати податків, що забезпечує зворотний зв'язок між суб'єктом і об'єктом контролю. Ця позиція демонструє, що податкова перевірка виступає як практична реалізація контрольних функцій, забезпечуючи державу інформацією про податкову дисципліну платників. Таким чином, перевірка є операціоналізацією податкового контролю [4].

2. Податкова перевірка як метод державного фінансового контролю. Зокрема, І.А. Малютін підкреслює, що податкова перевірка є особливим методом державного фінансового контролю. Він також визначає податковий контроль як окремий вид державного фінансового контролю, що займає важливе місце в податковій системі держави [5]. Такий підхід розглядає податкову перевірку не лише як форму, а й як метод реалізації податкового контролю. Це дозволяє враховувати її гнучкість та адаптацію до різних податкових ситуацій. У цьому контексті податкова перевірка є одним із найефективніших інструментів впливу на податкові правовідносини.

3. Податкова перевірка як форма податкового контролю. За твердженням Т.О. Татарової, податкова перевірка є однією з форм податкового контролю, що забезпечує дотримання податкового законодавства шляхом співставлення податкової звітності з фактичними даними господарської діяльності платників [6]. Податкова перевірка тут трактується як інструмент реалізації контрольних повноважень держави. Особливістю цього підходу є увага до практичної сторони перевірок,

яка дозволяє встановлювати порушення через аналіз реальних даних платників. Це узагальнення відображає практичне застосування податкового контролю, демонструючи, що перевірка є одним із ключових способів забезпечення його функцій. Податкова перевірка є способом податкового контролю, за допомогою якої контролюючі органи у сфері оподаткування попереджають, виявляють, забезпечують, припиняють порушення податкового законодавства платниками податків та зборів [7].

4. Податкова перевірка як інструмент державного примусу. Наприклад, В.О. Єрохов розглядає податкову перевірку як точку перетину двох механізмів: податкового контролю та державного примусу. Він вважає, що перевірка не лише забезпечує фінансову дисципліну, а й виконує примусову функцію попередження податкових порушень [8]. Цей підхід розширює роль податкової перевірки, підкреслюючи її зв'язок із примусовими заходами. Перевірка не лише фіксує порушення, а й попереджує їх, формуючи превентивну складову податкового контролю.

Наразі, під час війни в Україні податкові перевірки, точніше процес їх реалізації зазнав суттєвих змін. Зупинення податкових перевірок було зумовлено низкою причин, пов'язаних із необхідністю адаптації податкової системи до надзвичайних умов. Основні фактори, які вплинули на це рішення, можна розглянути у правовому, економічному та соціальному аспектах.

Правовий аспект полягає у забезпеченні прав платників податків та акценті на пріоритетних завданнях держави. Війна створила об'єктивні обставини, які ускладнили або зробили неможливим виконання податкових обов'язків платниками. Зупинення перевірок було спрямоване на уникнення санкцій за порушення, які стали наслідком форс-мажорних обставин. Така ситуація вже відбувалась під час встановлення мораторію на податкові перевірки у період COVID-19. Зупинка і відновлення податкових перевірок в Україні під час війни та інших кризових ситуацій регулювалися кількома ключовими нормативно-правовими актами. Вони визначали порядок обмеження перевірок, умови для їх проведення та етапи відновлення. У 2022 році Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» було встановлено мораторій на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану та протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану [9]. Згодом, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу

України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок» мораторій був скасований: документальні та фактичні перевірки під час дії воєнного стану проводяться за наявності безпечних умов для їх проведення [10].

Економічний аспект встановлення мораторію на проведення податкових перевірок базувався на меті підтримки бізнесу у військовий час та уникнення руйнівного впливу на платоспроможність суб'єктів. Оскільки унаслідок бойових дій багато підприємств зазнали фінансових втрат, скоротили обсяги виробництва або взагалі припинили діяльність. Зупинка податкових перевірок дозволила зменшити адміністративний тиск на бізнес та підтримати малий і середній бізнес, який є критично важливим для відновлення економіки. Проведення перевірок у кризовий період могло спричинити штрафні санкції, арешти рахунків і зупинку діяльності компаній, що негативно позначилося б на доходах бюджету в довгостроковій перспективі.

Організаційний аспект встановлення мораторію обґрунтовується неможливістю проведення перевірок у зонах бойових дій та ресурсних обмеженнях. В умовах активних бойових дій податкові органи не мали фізичної можливості доступу до підприємств і документів, особливо в регіонах, де підприємства перемістилися, зруйнувалися або опинилися в окупації. Крім того, значна частина ресурсів державних органів була спрямована на забезпечення військових потреб. Це призвело до скорочення кадрових і фінансових можливостей податкових органів для проведення перевірок.

І, нарешті, соціальний аспект поєднував у собі мету зниження соціальної напруги та підтримки довіри до податкових органів. Зупинення перевірок було важливим кроком для зменшення соціальної напруги та уникнення негативно-го ставлення до державної податкової політики. Лояльний підхід до платників податків під час кризи сприяв формуванню більш довірливих відносин між бізнесом і державою, що є важливим для післявоєнного відновлення економіки.

Варто зазначити і правові винятки із загального мораторію, встановлені вищевказаними нормативно-правовими актами. Хоча перевірки було зупинено, у законодавстві передбачалися винятки:

- камеральні перевірки податкових декларацій, зокрема щодо відшкодування ПДВ;
- позапланові перевірки за ініціативою платників податків;
- перевірки, пов'язані з надходженням скарг щодо порушень податкового законодавства.

Висновки. Зупинення та відновлення податкових перевірок регулюються низкою законів

і постанов, спрямованих на адаптацію податкового контролю до складних економічних і безпекових умов. Ці акти демонструють гнучкість податкової політики України, яка прагне підтримати бізнес у кризові періоди, зберігаючи при цьому бюджетну стабільність. Податкова перевірка є невід'ємною складовою податкового контролю, що поєднує в собі інструментальний, методичний і примусовий аспекти. Вона виконує функції забезпечення фінансової дисципліни, зворотного зв'язку та попередження порушень. Таким чином, податкова перевірка виступає центральним елементом реалізації контрольної функції держави в податковій сфері. Наукові підходи підтверджують її багатогранність і ключову роль у забезпеченні ефективності податкової системи. Податкові перевірки в умовах війни та економічної кризи зазнали значної трансформації, що виявила як позитивні, так і негативні аспекти. Спрощення процедур і цифровізація перевірок дозволили забезпечити їх безперервність у складних умовах, але водночас посилили ризики зловживань. Основним викликом залишається баланс між потребами держави у наповненні бюджету та захистом прав платників податків. Для вдосконалення процедур необхідно посилити прозорість перевірок, забезпечити належний судовий захист і продовжити впровадження сучасних технологій у податковий контроль. Зупинення податкових перевірок під час війни було виправданим заходом, спрямованим на підтримку бізнесу, адаптацію податкової системи до надзвичайних умов і забезпечення стабільності економіки. Це рішення не лише зменшило адміністративний тиск на платників податків, але й дозволило державі зосередитися на пріоритетних завданнях, пов'язаних із фінансуванням оборонних і гуманітарних потреб.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 10.10.2024р.)
2. Проць І. М., Лепіш Н. Я. Особливості податкової перевірки як форми податкового контролю. *Молодий вчений*. 2021. № 3 (91). С. 306–309.
3. Рубан Н.І. Впроваджуємо нову форму контролю. *Фінансовий контроль*. 2003. № 3(16). С. 40–42.
4. Касьяненко Л.М. Правові основи здійснення фінансового контролю органами державної податкової служби України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Держ. податк. адмін. України, Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2004. 18 с.
5. Малютін І.А. Податкова перевірка – особливий метод державного фінансового контролю. *Правове регулювання економіки* : зб. наук. праць. 2008. № 8. С. 58-68, с. 60-61
6. Татарова Т.О. Особливості податкової перевірки як форми податкового контролю. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 4. С. 113-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_4_12_, с. 118
7. Голоядова Т.О. Податкові перевірки як форма податкового контролю: особливості електронної перевірки. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 26-28.
8. Єрохов В. До питання визначення місця податкової перевірки в механізмі засобів державного примусу в податковому праві. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 96-100.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#n106> (дата звернення 10.10.2024р.)
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок: Закон України від 09.11.2023 № 3453-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3453-20#Text> (дата звернення 10.10.2024р.)

УДК 336.22:351.86:355(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.6>

Т. О. Голоядова
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-4864-1312

ПОДАТКОВА ПЕРЕВІРКА ЯК СПОСІБ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Податковий контроль є необхідною умовою ефективного функціонування податкової системи. Доволі часто в літературі зустрічаємо те, що контроль це перевірка, а також постійне спостереження з метою перевірки чи нагляду. Розуміння контролю зводиться до ототожнення його з перевірочними діями.

У Лімській декларації керівних принципів контролю, прийнятої на дев'ятому Конгресі Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI), зазначається, що контроль не є самоціллю, а є невід'ємною частиною системи регулювання, орієнтованою на розкриття відхилень від прийнятих стандартів та порушень принципів, законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії, щоб мати можливість прийняти коректувальні заходи, в окремих випадках притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому. Прагнення України увійти до Європейського Союзу вимагає узгодженості національного податкового законодавства до законодавчих вимог у сфері оподаткування, що існують у ЄС.

Важливою умовою реалізації фінансової політики держави виступає фінансовий контроль, а отже, і податковий контроль, як різновид останнього. В складних умовах наповнення бюджету країни питання податкового контролю постають особливо гостро. Важлива роль тут відводиться діяльності державної податкової служби, основним завданням якої є здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю сплати податків і зборів. У боротьбі проти ухилення від оподаткування органи державної податкової служби використовують усі доступні їм засоби, серед яких важливе значення відведено податковим перевіркам як найефективнішому способу здійснення податкового контролю.

Ключові слова: податковий контроль, податкова перевірка, платник податків, контролюючі органи, податкова політика, адміністративне оскарження.

Holoiadova T. O. TAX AUDIT AS A METHOD OF TAX CONTROL DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE IN UKRAINE

Tax control is a necessary condition for the effective functioning of the tax system. Quite often in the literature we find that control is an inspection, as well as constant observation for the purpose of inspection or supervision. Understanding control comes down to identifying it with inspection actions.

The Lima Declaration of the Guiding Principles of Auditing, adopted at the Ninth Congress of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI), notes that auditing is not an end in itself, but an integral part of the regulatory system, focused on revealing deviations from accepted standards and violations of principles, legality, efficiency and economy of spending of material resources at the earliest possible stage, in order to be able to take corrective measures, in some cases to hold the guilty parties accountable, receive compensation for the damage caused, or take measures to prevent or reduce such violations in the future. Ukraine's aspiration to join the European Union requires the coherence of national tax legislation with the legislative requirements in the field of taxation that exist in the EU.

An important condition for the implementation of the state's financial policy is financial control, and therefore tax control, as a type of the latter. In difficult conditions of filling the country's budget, the issues of tax control become particularly acute. An important role here is played by the activities of the state tax service, the main task of which is to monitor compliance with tax legislation, the correctness of the calculation, completeness and timeliness of payment of taxes and fees. In the fight against tax evasion, the state tax service bodies use all the means available to them, among which important importance is given to tax audits as the most effective method of tax control.

Key words: tax control, tax audit, taxpayer, regulatory authorities, tax policy, administrative appeal.

Податковий кодекс України визначає податкову перевірку як спосіб податкового контролю, але не містить нормативного закріплення її як попереджувального примусового заходу. За допомогою податкової перевірки контролюючі органи у сфері оподаткування попереджають, виявляють, забезпечують, припиняють порушення податкового законодавства платниками податків та зборів. Разом із тим, завдяки податковим перевіркам контролюючі органи поперед-

жають, виявляють, забезпечують, припиняють порушення податкового законодавства платниками податків.

Дослідженню теоретичних проблем визначення змісту податкового контролю та механізму його реалізації в науковій літературі присвятили свої праці такі науковці, як: О.Д. Василик, Л.К. Воронова, Л.М. Касьяненко, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська, Л.А. Ваолевська, В.К. Савчук, Л.С. Шатковська та ін.

Так, М.П. Кучерявенко визначає податкову перевірку як діяльність контролюючих органів, в деяких випадках аудиторських організацій з аналізу і дослідження первинної облікової і звітної документації, що пов'язана зі сплатою податкових платежів, з метою перевірки своєчасної і повної сплати податків і зборів, правильного ведення податкового обліку, обчислення сум податкових платежів, здійснення податкової звітності [5].

Контроль, зазначає Т.А. Латковська – це функція управління, тобто система спостереження та перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта з метою встановлення відхилення його від заданих параметрів і додає, що контроль – це система спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятним управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт, виявлення відхилень, допущених у ході виконання цих рішень [6, с. 69–70].

Податковий контроль визначається у законодавстві як система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Основною метою податкового контролю є забезпечення законності та фінансової дисципліни у сфері надходження податкових платежів до публічних грошових фондів. Найефективнішою формою здійснення податкового контролю Державною податковою службою України є перевірки, які передбачають формування висновку щодо достовірності фінансової звітності. Вони поділяються на камеральні, документальні та фактичні. Документальні своєю чергою виокремлюються в планові та позапланові, виїзні та невиїзні [1].

Згідно з Законом №2120-IX від 15.03.2023 р., під час дії воєнного стану дозволяється проводити лише окремі види податкових перевірок, а саме – фактичні, камеральні та документальні позапланові. Так, за результатами перевірок (крім камеральних та електронних) податковий орган може скласти один із таких документів: акт або довідку. При цьому, акт перевірки складається у випадку, коли у результаті проведення перевірки були виявлені порушення. Щодо довідки перевірки, то цей документ є носієм доказової інформації про не встановлення фактів порушень вимог податкового та валютного законодавства.

Оформлення результатів податкових перевірок передбачає такі етапи:

- 1) складення акта (довідки);
- 2) реєстрація акта (довідки) в єдиному журналі реєстрації актів (довідок) перевірок;
- 3) підписання акта (довідки) платником податків та контролюючим органом;
- 4) вручення примірника акта (довідки) платнику податків.

Акт перевірки – це документ, який підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати. Акт складається у випадку, якщо виявлені порушення.

Довідка перевірки це документ, який підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати і є носієм доказової інформації про не встановлення фактів порушень вимог податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Крім того, розширено вимоги щодо складання акта про неможливість проведення перевірки. Такий акт складається невідкладно та підписується посадовими особами контролюючого органу, реєструється не пізніше наступного робочого дня в контролюючому органі. До такого акта додаються матеріали, що підтверджують факти, наведені в такому акті. Зазначений акт та матеріали надсилаються контролюючим органом платнику податку в порядку, визначеному ст. 42 ПКУ [1].

Звичайно залишається норма щодо вчинення діяння (дії або бездіяльності) внаслідок обставин непереборної сили (форс-мажору). Форс-мажор є обставинами, що звільняють платника від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень згідно ст.112 ПКУ.

Законом надано право як платнику податків, так і контролюючому органу під час перевірок відкрито здійснювати звукозапис, фото-, відеофіксацію та відповідно використовувати такі записи, як підставу для висновків акту перевірки. Також, необхідно звернути увагу на те, що в Україні є чимало випадків, коли посадові особи контролюючих органів необґрунтовано відображали податковий борг, що може мати негативні наслідки для платників податків. Це відбувається через несвоєчасне внесення інформації про адміністративне чи судове оскарження податкових повідомлень-рішень або несвоєчасне рознесення вже сплачених нарахувань

Оскарження результатів податкових перевірок – це процедура, за допомогою якої платник податків може оскаржити неправомірні рішення, які були прийняті податковим органом у процесі проведення податкової перевірки. Основна мета цієї процедури – захист прав та інтересів платників податків від можливих помилок, недоліків або неправомірних дій з боку суб'єкта владних повно-

важень. Виділяють процедуру адміністративного та судового оскарження.

Для того, щоб у платника податків була змога оскаржити результати податкової перевірки, слід, перш за все, визначити, що саме є підставою для оскарження. Переважна більшість справ, пов'язаних з оскарженням результатів податкових перевірок пов'язані з неправильністю нарахування податковими органами податкових повідомлень-рішень, рішень про арешт активів платника, заборону здійснення операцій з заставними активами платника. Також виникають порушення самого порядку проведення податкових перевірок, як-от, дослідження контролюючими органами питань, які виходять за межі відповідної призначеної перевірки. Нерідко під час проведення податкових перевірок порушуються права платників податків, до прикладу, порушення можливості платника податків надати заперечення на акт перевірки і бути присутнім під час розгляду таких заперечень комісією податкового органу.

Судова практика Верховного суду констатує можливість платника податків посилаючись на порушення податкового органу, допущені ним під час проведення перевірки, якщо платник вважає, що такі порушення зумовлюють протиправність рішень податкового органу, прийнятих за результатами перевірки [2].

Акт перевірки є підставою для прийняття податкового повідомлення-рішення, тому платник податків має право протягом 10 робочих днів подати до податкового органу, заперечення та пояснення, які підтверджують відсутність його вини або ж пом'якшують відповідальність чи звільняють від неї. При цьому, надсилання заперечення не ототожнюється із процедурою оскарження, адже сам по собі акт перевірки не створює для платника податків будь-яких правових наслідків, адже за своєю сутністю акт лише фіксує фактичні дані. Про це вказує і Верховний Суд, наголошуючи, що «акт перевірки, так само, як і відповідь за результатами розгляду заперечень на акт перевірки та інші листи контролюючого органу, направлені на адресу платника податків з приводу оскарження ним акту перевірки, є лише службовими документами контролюючого органу, пов'язаними із збирання податкової інформації, не створюють для платника податків правових наслідків у вигляді зміни (припинення) прав чи встановлення обов'язків, однак, в подальшому можуть враховуватися контролюючим органом при прийнятті актів індивідуальної дії» [3].

Щодо адміністративного оскарження, то протягом 10 робочих днів, що настають за днем отримання платником податків податкового повідомлення-рішення, що оскаржується, платник податків, який не згодний із таким рішенням, може подати скаргу до контролюючого органу

вищого рівня або до Державної Податкової Служби України [4].

Проте, процедура адміністративного оскарження має низку, як переваг, так і недоліків. До переваг можна віднести порівняно простоту процедури, оперативність, дешевизну та зменшення навантаження на судову систему. Щодо недоліків, то існують високі ризики необ'єктивного розгляду справи, тому що юрисдикційний орган також належить до владної вертикалі, що й контролюючий орган, який виступає стороною спору.

При цьому, право на оскарження податкових повідомлень-рішень в суді зберігається, якщо платнику податків було відмовлено у задоволенні його вимог після адміністративного оскарження. Проте, якщо платник податків одразу звертається до процедури судового оскарження, то можливість адміністративного оскарження буде втрачена.

Що стосується оскарження результатів податкових перевірок в судовому порядку, то його перевагами є відносна об'єктивність, адже спір розглядається за межами податкового відомства, можливість застосування судом заходів забезпечення позовних вимог та забезпечення примусового виконання судового рішення. При цьому, в умовах дії воєнного стану, доступ до судової системи зазнає обмежень через введення особливих правил роботи судів, що безпосередньо впливає на процедуру судового оскарження.

Отже, на підставі вищевказаного можна зробити наступні висновки:

1. Надсилання заперечення не ототожнюється із процедурою оскарження, адже сам по собі акт перевірки не створює для платника податків будь-яких правових наслідків, на відміну від податкового повідомлення-рішення, яке передбачає нарахування грошових зобов'язань.

2. За платником податків зберігається право оскаржити податкові повідомлення-рішення в суді, якщо йому було відмовлено у задоволенні його вимог після перегляду в адміністративному порядку. Також він може одразу звернутись за захистом до суду, але право на адміністративне оскарження вже втрачається.

3. Сьогодні у такі складні часи, податковий контроль у свою чергу забезпечує дотримання податкового законодавства, попереджує ухилення від сплати податків та сприяє економічному розвитку країни. При цьому, держава повинна сприяти забезпеченню умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків та стабільності податкового законодавства в Україні.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

2. Постанова Верховного Суду від 24.02.2022 р. № 520/5314/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103562014>.

3. Постанова Верховного Суду від 31.05.2021 р. № 520/10718/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/97284038?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01.

4. Державна податкова служба України. *Офіційний портал*. URL: <https://tax.gov.ua/>.

5. Податкове право: навчальний посібник /за ред. М. Кучерявенка та Р. Ханової. – Харків: Право, 2024. 496 с.

6. Латковська Т.А. Бюджетна політика держави як один з основних напрямків економічної

політики за господарським законодавством. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Випуск 65. С.68-70.

7. Латковська Т.А. До питання дотримання принципу стабільності податкового законодавства в умовах воєнного стану крізь призму правової позиції судового органу. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», 24 квітня 2024 р. / Державний податковий університет, Навчально-науковий інститут права. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. 117-121.

УДК 342.124
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.7>

Ж. В. Мандриченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-9114-3044

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ЦІННІСТЬ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ ВИМІРИ

Метою цієї статті є аналіз адміністративно-правової цінності децентралізації, а також аргументація пропозиції необхідності її дослідження на загальнодержавному та територіальному рівнях публічного управління України.

Адміністративно-правова цінність децентралізації як явища охоплює два основні аспекти: нормативно-правове забезпечення, яке визначає рамки та принципи розподілу повноважень, і практичну реалізацію, що залежить від інституційної спроможності органів публічної влади, ресурсного забезпечення та узгодженості дій на різних рівнях. Ефективність децентралізації визначається не лише якістю нормативно-правового регулювання, а й тим, наскільки нормативні акти адаптовані до реальних потреб громадян як отримувачів адміністративних послуг та особливостей правового статусу органів публічної влади.

Попри визнання децентралізації ключовим чинником демократизації публічного управління (адміністрування) в Україні, її науковий аналіз часто має обмежений характер. Доктринальні дослідження фахівців з публічного права зосереджуються переважно на окремих аспектах – фінансових, організаційних чи нормативних – що створює фрагментарність висновків і не дозволяє повною мірою оцінити її системний вплив на публічне управління. Такий підхід ускладнює розуміння децентралізації як багаторівневого процесу, в якому взаємодіють органи державної влади, місцевого самоврядування та громадян. Для мінімізації цього впливу запропоновано здійснювати аксіологічний аналіз децентралізації з урахуванням того, що ця цінність «за вертикаллю» має два виміри – державний та місцевий. Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб більш ґрунтовно охарактеризувати окремо державний вимір децентралізації як цінності адміністративного права, та окремо – її місцевий вимір.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, державна влада, місцеве самоврядування, адміністративно-правова аксіологія, аксіологія права, цінності та принципи системи права.

Mandrychenko Zh. V. DECENTRALIZATION AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL VALUE: NATIONAL AND LOCAL DIMENSIONS

The purpose of this article is to analyze the administrative and legal value of decentralization, and to argue for the need to study it at the national and territorial levels of public administration in Ukraine.

The administrative and legal value of decentralization as a phenomenon covers two main aspects: regulatory and legal support, which defines the framework and principles of the distribution of powers, and practical implementation, which depends on the institutional capacity of public authorities, resource provision and coherence of actions at different levels. The effectiveness of decentralization is determined not only by the quality of legal regulation, but also by the extent to which regulations are adapted to the real needs of citizens as recipients of administrative services and the specifics of the legal status of public authorities.

Despite the recognition of decentralization as a key factor in the democratization of public administration in Ukraine, its scientific analysis is often limited. The doctrinal research of public law experts focuses mainly on certain aspects - financial, organizational or regulatory - which creates fragmented conclusions and does not allow for a full assessment of its systemic impact on public administration. This approach makes it difficult to understand decentralization as a multi-level process in which state authorities, local governments and citizens interact. To minimize this impact, it is proposed to conduct an axiological analysis of decentralization, taking into account the fact that this value has two dimensions "vertically" – state and local. Prospects for further creative research in this area are to characterize more thoroughly the State dimension of decentralization as a value of administrative law, and its local dimension separately.

Key words: decentralization, public power, state power, local self-government, administrative and legal axiology, axiology of law, values and principles of the system of law.

Постановка проблеми. В українській юридичній літературі багато уваги приділяється проблемам децентралізації. В останнє десятиріччя увагу до децентралізації обумовлює і те, що це поняття широко застосовувалось та продовжує застосовуватися при проведенні чергового етапу муніципальної реформи. Особливо важливого значення децентралізація набуває в умовах воєнного стану, адже посилення спроможності місцевого самоврядування стало одним із ключових чинників забезпечення стабільності публічного управління та реагу-

вання на виклики (серед яких – забезпечення прав людини, поновлення порушених прав, організація публічного управління в умовах режиму воєнного стану, ефективна відбудова країни у поточний період та планування післявоєнної відбудови тощо). Отже, децентралізація відіграє важливу роль у відновленні держави, сприяючи ефективному розподілу ресурсів та активному залученню територіальних громад до прийняття управлінських рішень.

Метою цієї статті є аналіз адміністративно-правової цінності децентралізації, а також аргумен-

тація пропозиції необхідності її дослідження на загальнодержавному та територіальному рівнях публічного управління України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нормативного забезпечення муніципальної реформи важливими є публічно-правові дослідження, у тому числі адміністративно-правового спрямування. Водночас, питання децентралізації, враховуючи те, що ця назва фігурувала у програмних документах сучасного етапу муніципальної реформи, здебільшого досліджується в межах науки конституційного права фахівцями з місцевого самоврядування (дивись, наприклад, [1-4]). Адміністративно-правові дослідження з муніципальних питань поки що залишаються малочисленими (дивись, наприклад, [5-8]).

Виклад основного матеріалу. Що ж до адміністративно-аксіологічних досліджень, то в українській юридичній літературі спостерігається тенденція їхньої «централізації». Адміністративна аксіологія є новим напрямом досліджень, який знаходиться на етапі свого становлення. Розробок (відповідно, і публікацій) з цих питань небагато, вони мають переважно теоретичний характер. Здебільшого, якщо цінності характеризуються з точки зору адміністративного права – то це загальна характеристика, яка рідко деталізується через призму їхнього практичного впровадження на різних рівнях публічного управління.

Децентралізація як адміністративно-правова цінність в українській юридичній літературі залишається малодослідженою, особливо у контексті взаємодії загальнодержавного та територіального рівнів публічного управління (адміністрування). Водночас, її значення важко переоцінити, оскільки вона не лише визначає напрям реформ у цій сфері, але й створює основу для ефективного функціонування системи публічного управління, орієнтованої на інтереси громадян.

Не викликає заперечень українських фахівців – адміністративістів, що сутність децентралізації «полягає в передачі прав на прийняття рішень не просто представникам центральної влади, а органам, які не перебувають в ієрархічній підпорядкованості центральним органам влади й найчастіше обираються зацікавленими громадянами» [9, с. 123]. Ця цитата з праці Л.Василенко та М.Добровінського є ключовою для розуміння сутності децентралізації, оскільки вона акцентує на передачі повноважень не просто на місцевий рівень, а безпосередньо до органів, які мають є найближчими до громадян-отримувачів відповідних адміністративних послуг (якщо повноваження передбачають їхнє надання). Це забезпечує підвищення рівня демократичності процесів публічного управління, а також і рівень відповідальності й ефективності ухвалення рішень «на місцях» (з так званих питань місцевого значення).

У контексті адміністративно-правових досліджень цитата підкреслює, що децентралізація сприяє створенню збалансованої системи публічного управління, в якій повноваження розподіляються прозоро, а громадяни отримують можливість впливати на рішення, які стосуються їхніх інтересів (як правило, такі інтереси є не особистими, а колективними, а в якості колективу виступає відповідна територіальна громада).

Продовжуючи аналіз поняття «децентралізація» на підставі узагальнення відповідних напрацювань українських вчених, Л.Василенко та М.Добровінський сформулювали, що «децентралізацію публічної влади розуміють як процес перерозподілу владних повноважень та обсягів компетенції між центральним і місцевими рівнями організації публічної влади зі зміщенням акценту виконання на місцях у частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій» [9, с. 124]. Ця цитата викликає низку міркувань.

Вона варта уваги тому, що поглиблює розуміння децентралізації як процесу, що не лише змінює підхід до розподілу повноважень «по вертикалі», а й акцентує на забезпеченні виконання конкретних повноважень на місцевому рівні. Це підкреслює важливість збалансованого підходу, де держава визначає межі компетенції, а місцеві органи публічної влади отримують достатню автономію для їх реалізації (не лише автономію, але й відповідні ресурси – але у контексті цієї цитати та нашого дослідження важливо звернути увагу на наявність саме автономії).

Цитати про сутність децентралізації підкреслюють її значення як процесу передачі повноважень від центральних органів до незалежних місцевих органів, що сприяє демократизації управління та підвищенню ефективності ухвалення рішень. Водночас, децентралізація розглядається як процес перерозподілу владних повноважень і компетенцій, який базується на гарантіях держави та спрямований на виконання визначених функцій на місцях. Це витікає з тексту Концепції адміністративної реформи в Україні, у якому передбачено, що однією з цілей цієї реформи є «формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народowi, національним інтересам» [10] (слід звернути увагу на те, що попри застосування поняття «державне управління» фактично у цьому програмному документі йдеться про публічне управління (адміністрування); дивись, наприклад, [11]).

Виходячи з вищевказаного, децентралізація як адміністративно-правова цінність охоплює два взаємопов'язані аспекти: нормативно-правове забезпечення та практичну реалізацію.

Нормативно-правове забезпечення визначає основні принципи, механізми та межі перерозподілу владних повноважень між центральними та місцевими рівнями публічної влади (центральними та місцевими органами публічної влади).

Практична реалізація залежить від інституційної спроможності, ресурсного забезпечення та узгодженості дій різних рівнів влади, які формують цілісну систему публічного управління. На сучасному етапі розвитку української держави на децентралізацію істотно впливає режим воєнного стану (докладніше про це дивись у працях фахівців з муніципального права, у першу чергу О.В. Батанова [12; 13], М.О. Баймуратова [14]).

Важливим при дослідженні децентралізації в адміністративно-аксіологічному вимірі є акцент на синергії двох зазначених вище складових: нормативна база є ефективною лише за умови її адаптації до реальних умов функціонування органів публічної влади, тоді як інституційна спроможність значною мірою залежить від чіткості й дієвості нормативно-го, у першу чергу – законодавчого регулювання.

Варто підкреслити, що спиратися лише на нормативно-правове, або навіть більш звужено – на законодавче регулювання децентралізації навряд чи варто. Такі спроби значно обмежують розуміння її як комплексного процесу, не здатні продемонструвати весь потенціал децентралізації. Саме тому децентралізація в Україні потребує подальших досліджень – для оцінки взаємозалежності між формальними (нормативними) та неформальними (культурними, соціально-економічними) факторами, що впливають на результативність реформи децентралізації. Призупинення цієї реформи до скасування режиму воєнного стану робить такі дослідження важливими, - адже після повернення до реалізації реформи децентралізації можна буде врахувати відповідні недоліки.

В якості проміжного висновку варто запропонувати комплексний підхід до дослідження децентралізації в Україні. Він є необхідним для забезпечення глибокого аналізу, адже надасть можливість врахувати правові, інституційні та соціальні фактори, що визначають її ефективність. Аналіз того, як децентралізація втілюється на державному та місцевому рівнях, допоможе не лише показати її реальний вплив на адміністративно-правові відносини, а й виявити сильні сторони та прогалини в реалізації цієї концепції.

Перевагою запропонованого підходу є те, що аналіз багаторівневості децентралізації як одної з цінностей права у цілому та адміністративного права зокрема дозволяє побачити взаємозв'язок між органами публічної влади різних рівнів (тобто, між державними органами та органами місцевого самоврядування), оцінити їхню взаємодію з іншими суб'єктами децентралізаційних процесів та зрозуміти, як ці процеси впливають

на адміністративно-правові відносини. Такий підхід сприяє формуванню комплексного бачення реформ в Україні у цій сфері.

Варто зазначити, що однією з причин формулювання та висунення пропозиції аналізувати сутність децентралізації як цінності адміністративного права в Україні є ще один процес, який відбувається активно – це процес європейської інтеграції. У процесі європейської інтеграції значна увага приділяється гармонізації національного законодавства з положеннями відповідних європейських стандартів. Дослідження реалізації децентралізації в Україні, у тому числі досягнень та прорахунків, не лише на державному, але й на місцевому рівні є важливим для оцінки відповідності процесів міжнародним зобов'язанням держави (зокрема, реалізації положень Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року, яка була затверджена Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи). Це також дозволяє зрозуміти, наскільки децентралізація інтегрується в європейський контекст публічного управління.

Ще одною перевагою такого підходу до аналізу сутності децентралізації є те, що це полегшить аналіз та угруповання нормативно-правових актів, які містять важливі для розбудови цієї сфери положення. Аналіз цих документів надає підстави стверджувати, що вони вкрай рідко охоплюють проблеми як державного, так і водночас місцевого рівня – виключення становлять хіба що положення концептуальних документів, таких як згадана вище Концепція адміністративної реформи в Україні 1998 р.

У положеннях Конституції України 1996 р. чітко закріплено основи правового статусу органів виконавчої влади в одному розділі та органів місцевого самоврядування – в окремому розділі. Цей підхід відображає принципову розмежованість функцій і повноважень між різними рівнями управління, і це рівні виокремлюються «за вертикаллю».

Аналогічна тенденція спостерігається і якщо проаналізувати закони України, що містять важливі положення для інституту децентралізації. На державному рівні відповідні питання уміщено у таких законах, як «Про державну службу» [15], «Про адміністративні послуги» [16], «Про засади державної регіональної політики» [17], які зосереджені на діяльності органів виконавчої влади (наведений перелік законів України не є вичерпним).

На місцевому рівні основи інституту децентралізації врегульовані іншими актами, такими як «Про місцеве самоврядування в Україні» [18], «Про співробітництво територіальних громад» [19], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [20], що акцентують на організації та функціонуванні місцевих громад і органів самоврядування (наведений перелік законів України не є вичерпним).

Такий підхід у нормативно-правових актах забезпечує чіткість у визначенні компетенції та ролей різних рівнів публічної влади, сприяючи ефективній реалізації принципу децентралізації.

Важливим є і те, що застосування цього підходу має практичне значення, практичний вимір. Адже дослідження того, як децентралізація «працює» в реальних умовах сьогодення, у тому числі і за режиму воєнного стану, дає змогу зробити конкретні висновки щодо ефективності передачі повноважень, адаптованості правових механізмів до потреб територіальних громад і впливу цих змін на якість публічного управління (а отже – на якість повсякденного життя в Україні).

Висновки. Адміністративно-правова цінність децентралізації як явища охоплює два основні аспекти: нормативно-правове забезпечення, яке визначає рамки та принципи розподілу повноважень, і практичну реалізацію, що залежить від інституційної спроможності органів публічної влади, ресурсного забезпечення та узгодженості дій на різних рівнях. Ефективність децентралізації визначається не лише якістю нормативно-правового регулювання, а й тим, наскільки нормативні акти адаптовані до реальних потреб громадян як отримувачів адміністративних послуг та особливостей правового статусу органів публічної влади.

Попри визнання децентралізації ключовим чинником демократизації публічного управління (адміністрування) в Україні, її науковий аналіз часто має обмежений характер. Доктринальні дослідження фахівців з публічного права зосереджуються переважно на окремих аспектах – фінансових, організаційних чи нормативних – що створює фрагментарність висновків і не дозволяє повною мірою оцінити її системний вплив на публічне управління. Такий підхід ускладнює розуміння децентралізації як багаторівневого процесу, в якому взаємодіють органи державної влади, місцевого самоврядування та громадян. Для мінімізації цього впливу запропоновано здійснювати аксіологічний аналіз децентралізації з урахуванням того, що ця цінність «за вертикаллю» має два виміри – державний та місцевий. Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб більш ґрунтовно охарактеризувати окремо державний вимір децентралізації як цінності адміністративного права, та окремо – її місцевий вимір.

Література

1. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.
2. Amelicheva, L., Martyniuk, O., Pyroha, I., Qaracayev, C., & Myroshnychenko, V. (2021).

Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*, no. 10 (45), pp. 265–271.

3. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52-57.

4. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн - членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154 -160.

5. Лебеза Ю.О. Розсуд судді адміністративного суду: поняття та класифікація. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2022. №18. С. 77-81.

6. Лебеза Ю.О. Децентралізація податків та зборів як гарантія соціально-економічного розвитку територіальної громади. 2023. *Правова позиція*. № 4 (41). С. 100-103.

7. Колпаков В.К. Предмет адміністративно-права : сучасний вимір. *Юридична наука*. 2008. № 3. С. 33–38.

8. Бабич В.А., Сидорчук В.О. Адміністративно-правове регулювання децентралізації місцевого самоврядування в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 533-536.

9. Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 123-126.

10. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98>

11. Бриль К. І. Поняття децентралізації як об'єкта адміністративно-правового забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 136-139.

12. Батанов О.В. Муніципальне право України в умовах російсько-української війни: проблеми реалізації та розвитку. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Дев'ятої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 вересня 2024 р.). Київ: АПСВТБ 2024. С. 89-95.

13. Батанов О.В. Людина у місцевому самоврядуванні: проблеми взаємодії в умовах викликів російсько-української війни. *Право України*. 2024. № 6. С. 14–37.

14. Баймуратов М., Кофман Б. Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивні потреби та необхідність. *Право України*. 2024. № 6. С. 3-13.

15. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

16. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

17. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

19. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

20. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.8>**О. Є. Панфілов**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного і фінансового права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0003-1736-1649

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дослідження спрямовано на вивчення того, як визначити основні напрями трансформації фінансової політики держави під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. В результаті проведеного дослідження встановлено, що фінансова політика є комплексом принципів та стратегій, які визначають діяльність держави у сфері забезпечення роботи її органів та суб'єктів, що відповідають за планування збору та розподілу фінансових ресурсів, їх перерозподіл і витрачання. Серед особистісних факторів, які впливають на формування та реалізацію фінансової політики, слід відзначити введення воєнного стану в Україні. Це великою мірою впливає, як на функціонування державних органів в цілому, так і на фінансову сферу діяльності, зокрема.

Основний акцент робиться на тому, що одним із шляхів поліпшення фінансової політики держави є перехід у правове поле віртуальних активів. Виявлено, що в умовах воєнного стану податкова політика, як складово фінансової політики держави, повинна бути збалансованою. Основна мета такої політики полягає у спрямуванні на підтримку економічного зростання та розвитку підприємництва в Україні. Кожен платник податків має право очікувати від держави справедливого дотримання принципу правової чіткості та збалансованості інтересів. Для швидкого і результативного відновлення та формування привабливого інвестиційного середовища Україні необхідна така податкова політика, що відповідає вимогам як воєнного, так і післявоєнного періоду. Серед факторів, що впливають на формування та реалізацію фінансової політики, виокремлено введення воєнного стану в Україні, що спричинило зміни як у функціонуванні державних органів у цілому, так і в сфері фінансової діяльності, зокрема. Сьогодні головною метою є впровадження позитивних змін у фінансовій галузі, що сприятимуть формуванню бюджету країни без перенавантаження підприємств та підприємців податковим тиском. Ці зміни можуть базуватися на аналізові податкових модифікацій у країнах, де в минулому або на теперішній час існує воєнний стан.

Ключові слова: фінансова політика, оподаткування, цифрова трансформація, воєнний стан, фіскальні органи.

Panfilov O. Ye. SOME ASPECTS OF THE TRANSFORMATION OF THE STATE'S FINANCIAL POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS

The research is aimed at studying how to determine the main directions of transformation of the State's financial policy during the legal regime of martial law in Ukraine. As a result of the research, it was established that financial policy is a set of principles and strategies that determine the state's activities in the field of ensuring the work of its bodies and entities responsible for planning the collection and distribution of financial resources, their redistribution and spending. Among the personal factors that influence the formation and implementation of financial policy, it is worth noting the introduction of martial law in Ukraine. This greatly affects both the functioning of government agencies in general and the financial sector in particular.

The main emphasis is placed on the fact that one of the ways to improve the financial policy of the State is to introduce virtual assets into the legal field. It was found that in the conditions of martial law, the tax policy, as a component of the financial policy of the state, should be balanced. The main goal of such a policy is to support economic growth and entrepreneurship in Ukraine. Every taxpayer has the right to expect the state to fairly observe the principle of legal clarity and balance of interests. To quickly and efficiently restore and create an attractive investment environment, Ukraine needs a tax policy that meets the requirements of both the wartime and post-war periods. For quick and effective recovery and formation of an attractive investment environment, Ukraine needs a tax policy that meets the requirements of both the war and post-war periods. Among the factors affecting the formation and implementation of financial policy, the introduction of martial law in Ukraine is singled out, which caused changes both in the functioning of state bodies in general and in the field of financial activity, in particular. Today, the main goal is the introduction of positive changes in the financial sector, which will contribute to the formation of the country's budget without overloading enterprises and entrepreneurs with tax pressure. These changes may be based on analysis of tax modifications in countries where martial law exists in the past or at present.

Key words: financial policy, taxation, digital transformation, martial law, fiscal authorities.

Постановка проблеми. Фінансова політика держави є необхідною складовою її функціонування. У контексті України, забезпечення формування та втілення фінансової політики стосується діяльності органів на рівні держави та місцевого самоврядування. Стандартизація та удосконалення їхньої роботи у сфері фінансової політики є постійними процесами, що відповідає вимогам

Європейського Союзу, цифрової трансформації та останнім часом – умовам воєнного стану.

Мета статті. Проаналізувати аспекти трансформації фінансової політики держави в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З появою фінансових технологій в усьому світі виникла необхідність упорядкування правового статусу вір-

туальної валюти незалежно від національних особливостей правової системи. Початок законодавчого регулювання цих фінансових інструментів є важливим етапом у реформуванні ключової складової фінансової політики. Крім того, на теоретичному рівні виникає необхідність дослідження таких аспектів використання віртуальних активів, як введення нових понять та категорій у законодавство України, ухвалення законодавчих актів щодо регулювання правового статусу та обігу віртуальних активів тощо.

Актуальною є потреба у доктринальному переглядові окремих аспектів адміністрування податків в умовах введеного правового режиму воєнного стану. Податки являють собою складну та надзвичайно важливу фінансову категорію, що великою мірою впливає на всі економічні явища та процеси. Не перебільшуючи, можна сказати, що податки є фінансовим фундаментом існування держави, виміром її можливостей у світовому економічному просторі для розвитку науки, освіти, культури, гарантування фінансової безпеки та забезпечення зростання суспільного добробуту населення. З іншого боку, податки є знаряддям для перерозподілу доходів між юридичними та фізичними особами у межах держави. Їх мобілізація та використання впливають на інтереси не лише кожного підприємця чи громадянина, але й на різні верстви населення та соціальні групи. На теперішній час податки є найбільш ефективним інструментом впливу держави на суспільне виробництво, його розвиток, динаміку та структуру, а також на розвиток науки та техніки, обсяг соціальних гарантій для населення. У період дії правового режиму воєнного стану відбулися значні зміни у податковій політиці, що потребує уваги при проведенні наукових досліджень різного спрямування.

Проблеми створення фінансової політики в Україні були об'єктом дослідження таких вітчизняних правовчених, як: П.Гега, А.Іванський, Ю.Козак, А.Кудь, М.Кучерявенко, В.Опарін, Т.Савченко, Є.Смичок, А.Ластовецький, Т.Латковська, П.Латковський, В.Федосова, В.Федоров та інші. Проте важливо зазначити, що дослідження науково-теоретичних аспектів розв'язання конфліктів у податковій системі України, питання впровадження цифрових технологій та загалом формування комплексного напрямку фінансової політики в період дії правового режиму воєнного стану потребує подальших досліджень та дій. Цю дослідницьку роботу спрямовано на оцінку фінансової політики держави під час дії правового режиму воєнного стану, з фокусом на аналізові окремих її аспектів.

При описі терміна «фінансова політика» важливо враховувати, що це один із варіантів державної політики. Згідно з Д.Г. Забродом, державна

політика є системою законів та нормативно-правових актів, яка містить комплекс заходів у сфері права, економіки, освіти, виховання, організації тощо, що формуються та втілюються органами влади, місцевим самоврядуванням та громадськістю для визначеної сфери суспільних відносин. До основних ознак державної політики належать:

- 1) державно-владний, публічний, ситуативний характер, залежність від загального політичного курсу держави та політичної волі її керівників;
- 2) комплексний характер заходів політики;
- 3) відповідність міжнародним стандартам;
- 4) програмний характер;
- 5) закріплення у відповідних правових актах;
- 6) залучення до формування та реалізації значного кола суб'єктів: як індивідуальних, так і колективних [1].

Видатні теоретики фінансового права визначають сутність фінансової політики по-різному. Наприклад, один із підходів визначає фінансову політику як управлінську діяльність держави та інших суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу та ефективного використання фінансових ресурсів для досягнення певних цілей. [2]. На думку І.П.Адаменка, фінансова політика визначається як управлінська діяльність держави, що використовує фінансову систему для мобілізації, розподілу та ефективного використання фінансових ресурсів у здійсненні своїх функцій [3]. Існує твердження, що фінансова політика держави є складною галуззю діяльності законодавчої та виконавчої влади, яка охоплює широкий спектр заходів, методів та форм організації та використання фінансових ресурсів для забезпечення її економічного і соціального розвитку. [4]. Фінансову політику можна розглядати як засіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства, що прямо залежить від характеру виробництва та сутності виробничих відносин. Це виявляється в системі різноманітних форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх подальшому розподілі [5]. У будь-якому випадку, фінансова політика є як частина економічної стратегії держави, де конкретизуються основні цілі економіки, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів країни. У той же час, фінансова політика функціонує як відносно автономний сектор діяльності держави, що становить ключовий інструмент впровадження політики країни у будь-якій сфері суспільної діяльності [6].

Фінансова політика держави, яка є складовою економічної стратегії країни, являє собою систему заздалегідь встановлених та схвалених заходів, форм і методів мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів урядовими установами. Цю політику спрямовано на забезпечення виконання державними органами їх функцій від-

повідно до стратегічних та тактичних цілей економічного та соціального розвитку країни [7].

Необхідно підкреслити, що фінансова політика охоплює такі різноманітні аспекти, як бюджетна, податкова, бюджетно-податкова, грошово-кредитна, валютна, страхова, інвестиційна, інноваційна та амортизаційна політика [8].

Сутність фінансової політики держави охоплює такі аспекти: а) розроблення науково обґрунтованих концепцій (системи поглядів) щодо розвитку фінансової системи. Вони виникають на основі аналізу економічних законів, глибокого осмислення розвитку господарства, прогнозування перспектив економічних відносин та потреб населення; б) вони встановлюють основні стратегічні напрямки використання фінансів на довгострокову та поточну перспективу, враховуючи методи досягнення цілей, передбачених економічною політикою, а також міжнародні фактори та можливості збільшення фінансових ресурсів; в) вони містять реалізацію конкретних заходів для досягнення поставлених цілей [9, с. 61].

Розглядаючи думки дослідників, важливо зазначити, що суть державної фінансової політики перш за все має бути розглянутою як комплексний набір принципів, за якими діють спеціалізовані органи. Їхня мета полягає в реалізації системи адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення ефективної фінансової діяльності. Отже, визначальними чинниками державної фінансової політики будуть: 1) існування спеціалізованих органів, що мають повноваження забезпечувати фінансову діяльність держави, та 2) система заходів, які держава вживає для досягнення своїх цілей.

Відсутність уніфікованого формулювання фінансової політики негативно впливає не лише на теоретичне уявлення про це правове явище, але також на практику її застосування, що має виявлення у регулярному переглядові її змісту. В результаті, методи впровадження та реалізації фінансової політики стають менш стійкими, що сповільнює їх ефективність. Правильно було б визначити фінансову політику як систему принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення функціонування її уповноважених органів і суб'єктів, яка містить організацію планового збирання та розподілу, перерозподілу та використання коштів.

Щодо конкретних заходів чи складових фінансової політики, нині їхній перелік не встановлено. Формування та реалізація фінансової політики в Україні визначаються сукупністю об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на цей процес. Серед об'єктивних факторів слід зазначити:

- 1) відповідність міжнародним зобов'язанням;
- 2) стан нормативно-правового регулювання;
- 3) інституційне забезпечення.

Одним із шляхів удосконалення фінансової політики держави є легалізація віртуальних активів. Взагалі, віртуальна валюта є одним з типів нерегульованих цифрових грошей, які створюються та зазвичай контролюються їхніми розробниками, використовуються й приймаються серед учасників віртуальної спільноти. Мета функціонування криптовалют полягає у створенні незалежної від регулювання альтернативної платформи, де перекази здійснюються швидше та з меншими транзакційними витратами, порівняно з альтернативними методами, і де немає необхідності вказувати особисті дані.

Нещодавня поява віртуальних валют як можлива альтернатива існуючим електронним грошам викликає значний інтерес не лише серед економічної спільноти, але й серед звичайних громадян – активних користувачів сучасних фінансових послуг в умовах функціонування глобальної мережі Інтернет. Віртуальні валюти являють собою нематеріальні активи, що створюються на основі математичних алгоритмів. Серед них найбільш популярною є Bitcoin, але існують й інші аналоги, такі як Litecoin, Ripple, OneCoin [10, с. 12].

Серед найвідоміших криптовалют є Bitcoin, який базується на децентралізованій одноранговій мережі і працює без централізованої розрахункової палати або іншого посередника. Існує кілька способів отримання біткоїнів, включаючи їх придбання на спеціальних платформах за інші валюти, обмін готівкових коштів або видобування, що відоме як «майнінг». Bitcoin з'явився у 2009 р. як альтернатива фіатним грошам і був створений невідомим програмістом під псевдонімом Сатоші Накамото. Bitcoin не оперує централізованим управлінням або емітентами. Транзакції, що мають цифровий підпис, передаються між двома вузлами та поширюються по всіх вузлах у мережі peer-to-peer, а відомості про переміщення коштів зберігаються у розподіленій базі даних. Для запобігання можливості витрати чужих коштів або подвійного використання власних коштів використовуються криптографічні методи.

Мережа Bitcoin не є підконтрольною жодній установі, подібній Центральному Банку країни; вона регулює рух електронних грошей та грошових знаків. Кожен комп'ютер, що бере участь у «майнінгу» біткоїнів та обробці транзакцій, є частиною цієї мережі. На відміну від звичайних грошей, які можуть бути емітовані шляхом збільшення грошової маси, система Bitcoin розроблена таким чином, щоб максимальна кількість біткоїнів була обмеженою.

Цілком зрозуміло, що біткоїни не є електронними грошима, а лише являють собою віртуальні валюти. Поява криптовалют провокує переосмислення функцій, які виконують гроші.

Представляючи еквівалентну вартість, гроші фактично визначають вартість товарів у процесі обміну. Таким чином, вони виконують основну функцію міри вартості, що має відображення у визначенні цін на товари як грошове вираження їхньої вартості. Вартість, виражена у грошовій одиниці, функціонує як шкала для визначення цін. У минулому, коли грошовою одиницею були благородні метали, ціни визначалися в залежності від вмісту золота у грошовій одиниці. Проте із плином часу із зростанням економічної системи, більшість експертів вважає, що сучасні гроші виконують такі основні функції та їх підфункції:

- 1) міра вартості: засіб вираження вартості; засіб представлення одиниці вартості;
- 2) засіб обігу: купівельний засіб; засіб платежу;
- 3) засіб нагромадження: засіб заощадження; засіб збереження вартості [11, с. 490].

Згідно з Законом України «Про валюту і валютні операції», валютні цінності містять у собі таке: національна валюта (гривня), що охоплює грошові знаки гривні у формі банкнот та монет, включаючи обігові, пам'ятні та ювілейні монети, а також інші її форми, що є законними платіжними засобами на території України, включаючи вилучені або такі, що підлягають вилученню з обігу, але обмінюються на грошові знаки, що перебувають в обігові; кошти, що зберігаються на рахунках у банках та інших фінансових установах і виражені у гривні; електронні гроші, що номіновані в гривні; іноземну валюту (іноземною валютою розглядаються грошові знаки, що належать до валют інших країн, у формі банкнот, казначейських білетів або монет, ці грошові знаки мають бути у загальному обігові та мати законну силу як засіб платежу на території відповідної іноземної країни або групи країн, також до цього переліку включаються грошові знаки, що вже вилучені з обігу або підлягають вилученню, проте можуть бути обмінені на грошові знаки, які нині перебувають в обігові); грошові кошти, розміщені на рахунках у банках та інших фінансових установах, можуть бути виражені у валюті інших країн або міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, включаючи спеціальні права запозичення, ці кошти призначені для оплати в іноземній валюті, крім того, також до цього переліку включаються електронні гроші, які можуть бути визначені у грошових одиницях іноземних країн або банківських металах; банківські метали [12].

Отже, криптовалюта не належить до категорій національної або іноземної валюти і, відповідно, не є прийнятним засобом платежу в рамках діючого законодавства України. Щоби бути визнаною валютою, криптовалюта має мати еквівалент у грошових одиницях, що виражені у гривнях або іноземних валютах, а також може мати відповідник у банківських металах. Крім того, Націо-

нальний банк України (далі – НБУ) розглядає криптовалюту як грошовий еквівалент, що не має реального підґрунтя вартості, тому вона не може бути використана фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу [13].

У 2017 р. були спроби систематизувати відносини, пов'язані з використанням віртуальних активів. Протягом цього періоду було подано на розгляд два законопроекти. Перший з них, під назвою «Про обіг криптовалюти в Україні», що мав авторами народних депутатів І.О.Єфремову, Л.Л.Денісову, І.О.Котвицького, І.П.Рибакка, С.М.Войцеховську, визначав криптовалюту як програмний код, що складається із символів, цифр та букв, що може бути об'єктом права власності, та функціонувати як засіб обміну, інформацію про який внесено та збережено у системі блокчейн у формі облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду). [14]; Другий законопроект, якого було внесено, мав назву «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» і був ініційований народним депутатом С.В.Рибалком. У цьому законопроекті криптовалюта визначалася як децентралізований цифровий засіб вимірювання вартості, який може бути представлений у цифровому форматі та функціонує як засіб обміну, засіб збереження вартості або одиниця обліку, що базується на математичних розрахунках і захищений криптографічно. Крім того, у цьому законопроекті було зазначено, що криптовалюта вважається фінансовим активом для цілей правового регулювання [15].

У 2020 р. було внесено проект Закону України «Про віртуальні активи», який не містить визначення терміна «криптовалюта» і не розмежовує різновиди цифрових активів. У проекті не вирішено також питання про визначення єдиного органу, відповідального за регулювання цієї галузі, хоча віддання такої компетенції Міністерству цифрової трансформації України вважається неефективним [16].

Твердження, що криптовалюта – це різновид нерегульованих цифрових грошей, які створюються і звичайно контролюються їхніми розроблявачами, використовуються і приймаються членами віртуального співтовариства, не є усталеним. Як наслідок, в Україні обрано підхід, який полягає у використанні термінологічного словосполучення «віртуальний актив», замість неоднозначного терміна «криптовалюта». Ця думка підтверджується положеннями Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», в якому визначено, що віртуальний актив являє собою цифрове вираження вартості, яке може бути об'єктом торгівлі у цифровому форматі або переказуватися, а також

використовуватися для платіжних чи інвестиційних цілей [17]. Отже, у такому розумінні віртуальний актив належить певному суб'єктові, але не має фізичної форми, проте його можна оцінити у грошовому еквіваленті.

Природним вважається розглянути міжнародний досвід регулювання віртуальних активів та криптовалюти як її підвиду. У країнах Європейського Союзу існує різна практика у справі юрисдикції криптовалюти. Згідно з законодавством ЄС, на теперішній час Bitcoin розглядається як цифрове вираження вартості, не затверджене центральним банком або державним органом, не прив'язане до юридично фіксованих валютних курсів, і може використовуватися для обміну на купівлю товарів та послуг, їх передачу та зберігання, а також може бути придбаним у електронному форматі. При цьому обмін традиційних валют на Bitcoin не викликає оподаткування ПДВ. Європейський Суд у своєму рішенні у справі *Skatteverket v. David Hedqvist (C-264/14)* визначив, що суб'єкти, які здійснюють обмін національних валют на віртуальну криптовалюту Bitcoin, звільняються від оподаткування ПДВ.

В Ізраїлі Bitcoin не відповідає жодному юридичному визначенню валюти або фінансового інструменту, і не розглядається як оподатковуваний актив. При продажу такого товару продавець повинен кожного разу сплачувати податок на приріст капіталу. Народний банк Китаю класифікує Bitcoin як віртуальний товар, а не як валюту, і продаж може підлягати оподаткуванню податком на додану вартість. Аналогічний підхід застосовується в Японії, де Bitcoin визнається цінністю, подібно до активу, і підлягає оподаткуванню японським аналогом ПДВ. [18]. А у Відні (Австрія) вже відкрито перший у світі *Bitcoin-shop* [18].

Останнім часом у США вжито важливі заходи для включення термінів «криптовалюта», «блокчейн» і «смарт-контракт» до законодавства. Наприклад, у штаті Вайомінг 31 січня 2019 р. було прийнято закон, який ставить криптовалюту на один рівень зі звичайними грошима. [19]. Закон штату «Про цифрові активи» поділяє ці терміни на три групи: цифрові споживчі активи, цифрові цінні папери та віртуальні валюти, кожна з яких має своє детальне уточнення. Будь-який криптоактив, що відповідає критеріям будь-якої із цих категорій, класифікується як «нематеріальне особисте майно». При цьому криптоактиви регулюються аналогічно фіатним грошам. Банки можуть виконувати функції кваліфікованих кастодіанів цифрових активів згідно з правилами, встановленими Комісією із цінних паперів і бірж США. Визначення «віртуальна валюта» у цьому законі використовується через термін «цифровий актив» і зазначається, що цей

актив не має статусу законного платіжного засобу з боку уряду США.

Каліфорнія стала першим штатом, який легалізував використання криптовалюти, прийнявши *Assembly Bill 129*. Цей закон дозволяє корпораціям, асоціаціям та фізичним особам здійснювати операції з грошима, що відрізняються від законних платіжних систем. Однак проблема полягає в тому, що *Assembly Bill 129* не регулює введення криптовалютного бізнесу. У Нью-Йорку цю проблему було вирішено шляхом законодавчого закріплення *Bitlicense* – ліцензії на ведення криптовалютного бізнесу, якої було закріплено у *New York Codes, Rules and Regulations* Департаментом фінансових послуг. До цього часу ще не сформовано єдиної практики із цього питання. [20]

Досвід Білорусі з нормативного регулювання використання віртуальних активів також є досить позитивним. Наприклад, 21 грудня 2017 р. було прийнято декрет № 8 «Про розвиток цифрової економіки», який встановлює створення офшорної зони до 2049 р. для операцій з криптоактивами на базі вже існуючого Парку високих технологій (екстериторіальний технопарк, створений у 2005 р.). Цікавим є визначення криптовалюти як біткоїну, іншого цифрового знаку (токену), який використовується в міжнародному обігові як універсальний засіб обміну, якого подано у Додатку № 1 [21]. Це визначення не охоплює усіх можливих варіантів, оскільки криптовалютою може бути не лише біткоїн.

На теперішній час існують різні підходи до визначення біткоїна, такі як його розглядання як віртуальної валюти, грошового еквіваленту, нематеріального активу і віртуального товару.

Дослідження, здійснене ESMA та Європейським банківським управлінням ЕВА, підкреслює значну кількість недоліків наряду із численними перевагами віртуальних активів/криптовалют. Однією з таких проблем є їх абстрактний характер, що ускладнює правове регулювання. Адже криптовалюти, так само як будь-яку форму грошових цінностей – готівку, електронні гроші, кредитні карти тощо, можна використовувати як для законних, так і для незаконних цілей [22]. Використання біткоїну збільшує ризик через нестабільність його курсу. Криптовалюта не має прив'язки до жодної реальної валюти. Її вартість визначається попитом і пропозицією, а також довірою до системи. Оскільки жодна транзакція з біткоїнами не може бути скасованою, користувачі, які стали жертвами шахрайства або підозрюють його, не мають юридичних засобів захисту. На теперішній час споживачам доводиться обирати між високими комісійними, які забезпечують компенсацію коштів у разі шахрайства, або низькими, за сервіс, який може мати мінімальний рівень юридичного захисту або взагалі його не мати.

У цілому, функціонування віртуальних активів являє виклик для належного фінансово-правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівні. Одним із завдань фінансової політики є відповідне реагування на сучасні виклики та створення відповідних правових рамок. При цьому, ознак такої віртуальної валюти мало бути чітко визначено з юридичної точки зору.

Висновки. Досліджено проблематику визначення пріоритетних векторів трансформації фінансової політики держави в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Поняття «фінансова політика» визначається як система принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення функціонування її уповноважених органів і суб'єктів з організації планового збору і розподілу, перерозподілу, а також витрачання коштів. Акцентовано увагу на тому, що одним із напрямів удосконалення фінансової політики держави є переведення у правову площину віртуальних активів. Проаналізовано поточні та майбутні зміни у податковій системі України в рамках податкової реформи, запровадженої з початком війни в Україні. Досліджено міжнародний досвід проведення податкових реформ у країнах, де було запроваджено воєнний стан.

Здійснено аналіз концепції адаптації податкового законодавства до умов України, а також визначено його принципові зміни, зокрема військове адміністрування податків, відповідальність за несвоєчасну сплату податків, застосування заходів стягнення боргів, наслідки пропуску строків сплати податків та державна підтримка платників податків. У рамках цього аналізу було запропоновані конструктивні зміни у податковій сфері з метою позитивного впливу на формування бюджету країни, уникнення податкового тиску на підприємства та бізнес.

Література

1. Заброда Д.Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Правоібезпека*. 2012. Вип. 2(44). URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZnEwsOvp-YJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Pib_2012_2_24.pdf&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 18.02.2024).
2. Теорія фінансів: підручник. С.В. Бойко, Л.П. Гацька, В.В. Гошовська [та ін.]; під заг. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Київ: Центр учб. л-ри, 2010. 574 с.
3. Адаменко І.П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнесінформ*. 2014. № 3. С. 341–345.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. 4-те вид., допов. Київ: НІОС, 2003. 411 с.
5. Петровська І.О. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посіб. І. Петровська, Д. Клиновий. Київ: ЦУП, 2002. 300 с.
6. Романенко О.Р. Фінанси: підручник. Мін-во освіти і науки України. 4-те вид.. Київ: ЦУЛ, 2009. 312 с.
7. Лютий І.О. Концептуальні засади та суперечності реалізації фінансової політики держави. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2005. Вип. 79. С. 4–6.
8. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.
9. Запатріна І.В. Формування фінансової політики держави: євроінтеграційний вимір. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 2. С. 59–73.
10. Бачо Р. Й. Державне регулювання ринків фінансових послуг в умовах функціонування віртуальних валют (криптовалют). *Бізнес Інформ*. 2015. № 11. С. 12.
11. Предборський В.А. Економічна теорія. Київ: Кондор, 2003. 492 с.
12. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
13. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608 (дата звернення: 17.03.2024).
14. Про обіг криптовалюти в Україні: Законопроект № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 17.02.2024).
15. Про стимулювання ринку криптовалюти та їх похідних в Україні: Законопроект № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/w_ebproc4_1?pf3511=62710. (дата звернення: 17.02.2024).
16. Про віртуальні активи: Законопроект № 3637. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/zakonoprojekt-pro-virtualni-aktivi-udoshkonaleno-i-zareestrovano-u-verkhovniy-radi> (дата звернення: 17.02.2024).
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
18. Erster Bitcoin-Shop in Wien er ffnet. (дата звернення: 17.02.2024). URL: <http://wien.orf.at/news/stories/2824885>. (дата звернення: 17.02.2024).
19. Про цифрові активи: Закон Штату Вайомінг від 31.01.2019 р. URL: <https://www.wyoleg.gov/Legislation/2019/SF0125> (дата звернення: 17.02.2024).
20. Криптовалюта: її правовий режим, проблеми застосування. URL: [HTTP://UKRAINEPRAVO.COM/LEGAL_PUBLICATIONS/ESSAY-ON-IT-LAW_W/IT_LAW_PLYTA_%D1%81RYPTOCURRENCY/](http://UKRAINEPRAVO.COM/LEGAL_PUBLICATIONS/ESSAY-ON-IT-LAW_W/IT_LAW_PLYTA_%D1%81RYPTOCURRENCY/) (дата звернення: 17.02.2024).
21. О развитии цифровой экономики: Декрет Президента Республики Беларусь № 8 от 21 декабря 2017 года. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/ (дата звернення: 17.02.2024).
22. Геращенко А. Правовое регулирование крипто валютного бизнеса: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Business-Regulation.pdf> (дата звернення: 17.02.2024).
23. Латковська Т.А. До питання дотримання принципу стабільності податкового законодавства в умовах воєнного стану крізь призму правової позиції судового органу. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Збірник тез доповідей VI Між-

народної науково-практичної конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», 24 квітня 2024 р. / Державний податковий університет, Навчально-науковий інститут права. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 117-121.

24. Латковський П.П. Грошово-кредитна політика в умовах воєнного стану. *Актуальні питання*

теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25-26 квітня 2023 р.): у двох томах. Том 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. С. 183-186.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.211.6

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.9>*О. В. Долбня**аспірант кафедри кримінального права та процесу
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0008-3077-9891*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО

У статті досліджено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, що є актуальними проблемами сучасного земельного та кримінального права. Земля, як основне національне багатство, перебуває під особливою охороною держави, що закріплено у ст. 14 Конституції України. Проте існуючі норми законодавства, зокрема стаття 197-1 Кримінального кодексу України, стикаються з низкою проблем у правозастосуванні, які ускладнюють забезпечення ефективного захисту земельних відносин. У роботі визначено ключові аспекти складу злочину, акцентовано увагу на об'єктивній і суб'єктивній сторонах діяння, а також на проблемах розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності. Відсутність чітких критеріїв оцінки шкоди, завданої самовільним зайняттям земель, та труднощі в доведенні умислу правопорушників значно ускладнюють судову практику.

Особливу увагу приділено аналізу судової практики, яка демонструє обмежену кількість справ, доведених до судового розгляду, через правові колізії та невизначеність у чинному законодавстві. Запропоновано рекомендації, спрямовані на удосконалення норм Кримінального кодексу України, зокрема уточнення критеріїв «значної шкоди» та впровадження методики її оцінки. Рекомендації також включають гармонізацію адміністративного та кримінального законодавства задля ефективнішого регулювання цієї проблематики. У статті наголошено на важливості впровадження електронних інструментів моніторингу використання земель для своєчасного виявлення правопорушень.

Результати дослідження можуть бути корисними для подальших наукових розробок у сфері земельного права, вдосконалення правозастосування та формування законодавчих ініціатив, спрямованих на посилення захисту земельних відносин в Україні.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, самовільне зайняття земель, самовільне будівництво, земельне законодавство, правозастосування.

Dolbnya O. V. CRIMINAL LIABILITY FOR UNAUTHORIZED OCCUPATION OF LAND PLOTS AND UNAUTHORIZED CONSTRUCTION

The article explores the criminal liability for unauthorized occupation of land plots and unauthorized construction, highlighting their relevance as pressing issues in modern land and criminal law. Land, as a key national asset, is under special state protection, enshrined in Article 14 of the Constitution of Ukraine. However, existing legislation, particularly Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, faces numerous application challenges, which complicate the effective protection of land relations. The study identifies key elements of the crime, focusing on its objective and subjective sides, as well as issues in differentiating between criminal and administrative liability. The lack of clear criteria for assessing damage caused by unauthorized land occupation and difficulties in proving the offenders' intent significantly hinder judicial practice.

Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, which reveals a limited number of cases brought to court due to legal conflicts and ambiguities in the current legislation. Recommendations are proposed to improve the provisions of the Criminal Code of Ukraine, including specifying the criteria for "significant damage" and introducing a methodology for its assessment. The recommendations also emphasize harmonizing administrative and criminal legislation to address these issues more effectively. The article highlights the importance of implementing electronic land-use monitoring tools to timely detect violations.

The findings of the study may be useful for further scientific research in the field of land law, improving law enforcement, and shaping legislative initiatives aimed at strengthening the protection of land relations in Ukraine.

Key words: criminal liability, unauthorized land occupation, unauthorized construction, land legislation, law enforcement.

Земля є одним із найважливіших ресурсів будь-якої держави, а в умовах України, яка перебуває у процесі земельної реформи, захист прав на землю набуває особливої актуальності. Від-

повідно до ст. 14 Конституції України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Однак, попри наявність чітких конституційних гарантій

та встановлення кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України), зазначені правопорушення залишаються поширеним явищем[1].

Проблематика самовільного зайняття земельних ділянок і самовільного будівництва є комплексною. Вона охоплює як соціальні передумови скоєння таких злочинів, так і недосконалість законодавства, що регулює земельні правовідносини. Значний виклик становлять прогалини в законодавстві, труднощі у розмежуванні складів злочинів із суміжними адміністративними правопорушеннями, відсутність єдиних підходів до кваліфікації таких діянь, а також складність визначення розміру завданої шкоди.

Особливу увагу привертає недостатня ефективність застосування кримінально-правових механізмів. Як свідчить судова практика, незначна кількість справ за ст. 197-1 КК України доходить до судового розгляду, що вказує на необхідність удосконалення правових норм та їхньої реалізації.

З огляду на це, актуальність дослідження полягає в аналізі правових механізмів кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, виявленні проблем їх застосування та розробленні рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Питання кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво є важливим і досліджуваним напрямом сучасної правової науки. У радянський період ці аспекти аналізували Ф.Х. Адіханов, А.Л. Боннер, І.Б. Габаїдзе, Є.В. Каплунів, Т.І. Карпов, Г.М. Костров, О.О. Лаптев, Ю.І. Ляпунов, І.К. Тупіко, В.М. Федоров та інші[4]. Їхні дослідження зосереджувалися на визначенні правових основ боротьби із самовільним захопленням земельних ділянок, особливостях кримінально-правової кваліфікації таких дій, а також на вивченні об'єктивної та суб'єктивної сторони складів злочинів. Дослідники також звертали увагу на труднощі застосування норм кримінального права в умовах недостатньої правової визначеності.

З розвитком сучасного земельного законодавства України проблема самовільного зайняття земель і самовільного будівництва отримала нове значення. У цьому контексті дослідження таких науковців, як О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, Н.О. Антонюк, Т.М. Коташевська, О.В. Лугина, М.В. Шульга, В.В. Носік, П.Ф. Кулинич, спрямовані на вирішення низки актуальних питань[5;6;7;8]. Їхні праці охоплюють аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак складів злочи-

нів, розмежування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва з іншими правопорушеннями, оцінку суспільної небезпеки цих діянь та шляхи вдосконалення кримінального законодавства.

Попри значний прогрес у дослідженні цієї проблематики, залишаються відкритими дискусії щодо критеріїв кваліфікації цих злочинів, особливо в контексті оцінки шкоди, завданої власникам чи користувачам земельних ділянок, а також щодо необхідності врахування обтяжуючих обставин під час визначення міри відповідальності. Не менш важливим є питання адаптації кримінально-правових норм до сучасних соціальних і економічних викликів, що зумовлює потребу подальших досліджень у цій сфері.

Таким чином, наявні наукові праці створюють міцну теоретичну основу для аналізу кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельних ділянок і самовільне будівництво, але сучасні реалії потребують вдосконалення підходів до правового регулювання цих питань.

Метою статті є аналіз правових аспектів кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, визначення недоліків чинного законодавства та практики його застосування, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових норм у цій сфері.

Завдання дослідження: вивчити сучасний стан правового регулювання кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, аналізуючи ст. 197-1 Кримінального кодексу України; здійснити юридичний аналіз складів злочинів, визначених у ст. 197-1 КК України, зокрема їх об'єктивну та суб'єктивну сторони; проаналізувати судову практику щодо застосування норм кримінального законодавства, які регулюють відповідальність за самовільне зайняття земельних ділянок і будівництво; визначити прогалини та колізії у чинному законодавстві, а також проблеми розмежування цих злочинів із суміжними адміністративними правопорушеннями; розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства, зокрема уточнення кваліфікуючих ознак злочинів, їх обтяжуючих обставин, а також критеріїв оцінки завданої шкоди[2;3].

Правове регулювання кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво є однією з важливих складових забезпечення законності у сфері земельних відносин. Стаття 197-1 Кримінального кодексу України, яка регулює відповідальність за ці правопорушення, встановлює санкції за самовільне зайняття земельної ділянки, якщо це зав-

дало значної шкоди її власнику чи користувачу, а також за самовільне будівництво будівель або споруд, якщо такі дії створюють небезпеку для життя чи здоров'я людей або загрозу довкіллю. Попри існування чіткої законодавчої бази, практика застосування цієї статті виявила низку проблем, які потребують вирішення.

Однією з основних проблем є невизначеність критеріїв, за якими оцінюється «значна шкода». У чинному законодавстві відсутнє чітке тлумачення цього поняття, що створює широке поле для суб'єктивного підходу у правозастосуванні. У судовій практиці це призводить до неоднорідності кваліфікації дій та значної кількості справ, які припиняються на етапі досудового розслідування. Крім того, розмір шкоди, яку завдано самовільним зайняттям земельної ділянки, часто є складним для визначення через нематеріальний характер негативних наслідків, таких як порушення права власності, незаконне обмеження доступу до земельної ділянки чи шкода екологічному стану території.

Ще однією проблемою є відсутність чіткого розмежування між кримінальною та адміністративною відповідальністю за подібні дії. Кодекс України про адміністративні правопорушення, зокрема статті 53-1 та 53-3, також регулює відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та будівництво. Це часто призводить до правової колізії, коли дії особи оцінюються як адміністративне правопорушення навіть за наявності ознак складу злочину, передбаченого ст. 197-1 Кримінального кодексу України. Така ситуація знижує ефективність кримінально-правового регулювання у цій сфері та призводить до уникнення особами реальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь[1;2;3].

Крім того, проблема торкається і механізму захисту прав добросовісних користувачів земельних ділянок. На практиці власники земель стикаються із ситуаціями, коли самовільне зайняття їхніх ділянок залишається поза увагою правоохоронних органів через недостатню деталізацію складу злочину у кримінальному законодавстві. Наприклад, будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці, що має сільськогосподарське призначення, часто кваліфікується лише як адміністративне порушення, навіть якщо такі дії завдають серйозної шкоди екосистемі або економічним інтересам законного власника.

Актуальність цих проблем посилюється в умовах реформування земельного законодавства в Україні. Прогалини у чинному законодавстві щодо регулювання відповідальності за самовільне зайняття земель і будівництво обумовлюють необхідність внесення змін, які сприятимуть підвищенню ефективності кримінально-правового

захисту земельних відносин. Зокрема, важливим є уточнення формулювань статті 197-1 Кримінального кодексу України, зокрема щодо критеріїв «значної шкоди», а також запровадження єдиних підходів до кваліфікації правопорушень у цій сфері.

Проблеми, пов'язані з невизначеністю законодавчих критеріїв, неоднозначністю правозастосування та розмежуванням адміністративної та кримінальної відповідальності, підкреслюють важливість детального аналізу складів злочинів, передбачених ст. 197-1 Кримінального кодексу України. Розгляд юридичних характеристик цих складів є необхідним для розуміння їхнього об'єктивного та суб'єктивного змісту, що є основою для належної кваліфікації дій та ефективного застосування норм кримінального права.

Проблеми, пов'язані з невизначеністю законодавчих критеріїв, неоднозначністю правозастосування та розмежуванням адміністративної та кримінальної відповідальності, підкреслюють важливість детального аналізу складів злочинів, передбачених ст. 197-1 Кримінального кодексу України. Розгляд юридичних характеристик цих складів є необхідним для розуміння їхнього об'єктивного та суб'єктивного змісту, що є основою для належної кваліфікації дій та ефективного застосування норм кримінального права.

Юридичний аналіз складів злочинів, визначених у ст. 197-1 Кримінального кодексу України, передбачає дослідження об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони правопорушення, що дозволяє глибше зрозуміти їхню сутність і межі кримінальної відповідальності.

Об'єктом злочину виступають суспільні відносини, пов'язані із захистом права власності на землю, забезпеченням раціонального використання земельних ресурсів і охороною довкілля. Оскільки земля є основним національним багатством, особлива увага приділяється захисту прав власників і законних користувачів земельних ділянок, а також забезпеченню екологічної безпеки. У цьому контексті охорона земельних відносин через кримінальне законодавство виконує функцію запобігання несанкціонованому використанню земель, що завдає шкоди як економічним інтересам, так і навколишньому середовищу.

Об'єктивна сторона злочину передбачає дії, що полягають у самовільному зайнятті земельної ділянки або здійсненні самовільного будівництва. Самовільне зайняття полягає у фактичному користуванні земельною ділянкою без відповідних правових підстав, таких як договір оренди, державний акт на право власності чи інші документи, що підтверджують законність використання землі[11]. Самовільне будівництво визначається як зведення споруд на земельній ділянці без дозвільної документації або з порушенням

встановлених норм і правил. Однак проблемою правозастосування є недостатня деталізація цих понять у законодавстві, що створює складнощі для належної кваліфікації дій правопорушника.

Суб'єктом злочину є фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Особливістю цього складу злочину є можливість притягнення до відповідальності службових осіб, якщо їхні дії прямо сприяли самовільному зайняттю земельної ділянки або будівництву. Це, наприклад, стосується випадків, коли представники органів місцевого самоврядування сприяли незаконній передачі земель або видачі дозвілних документів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, що виражається в усвідомленні особою незаконності своїх дій та бажанні досягти відповідного результату. Однак у судовій практиці доведення прямого умислу часто викликає труднощі, особливо у випадках, коли правопорушник стверджує, що діяв через незнання законодавства або вважав свої дії законними. Наприклад, при самовільному будівництві особи часто посилаються на наявність попередньої усної згоди з власником ділянки, що ускладнює встановлення умислу[6].

Однією з ключових проблем, пов'язаних із юридичним аналізом складів злочинів, є питання про оцінку суспільної небезпеки вчинених дій. У багатьох випадках шкода, завдана самовільним зайняттям земельної ділянки, може бути нематеріальною (наприклад, порушення прав власника або негативний вплив на екологічний стан території). Відсутність єдиної методології оцінки таких наслідків ускладнює кваліфікацію злочину та створює підґрунтя для суб'єктивних рішень у правозастосовній практиці.

Таким чином, аналіз складів злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, виявляє важливість більш чіткого законодавчого регулювання об'єктивних і суб'єктивних ознак правопорушення. Удосконалення нормативних положень, спрямованих на деталізацію складів злочинів, дозволить підвищити ефективність кримінального законодавства та зменшити кількість правових колізій у процесі правозастосування.

Юридичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, демонструє низку проблем, пов'язаних із визначенням об'єктивних і суб'єктивних ознак цих злочинів, що безпосередньо впливає на ефективність їхньої кваліфікації та правозастосування. У цьому контексті важливим є звернення до судової практики, яка дозволяє виявити особливості застосування норм кримінального права, їхні недоліки та можливість вдосконалення[2].

Юридичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, демонструє низку проблем, пов'язаних із визначенням об'єктивних

і суб'єктивних ознак цих злочинів, що безпосередньо впливає на ефективність їхньої кваліфікації та правозастосування. У цьому контексті важливим є звернення до судової практики, яка дозволяє виявити особливості застосування норм кримінального права, їхні недоліки та можливість вдосконалення[2].

Судова практика відіграє ключову роль у розумінні проблем, пов'язаних із застосуванням ст. 197-1 КК України. Аналіз реальних судових рішень дозволяє оцінити ефективність правових норм, виявити проблеми їхньої реалізації та визначити прогалини, які вимагають законодавчого вдосконалення. Проте статистика кримінальних проваджень за цією статтею демонструє, що кількість таких справ залишається незначною. Це свідчить про наявність труднощів у кваліфікації діянь та доведенні складу злочину.

Суди часто стикаються з проблемою розмежування кримінальних злочинів і адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин. Наприклад, дії, які на перший погляд мають ознаки самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва, нерідко кваліфікуються за статтями 53-1 або 53-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, навіть якщо є підстави для кримінальної відповідальності. Це зумовлено недостатньою чіткістю у визначенні критеріїв «значної шкоди» або небезпеки для життя, здоров'я чи довкілля.

Аналіз судових рішень також свідчить про те, що у багатьох випадках провадження у справах за ст. 197-1 КК України закриваються на етапі досудового розслідування. Основними причинами є недостатність доказів, складність доведення прямого умислу та неможливість оцінити шкоду в грошовому чи іншому виразі. Наприклад, у випадках самовільного будівництва споруд на зайнятих земельних ділянках часто виникають труднощі з підтвердженням зв'язку між будівництвом і створенням небезпеки для довкілля або життя і здоров'я людей.

Окрему увагу слід приділити проблемам доведення умислу правопорушника. У більшості випадків особи, притягнуті до відповідальності за самовільне зайняття земель, стверджують, що діяли через незнання законодавства, або намагаються обґрунтувати свої дії попередньою усною домовленістю з власником земельної ділянки. Це створює додаткові труднощі для слідчих і прокурорів, які змушені збирати докази, що підтверджують свідомий намір порушника. У таких випадках часто відсутня єдина практика з боку судів, що створює правову невизначеність і підґрунтя для неоднакових рішень.

Ще однією проблемою судової практики є недостатня увага до оцінки шкоди, завданої самовільним зайняттям земель. Наприклад, суди часто

обмежуються лише поверхневим аналізом наслідків правопорушення, не враховуючи екологічний або соціальний вплив дій правопорушника. Це, у свою чергу, знижує ефективність кримінально-правових санкцій та не забезпечує належного захисту прав потерпілих.

Водночас судова практика демонструє окремі позитивні аспекти. Наприклад, у випадках, коли дії правопорушника спричинили серйозні екологічні наслідки або значні матеріальні збитки власнику земельної ділянки, суди застосовують більш суворо покарання, включаючи позбавлення волі. Це свідчить про важливість деталізації складу злочину в законодавстві, що дозволить забезпечити більш чітку кваліфікацію дій та відповідне покарання.

Таким чином, аналіз судової практики виявляє необхідність вдосконалення нормативної бази, що регулює відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Зокрема, важливо визначити єдині критерії оцінки шкоди, удосконалити методику доведення умислу правопорушника та забезпечити більш чітке розмежування адміністративної і кримінальної відповідальності. Ці заходи дозволять підвищити ефективність правозастосування та забезпечити належний захист суспільних інтересів у сфері земельних відносин.

Аналіз судової практики підтверджує наявність значних проблем у застосуванні ст. 197-1 КК України, зокрема через відсутність чітких критеріїв кваліфікації дій, недостатню увагу до оцінки шкоди та труднощі у доведенні умислу. Ці проблеми мають глибше коріння в чинному законодавстві, яке не завжди забезпечує належну визначеність правових норм. У цьому контексті особливої уваги потребує питання прогалин і колізій у нормативно-правовій базі, які ускладнюють ефективне застосування кримінального законодавства.

Аналіз прогалин і колізій у чинному законодавстві засвідчив необхідність комплексного підходу до вдосконалення правового регулювання, спрямованого на чітке визначення складів злочинів, розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності та встановлення ефективних механізмів запобігання самовільному зайняттю земель і будівництву. У цьому контексті розроблення рекомендацій щодо вдосконалення законодавства є важливим етапом для підвищення ефективності кримінально-правового захисту земельних відносин.

Розроблення законодавчих змін має базуватися на результатах аналізу існуючих проблем правозастосування та враховувати сучасні виклики, пов'язані із реформуванням земельних відносин в Україні. Насамперед слід зосередитися на уточненні положень статті 197-1 Кримінального кодексу України, зокрема чіткішому визначенні

ключових понять, які використовуються для кваліфікації діянь.

По-перше, доцільно закріпити у законодавстві критерії оцінки «значної шкоди» та «особливо великих розмірів шкоди». Ці критерії можуть включати як економічний, так і екологічний компонент, що дозволить більш об'єктивно оцінювати наслідки правопорушень. Наприклад, шкода, завдана самовільним зайняттям земельної ділянки, може включати втрати для державного або місцевого бюджету, витрати на відновлення земель або компенсацію екологічного збитку. Такий підхід сприятиме уніфікації судової практики та запобіганню суб'єктивному трактуванню правопорушень.

По-друге, необхідно вдосконалити норми, що регулюють кваліфікуючі ознаки злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України. Зокрема, слід запровадити окрему кваліфікуючу ознаку для випадків вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, що відображатиме підвищену суспільну небезпеку таких дій. Крім того, важливо врахувати ситуації, коли самовільне будівництво на зайнятій земельній ділянці пов'язане з порушенням безпеки будівельних норм, що створює загрозу життю та здоров'ю людей.

По-третє, важливо забезпечити гармонізацію адміністративного та кримінального законодавства. Це передбачає чітке розмежування складів адміністративних правопорушень і кримінальних злочинів, зокрема шляхом уточнення складів адміністративних деліктів, передбачених ст. 53-1 і 53-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Доцільно внести зміни до ст. 197-1 КК України, які виключатимуть дублювання із положеннями адміністративного законодавства, одночасно зберігаючи можливість притягнення до кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні дії[2].

По-четверте, необхідно розробити методику оцінки шкоди, завданої самовільним зайняттям земельної ділянки або самовільним будівництвом. Така методика має враховувати специфіку об'єкта правопорушення (наприклад, землі сільськогосподарського призначення, лісового фонду, землі водного фонду тощо) і дозволяти оцінювати наслідки правопорушення з урахуванням їхньої економічної та екологічної складової.

Нарешті, важливо вдосконалити механізми взаємодії між органами, відповідальними за контроль і нагляд у сфері земельних відносин. Наприклад, доцільно запровадити електронну систему моніторингу використання земель, що дозволить оперативно виявляти факти самовільного зайняття або будівництва та своєчасно фіксувати їх. Це сприятиме посиленню превентивної функції кримінального законодавства та забезпеченню належного захисту прав законних власників і користувачів земельних ділянок.

Таким чином, запропоновані рекомендації спрямовані на вдосконалення кримінального та адміністративного законодавства, підвищення ефективності правозастосування та створення умов для належного захисту суспільних відносин у сфері земельного користування. Їхня реалізація сприятиме забезпеченню балансу між інтересами держави, суспільства та громадян у процесі регулювання земельних відносин.

Дослідження кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво засвідчило актуальність і багатогранність цієї проблематики. Земельні відносини, які перебувають під особливою охороною держави, потребують ефективного правового захисту в умовах сучасних соціально-економічних викликів. Стаття 197-1 Кримінального кодексу України, хоча й покликана забезпечити такий захист, виявляється недостатньо дієвою через низку проблем, виявлених під час дослідження.

По-перше, чинне законодавство має серйозні прогалини, що стосуються визначення ключових понять, які використовуються для кваліфікації злочинів. Відсутність чітких критеріїв «значної шкоди» та «особливо великих розмірів шкоди» створює підґрунтя для суб'єктивного трактування правопорушень, що негативно впливає на уніфікацію судової практики. Недостатня деталізація об'єктивної сторони злочину, зокрема поняття «самовільного будівництва», також створює труднощі для правозастосовних органів, які змушені покладатися на власне розуміння цих термінів.

По-друге, аналіз судової практики виявив значні труднощі у доведенні умислу правопорушника та оцінці завданої шкоди. Суб'єктивна сторона злочину, яка передбачає прямий умисел, часто є складною для доказування, особливо у випадках, коли особа діє на основі неправомірного тлумачення норм або за умов попередньої домовленості з іншими суб'єктами. Це свідчить про необхідність більш чіткого визначення складу злочину, що враховуватиме реальні обставини правопорушення та його наслідки.

По-третє, спостерігаються значні колізії між адміністративним і кримінальним законодавством у частині регулювання відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Дублювання норм Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України ускладнює розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, що створює простір для зловживань і суперечливих рішень у судовій практиці.

По-четверте, чинна система взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють контроль за дотриманням земельного законодавства, потребує вдосконалення. Відсутність ефективного механізму моніторингу та фіксації правопорушень значно знижує

превентивну функцію законодавства, що призводить до зростання кількості випадків самовільного зайняття земель і будівництва.

На основі проведеного дослідження сформульовано такі рекомендації. Необхідно уточнити положення ст. 197-1 Кримінального кодексу України, зокрема чітко визначити критерії оцінки шкоди, передбачити нові кваліфікуючі ознаки, такі як вчинення злочину групою осіб, та розробити методику оцінки наслідків правопорушень. Доцільним є вдосконалення адміністративного законодавства з метою гармонізації з кримінальними нормами, що дозволить уникнути дублювання відповідальності. Крім того, важливо розробити електронну систему моніторингу використання земель, яка дозволить оперативно виявляти та фіксувати порушення земельного законодавства.

Запропоновані заходи спрямовані на усунення існуючих прогалин і колізій у законодавстві, підвищення ефективності правозастосування та забезпечення належного захисту суспільних відносин у сфері земельного користування. Реалізація цих рекомендацій сприятиме зміцненню правопорядку, запобіганню порушенням земельного законодавства та забезпеченню балансу інтересів держави, суспільства та громадян.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. С. 131.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. С. 1122.
4. Захарчук В.М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 202 с.
5. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері земельних відносин. Київ: Юридична думка, 2018. 320 с.
6. Антонюк Н.О. Проблеми кваліфікації злочинів, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки. Актуальні питання правозастосування. 2019. № 2. С. 45–53.
7. Носік В.В. Правове забезпечення земельної реформи в Україні: теорія і практика. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. 480 с.
8. Кулинич П.Ф. Проблеми юридичної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Юридичний вісник. 2018. № 4. С. 28–33.
9. Лугина О.В. Кримінально-правове регулювання самовільного зайняття земель в Україні. Право України. 2019. № 7. С. 18–25.
10. Шульга М.В. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. Вісник кримінального права. 2020. № 3. С. 62–68.
11. Карпов Т.І. Правові аспекти самовільного захоплення земельних ділянок. Земельне право України. 2018. № 6. С. 35–40.

УДК 343.61:340.5 (4)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.10>

А. І. Мустафаєва
аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0008-3349-5368

ТУРЕЦЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОДЕЛІ

У статті здійснюється комплексний аналіз правового регулювання статусу ембріонів у Туреччині, зокрема тих, що створені в умовах лабораторії за допомогою технологій штучного запліднення. Дослідження підкреслює наявність значних правових прогалин у чинному законодавстві Турецької Республіки, що ускладнюють ефективний захист ембріонів. Вказується на те, що ембріони, створені штучним шляхом, часто сприймаються радше як технологічні продукти, а не як суб'єкти права, що знижує рівень їхнього правового захисту. У статті розглядаються етичні та правові питання, пов'язані з використанням ембріонів у наукових дослідженнях і процедурі генетичного тестування, які часто проводяться без належного правового підґрунтя. Акцентується увага на необхідності вдосконалення правового регулювання, щоб усунути існуючі суперечності та забезпечити належний правовий захист ембріонів на всіх етапах їх розвитку. Зокрема, підкреслюється важливість чіткого визначення правового статусу ембріонів з моменту запліднення, незалежно від їхнього місця знаходження – в утробі матері чи в лабораторії. Вказується на різницю у правовій інтерпретації статусу ембріонів, створених для репродуктивних цілей, і тих, що призначені для наукових експериментів, що викликає етичні дилеми. У статті також обговорюються питання дієздатності ембріонів, враховуючи юридичну термінологію, яка визначає, що право дієздатності виникає в момент, коли дитина потрапляє в матку, за умови, що вона народжується живою. Це положення формально обмежує правоздатність лише ембріонами в утробі, тоді як ембріони, створені в лабораторії, залишаються поза правовим захистом. На основі аналізу правових актів, визначається проблематика можливого нормативно-правового моделювання, зокрема, введення чітких обмежень на генетичне тестування та відбір ембріонів, створення спеціалізованих інституцій для контролю за цими процесами, а також розробку чітких норм щодо захисту ембріонів від неправомірного використання.

Ключові слова: ембріон людини, правовий статус, Туреччина, штучне запліднення, генетичні дослідження, правовий захист, нормативно-правові акти, допоміжні репродуктивні технології.

Mustafaeva A. I. TURKISH EXPERIENCE OF LEGAL PROTECTION OF THE HUMAN EMBRYO: PROBLEMS AND MODELS

The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of the status of embryos in Turkey, in particular those created in a laboratory using artificial insemination technologies. The study highlights the existence of significant legal gaps in the current legislation of the Republic of Turkey, which complicate the effective protection of embryos. It is pointed out that artificially created embryos are often perceived as technological products rather than as subjects of law, which reduces the level of their legal protection. The article examines ethical and legal issues related to the use of embryos in scientific research and genetic testing procedures, which are often carried out without a proper legal basis. Attention is focused on the need to improve legal regulation in order to eliminate existing contradictions and ensure proper legal protection of embryos at all stages of their development. In particular, the importance of clearly defining the legal status of embryos from the moment of fertilization, regardless of their location – in the womb or in the laboratory – is emphasized. The difference in the legal interpretation of the status of embryos created for reproductive purposes and those intended for scientific experiments is indicated, which causes ethical dilemmas. The article also discusses the issue of embryo capacity, considering the legal terminology that states that the right to capacity arises the moment a child enters the womb, provided that it is born alive. This provision formally limits legal capacity to embryos in the womb, while laboratory-created embryos remain outside legal protection. Based on the analysis of legal acts, the issues of possible regulatory modeling are determined, in particular, the introduction of clear restrictions on genetic testing and selection of embryos, the creation of specialized institutions to control these processes, as well as the development of clear norms regarding the protection of embryos from improper use.

Key words: human embryo, legal status, Turkey, artificial insemination, genetic research, legal protection, regulatory acts, assisted reproductive technologies.

Доволі цікавою, одночасно проблемною видається ситуація щодо правової охорони ембріону людини та суміжних питань у Туреччині. Зокрема, процедура штучного запліднення, або народження дітей з пробірки, викликає складні питання щодо правового захисту ембріонів. Існуючі нормативні акти в Турецькій республіці демонструють дві основні проблеми [1, с. 77]. По-перше, вони не забезпечують ефективного захисту ембріонів, створених поза тілом матері. По-друге, такі ембріони часто піддаються різноманітним

втручанням, які не мають чіткої правової основи через прогалини в законодавстві або суперечності в існуючих нормах.

У Туреччині, як і в багатьох інших країнах, правовий статус ембріонів, як тих, що знаходяться в пробірці, так і тих, що в матці, є предметом суперечок. Це можна пояснити кількома факторами. По-перше, самі фактичні обставини зачаття ембріона впливають на формулювання правових норм. Ембріон, створений в лабораторії, часто сприймається не як людина, а як технологічний

продукт – «купка клітин», «штучна» жива істота, або навіть «побічний продукт» процесу штучного запліднення. Це сприйняття може призводити до того, що втручання в такий «продукт» вважається допустимим, залишаючи його без належного правового захисту [2, с. 46].

Цей підхід створює різницю в сприйнятті ембріонів, зачатих природним шляхом, і тих, що створені в лабораторії. Ембріони, що розвиваються в матці, зазвичай розглядаються як люди, тоді як ті, що створені для експериментальних цілей, можуть розглядатися як матеріал для досліджень.

Проте, навіть при аналізі правовий статусу ембріонів, створених для репродуктивних цілей, стикаємося з питанням: які з них слід вважати повноцінними з точки зору правового захисту – всі, або лише ті, що імплантовані в матку, або тільки ті, що в подальшому народилися як діти? Це питання піднімає важливу етичну дилему: чи можна розглядати ембріон як «засіб» для досягнення певної мети, і якщо так, то які правові наслідки це має? Такий підхід може призвести до ситуацій, де ембріони залишаються без належного захисту, що вимагає перегляду існуючих правових норм для забезпечення їхньої ефективності та справедливості.

У сучасній науковій та правовій дискусії ембріон, створений в лабораторних умовах, часто розглядається як продукт технологій. Це породжує думку про те, що втручання у такий «продукт» є прийнятним, що залишає його без належного правового захисту. Важливим аспектом тут є те, що правовий статус ембріона в пробірці і в матці розглядається по-різному, і ця різниця базується на меті, з якою ембріон був створений [2, с. 50].

Ембріони, які розвиваються природним шляхом в утробі матері, зазвичай вважаються людьми з усіма відповідними правами. Навпаки, ембріони, створені для наукових експериментів, часто розглядаються лише як матеріал для досліджень. По-перше, такий підхід до ембріонів як до «засобу» для досягнення певної мети піднімає етичні та правові питання, що потребують обговорення. Визначення правового статусу ембріона не може бути однозначним і вимагає ретельного аналізу залежно від контексту його створення та подальшого використання.

По-друге, іншою причиною, яка впливає на правовий статус ембріонів, полягає в тому, що рішення про долю ембріона, якому лише тиждень або десять днів, приймається шляхом його імплантації в матку, заморожування або знищення. Такий ембріон ще не має розвинених органів чи мозку, що створює підґрунтя для менш суворого правового захисту порівняно з ембріоном, що розвивається в утробі матері. Це може пояснити, чому тижневий ембріон у пробірці вважається менш захищеним, ніж десятиденний ембріон,

який може бути підданий аборті. Однак, якщо законодавець визначає правовий захист ембріона лише на основі часу, витраченого на його розвиток, є ризик ігнорувати безперервність процесу розвитку людського життя.

І, по-третє, ще однією причиною, що впливає на правовий статус ембріонів, пов'язана з юридичною термінологією. Згідно зі статтею 28 Цивільного кодексу Туреччини, право дієздатності виникає в момент, коли дитина потрапляє в матку матері, за умови, що вона народжується живою [3]. Це означає, що з формальної точки зору лише ембріон у матці має право дієздатності. Відповідно, ембріон у пробірці не вважається правоздатним. Однак, якщо розглядати питання з точки зору суті, можна стверджувати, що термін «входження в матку» фактично означає момент запліднення яйцеклітини спермою. У такому випадку, всі права, які застосовуються до ембріона в матці, повинні також поширюватися на ембріон у пробірці. Це підкреслює, що правова система Туреччини визнає початок життя з моменту запліднення, що робить ембріон у пробірці правоздатним [1, с. 83].

Ембріон, створений у пробірці, не змінює своєї сутності, коли його імплантують у матку матері. Питання не в тому, де знаходиться ембріон – у матці, штучній матці чи лабораторному контейнері. Це не питання мети створення чи часу, адже головне питання полягає в тому, чи визнає правова система людський ембріон членом людства.

Основним документом, що регулює правовий статус ембріонів, створених для репродуктивних цілей, є Керівництво для центрів допоміжної репродукції (ART) [4]. Згідно з цим Керівництвом, ембріони створюються та імплантуються в матку матері, щоб допомогти подружнім парам, які не можуть мати дітей природним шляхом. Такий процес дозволено проводити лише в спеціалізованих центрах допоміжної репродуктивної технології, які отримали відповідний дозвіл від Міністерства охорони здоров'я Туреччини [4].

Керівництво також встановлює суворі обмеження на використання ембріонів, створених у лабораторних умовах. Вони можуть бути використані виключно для репродуктивних цілей, і будь-яке інше використання, наприклад, для наукових досліджень або експериментів, заборонено. Це підкреслює важливість захисту ембріонів від використання в цілях, які не відповідають їхньому первісному призначенню, і забезпечує, що їх створення та використання відбувається в рамках чітко визначених правових норм [4].

Згідно з Керівництвом для центрів допоміжної репродукції, існують суворі обмеження на використання репродуктивних матеріалів. Зокрема, заборонено використовувати яйцеклітини та сперматозоїди, отримані від майбутніх батьків, для будь-яких інших цілей або для інших пар. Також

заборонено використовувати репродуктивні матеріали від осіб, які не планують мати дітей, для інших майбутніх батьків. Крім того, заборонено зберігати, передавати або продавати яйцеклітини та сперматозоїди для будь-яких цілей, окрім тих, що визначені в статті 17 Керівництва [4].

Центри, які порушують ці положення, підлягають суворим санкціям. Їх діяльність може бути призупинена на строк до шести місяців, а ліцензії та дозволи на роботу можуть бути анульовані. Це підкреслює серйозність підходу до регулювання використання репродуктивних технологій і захисту прав ембріонів, забезпечуючи, що всі дії в цій сфері відповідають етичним і правовим стандартам [4].

Станом на серпень 2008 року, за офіційними даними Міністерства охорони здоров'я Туреччини, в країні функціонують 104 ліцензовані центри допоміжної репродуктивної технології. Згідно з офіційною статистикою Міністерства охорони здоров'я Туреччини, у 2005 році ці центри створили та імплантували в матку 21 881 ембріон. Хоча Міністерство охорони здоров'я має дані про кількість ембріонів, які були імплантовані, воно не веде облік загальної кількості створених ембріонів або тих, що були знищені [2, с. 48].

Інше джерело повідомляє, що з 1989 року в Туреччині народилося 40 000 дітей, зачатих за допомогою технологій штучного запліднення, причому лише у 2007 році було народжено 6 000 таких дітей. Враховуючи, що під час кожного циклу створюється приблизно п'ять ембріонів, можна припустити, що щорічно створюється близько 200 000 ембріонів [5, с. 2].

Питання про статус дитини, зачатої за допомогою технологій штучного запліднення, є важливим, оскільки воно підкреслює складність визначення моменту, коли основні права починають діяти. Перед правником Туреччини виникає питання: чи є ембріон у пробірці власністю батьків, чи він вже є повноправним членом людської спільноти, або ж стає таким лише після імплантації в матку матері? [2, с. 54] У Туреччині відсутні чіткі, несуперечливі та послідовні правові норми або судові прецеденти, які б вирішували це питання.

Ситуація ускладнюється, коли замість лікування захворювання у ембріону, його просто знищують. Генетичні тести на спадкові захворювання часто проводяться без чітких обмежень, і навіть у випадках, коли захворювання піддається лікуванню, ембріон може бути знищено. Більше того, результати таких тестів можуть лише вказувати на генетичну схильність до певних хвороб, які можуть ніколи не розвинутися [2, с. 55].

Для Туреччини існує два можливі підходи до вирішення проблеми регулювання генетичних досліджень ембріонів. Перший підхід полягає у встановленні чіткого законодавства, яке визна-

чає перелік генетичних захворювань, що можуть бути предметом дослідження. Це забезпечить більш суворий контроль і захист, оскільки всі дозволені захворювання будуть чітко перераховані.

Другий підхід передбачає створення спеціалізованої установи, подібної до Управління з питань людського запліднення та ембріології у Великобританії. Така установа матиме широкі повноваження для проведення досліджень і прийняття рішень щодо ембріонів. Вона зможе оцінювати кожен випадок індивідуально, приймаючи рішення про проведення генетичного скринінгу та відбір ембріонів на основі результатів.

Альтернативно, може бути створена комісія з обмеженими повноваженнями, яка б лише дозволяла проведення генетичного скринінгу. Для цього турецькими науковцями пропонується реорганізувати функції вже існуючої Наукової комісії з генетичних захворювань.

У цьому контексті деякі пари можуть вирішити зробити аборт через наявність хромосомних аномалій або генетичних захворювань. Також є пари, які можуть завагітніти природним шляхом, але стикаються з ризиком народження дітей з хворобами або інвалідністю. Такі пари не можуть скористатися методами допоміжної репродуктивної технології згідно з чинними рекомендаціями, оскільки вони здатні мати дітей природним шляхом [2, с. 56].

В подібних ситуаціях, напевно, необхідно чітко визначати, чи можуть ці пари використовувати допоміжну репродуктивну технологію для генетичного скринінгу ембріонів. Іншими словами, слід встановити правові норми, які визначають, при яких генетичних захворюваннях дозволено застосування технологій штучного запліднення та відбір ембріонів.

У центрах, що займаються штучним заплідненням, перед імплантацією ембріонів у матку проводиться їх відбір за допомогою генетичного скринінгу, зокрема, методом передімплантаційної генетичної діагностики. Цей метод застосовується в таких випадках: якщо в родині є генетичні захворювання, жінки старше 38 років, які можуть народити дітей з інвалідністю, жінки з низькою ймовірністю завагітніти та високим ризиком викидня, пари, які неодноразово намагалися скористатися технологіями штучного запліднення без успіху, а також чоловіки з низькою якістю сперми [6, с. 10].

У Туреччині немає законодавчих обмежень на використання технологій штучного запліднення для вибору дитини, за винятком заборони на визначення статі. З розвитком технологій зростає кількість захворювань, які можна виявити за допомогою генетичного скринінгу. Такі «генетичні ризики», як серцеві захворювання, ожиріння або рання деменція, можуть стати критеріями

для відбору ембріонів. Хоча генетичні діагностичні центри проводять аналізи для виявлення захворювань, подібно до заборони на визначення статі, генетичний скринінг і відбір ембріонів для створення «ідеальних» дітей з точки зору генетичних характеристик повинні бути чітко заборонені [2, с. 60].

Законодавство дозволяє тестування ембріонів, створених за допомогою штучного запліднення, для пренатальної діагностики спадкових захворювань крові, що регулюється відповідними рекомендаціями. Хоча немає чітких положень, можна інтерпретувати, що відбір ембріонів без ознак супутніх захворювань є законним у контексті профілактики та боротьби з генетичними захворюваннями.

Очікується, що ембріони будуть підлягати тестуванню на захворювання в рамках процедур допоміжної репродуктивної технології, особливо якщо майбутні батьки, які використовують ці методи, є носіями захворювання.

У Туреччині існує проблема з доступом до допоміжних репродуктивних технологій для пар, які можуть мати дітей природним шляхом, але мають ризик народження дитини з генетичними захворюваннями. Згідно з Керівництвом, немає чітких критеріїв, які б дозволяли таким парам скористатися цими технологіями, навіть якщо вони можуть документально підтвердити, що не можуть мати дітей без допоміжної репродуктивної технології [4]. Наприклад, наявність у майбутніх батьків гемоглобінопатії не є підставою для включення їх у програму допоміжної репродуктивної технології з метою народження здорової дитини.

Ще однією важливою проблемою є питання згоди. Згідно з Керівництвом, жодні дії не можуть бути вжиті без згоди заявника [4]. Це означає, що навіть якщо пара є носієм захворювання, вони можуть погодитися на процедуру допоміжної репродуктивної технології, але не обов'язково на генетичне обстеження ембріонів. Це піднімає питання: чи означає згода на допоміжну репродуктивну технологію автоматичну згоду на імплантацію лише здорових ембріонів після їх відбору?

Результати генетичних тестів ембріонів, проведених у центрах для виявлення спадкових захворювань, є конфіденційними. Без згоди особи, яка дала дозвіл на тестування, ці результати не можуть бути розголошені третім особам [4]. Це правило конфіденційності захищає генетичну інформацію ембріонів від розголошення.

Конфіденційність генетичної інформації служить для захисту як ембріонів, так і батьків. Якщо третя сторона отримує доступ до результатів, вона може вплинути на вибір ембріона, віддаючи перевагу одному на шкоду іншому. Батьки можуть використовувати результати тестів як основу для прийняття рішення про відбір ембріона.

У випадку імплантації ембріона з ризиком захворювання або без нього, розголошення генетичної інформації третім сторонам може вплинути на дитину або батьків як до, так і після народження. Наприклад, якщо приватні медичні установи отримують доступ до цієї інформації, вона може вплинути на розмір страхових внесків у допологовий та післяпологовий періоди.

Без захисту конфіденційності генетична інформація про ембріон, імплантований у матку, могла б бути використана іншими після народження. Очевидно, що ніхто не схвалить використання генетичних даних, отриманих під час тестування, без належного захисту.

Отже, якого можна дійти висновку при аналізі законодавчої бази Туреччини, що стосується правової охорони ембріону людини. Ембріони, створені за допомогою технологій штучного запліднення, часто піддаються втручанням, які можуть бути без правових підстав, незаконними або юридично сумнівними. Це відбувається через наявність юридичних прогалин, суперечностей або незаконних дій, таких як генетичне тестування ембріонів або відбір ембріонів.

Існують також правила, що обмежують створення ембріонів у пробірках, захищаючи їх від використання в інших цілях, окрім репродукції. Проте, в процесі створення ембріонів для репродукції часто виникають «залишкові» ембріони. Основною причиною цього є законодавча прогалина, яка дозволяє створювати більше ембріонів, ніж може бути імплантовано в матку.

Відсутність законодавчих обмежень на кількість ембріонів, які можуть бути створені в кожному циклі штучного запліднення, створює враження, що правовий статус ембріонів не є чітко визначеним у нормативних актах. Відсутність числової верхньої межі свідчить про те, що ембріони розглядаються як частина процесу, спрямованого на ефективне відтворення.

Рекомендації щодо допоміжних репродуктивних технологій відображають підхід, який допускає втручання в ембріони в процесі штучного запліднення і не розглядає їх знищення як юридичну проблему. Якби ембріони вважалися людськими істотами з правом на дієздатність, питання їх знищення або заморожування, якщо вони не були імплантовані, мало б розглядатися як питання прав людини. Формулювання настанови стосується таких дій, як «зберігання, використання, передача, продаж, викидання» ембріонів, що підкреслює їх об'єктний статус у правовому контексті.

Проблема залишкових ембріонів, які не використовуються в процесі штучного запліднення, потребує перегляду. Можна запровадити регулювання, яке б встановлювало максимальну кількість ембріонів, що можуть бути створені, щоб

уникнути появи залишкових ембріонів. Одним із можливих рішень є донорство ембріонів, коли залишкові ембріони можуть бути передані іншим жінкам, які бажають стати матерями.

Варто зазначити, що в контексті прав людини існує не право на відтворення, а право на створення сім'ї. Для створення сім'ї не обов'язково мати дитину, яка є біологічно спорідненою з батьками. Також необхідно визначити, скільки днів ембріони можуть зберігатися перед імплантацією в матку.

Законодавець повинен вирішити, чи є ембріон, створений у лабораторії, суттєво відмінним від ембріона в матці, і чи вважається він дієздатною людиною після певного періоду (наприклад, 7 або 14 днів). Також важливо визначити, чи має ембріон права з моменту запліднення, незалежно від того, де він знаходиться – у матці чи в пробірці. Це допоможе усунути правову двозначність.

Не варто формувати регулювання, базуючись на відмінностях між ембріоном у пробірці та в матці. Усунення двозначностей є важливим, оскільки вони розширюють можливості для втручання в ембріон. Правова невизначеність і суперечності

свідчать про те, що існуючі норми є неповними, і це може бути зроблено навмисно. Така неповнота змушує замислитися над питанням, чи слід вважати ембріон з пробірки людиною.

Література

1. Çoban Aykut. Türkiye'de Üreme Sürecinde Oluşturulan Tüpteki İnsan Embriyosunun Hukuki Statüsü. *İnsan Hakları Yıllığı*. 2009. Cilt 27. s. 75–96.
2. Çoban Aykut. The Legal Status of the Human Embryo in Test-Tube in Reproduction Process in Turkey. *Turkish Yearbook of Human Rights*. 2012. Vol. 34. p. 45–66.
3. Türk Medeni Kanunu : Kanun. 1 Ocak 2002. no. 4721. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (дата звернення: 12.11.2024).
4. Üremeye yardımcı tedavi uygulamaları ve üremeye yardımcı Tedavi merkezleri hakkında yönetmelik. *Resmî Gazete* : веб-сайт. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20085&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (дата звернення: 12.11.2024).
5. Akyol Cahit. 40 Bin Tüp Bebeğimiz Var. *Hürriyet Pazar Eki*. 2008. 13 Temmuz. s. 2.
6. Kahraman Semra. Akraba Evliliklerinde Çiftler Gebelik Öncesi Genetik Tarama Yaptırılmalı. Bade Gürleyen'in yaptığı söyleşi. *Milliyet Pazar Eki*. 2007. 9 Aralık. S. 10.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.178

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.11>

М. І. Дерев'янюк

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янюк та партнери»

orcid.org/0000-0003-4239-9286

С. Ю. Ільченко

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник Науково-організаційного центру

Національної академії Служби безпеки України,

адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янюк та партнери»

orcid.org/0000-0003-2992-2220

ФУНКЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПРИМАРНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ

У статті розкриваються зміст та основні ознаки судового контролю у сфері кримінального судочинства в Україні. Зауважується, що суд, в особі слідчого судді, є тим єдиним державним органом, який не лише уповноважений контролювати процедури обмеження прав та свобод особи під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, а й сам застосовує такі обмеження. Неоднозначна діяльність слідчого судді зумовила критичне ставлення авторів публікації до його повноважень, які, зокрема, визначені у п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України як судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Метою даної публікації було встановлення і висвітлення об'єктивних ознак функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб, яку покладено на слідчого суддю у кримінальних провадженнях. Передумовами до формування вказаної мети стали проблеми, які виникають перед судовими та правоохоронними органами, пов'язані із законністю ухвалення судових рішень.

Роботу проведено на підставі використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод, методи функціонального аналізу та історизму, а із спеціальних – формально-юридичний, логіко-процесуальний методи, метод порівняльного правознавства. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації, а також судову практику.

Автори статті виходили із того, що суд відіграє важливу роль у забезпеченні прав та свобод особи у нашому суспільстві і його роль у сфері кримінального судочинства неможливо переоцінити. Враховувалося, що зростання обсягу повноважень судової влади у цій сфері відбувалося відповідно до історичних традицій та світового досвіду. Як підсумок дослідження відзначено, що діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи під час досудового розслідування, є окремим видом діяльності, яка здійснюється слідчими суддями та містить ознаки як функції судового контролю, так і ознаки функції правосуддя.

Ключові слова: обмеження прав та свобод особи, слідчий суддя, суд, ухвала слідчого судді, функція.

Derevyanko M. I., Ilchenko S. Yu. THE FUNCTION OF JUDICIAL CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS OF INDIVIDUALS: REALITY OR ILLUSION OF IMPLEMENTATION

The article reveals the content and main features of judicial control in the field of criminal justice in Ukraine. It is noted that the court, represented by the investigating judge, is the only state body that is not only authorized to control the procedures for restricting the rights and freedoms of a person during the pre-trial investigation in criminal proceedings, but also applies such restrictions itself. The ambiguous activities of the investigating judge led the authors of the publication to a critical attitude towards his powers, which are defined in clause 18 part 1 of article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings.

The purpose of this publication was to establish and highlight the objective features of the function of judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of individuals, which is entrusted to the investigating judge in criminal proceedings. The prerequisites for the formation of this goal were the problems that arise before judicial and law enforcement bodies related to the legality of the adoption of judicial decisions. The work was carried

out on the basis of the use of general scientific and special methods of scientific knowledge. Of the general scientific, in particular, the system-structural method, methods of functional analysis and historicism were used, and of the special ones – formal-legal, logical-procedural methods, the method of comparative law. The main legislative norms related to the topic of the publication, as well as judicial practice, were analyzed.

The authors of the publication proceeded from the fact that the court plays an important role in ensuring the rights and freedoms of the individual in our society and its role in the field of criminal justice cannot be overestimated. It was taken into account that the growth of the powers of the judiciary in this area occurred in accordance with historical traditions and world experience. As a result of the study, it was noted that the activity of the court to restrict the rights and freedoms of an individual during the pre-trial investigation is a separate type of activity carried out by investigating judges and contains features of both the function of judicial control and the function of justice.

Key words: restriction of the rights and freedoms of an individual, investigating judge, court, ruling of the investigating judge, function.

Постановка проблеми та актуальність її вирішення. В Україні серед вчених та практикуючих юристів склалася і домінує думка, що діяльність суду у кримінальних провадженнях під час прийняття рішень про обмеження прав та свобод особи здійснюється виключно у межах виконання функції судового контролю. Адже про це безпосередньо йдеться у п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України. Таким чином суд, в особі слідчого судді, визнається тим єдиним органом, який має контролювати питання обмеження прав та свобод особи під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

У свою чергу аналіз вимог низки положень КПК України надає змоги переконатися, що суд наділений не лише повноваженнями контролювати, а й безпосередньо застосовувати обмеження по відношенню до особи. Так виключно на підставі ухвали слідчого судді, і ніяк інакше, застосовуються арешти майна, затримання осіб, запобіжні заходи тощо. Саме за рішеннями суду в особі слідчого судді, а не за рішеннями слідчого чи прокурора, особа зазнає найвідчутніших обмежень під час реалізації своїх прав, гарантованих статтями 29, 30, 31, 32, 33, 41 Конституції України.

Зважаючи на неоднозначні, а подекуди й відверто репресивні повноваження по відношенню до особи, виникає питання: чи здійснюється в нашій країні судовий контроль за обмеженням прав та свобод особи у порядку, передбаченому КПК України, навіть тоді, коли такі обмеження застосовуються за рішеннями слідчого судді? Пошук відповіді на це запитання зумовлює актуальність даної публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань забезпечення прав та свобод особи у сфері кримінального судочинства ґрунтовно займалися І.П. Козаченко, В.І. Маринів, Г.Д. Мепарішвілі, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, Г. І. Чангулі, М.Є. Шумило та інші вчені. Їхні наукові доробки значно допомогли осмислити значущість досліджуваної проблеми та посилили впевненість у необхідності підготовки даної публікації.

Метою даної статті є встановлення та висвітлення об'єктивних ознак функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтере-

сів осіб, яку покладено на слідчого суддю у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Історично так склалося, що під час досудового розслідування вчинення слідчим окремих процесуальних дій та запровадження заходів забезпечення кримінального провадження потребує попереднього погодження прокурором та ухвалення рішення слідчим суддею. Таке «втручання» у досудове розслідування є процесуальним позавідомчим контролем.

Контроль (від французького слова *controle*) тлумачиться як перевірка виконання чогось (наприклад законів, планів, тощо); як – облік, спостереження за чим-небудь (фінансовий нагляд, нагляд у техніці і таке інше) [1, С. 446–447]. Тобто, контроль може чинитися як під час здійснення так і після виконання будь-якої діяльності.

Якщо контроль відбувається у формі спостереження за досліджуваним явищем, тобто одночасно із ним, то його традиційно іменують наглядом. Під наглядом розуміють пильнування, слідкування з метою забезпечення порядку [2, С. 148]. Як вже зауважувалося нагляд відбувається одночасно із явищем, яке відслідковується, а не після нього.

У літературі прийнято застосовувати конкретизовані терміни для характеристики контролю, на кшталт: «контроль внутрівідомчий», «контроль і перевірка виконання», «контроль фінансовий», «прокурорський нагляд», «наглядова інстанція», «наглядове провадження» тощо [3, С. 369–370, 432–433]. Свого часу до сфери досудового розслідування безпосереднє відношення мало таке явище, яке іменувалося «прокурорським наглядом». На даний час використання цього терміну стало неактуальним, а замість нього вживається інший – «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» (п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру») [4]. Повноваження прокурора під час вказаного нагляду передбачені ч. 2 ст. 36 КПК України та ч. 3 ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

З прийняттям Конституції України значні права впливати на хід досудового розслідування

отримав суд, який їх реалізує через слідчих суддів, зокрема під час вирішення клопотань органів досудового розслідування по обмеженню прав та свобод особи, а також розгляду скарг на дії слідчого чи прокурора. Для цієї діяльності притаманний, скоріше, епізодичний характер, без призначення в окремому кримінальному провадженні постійного слідчого судді, що відрізняє її від нагляду, який здійснюється з боку прокурора.

Варто зазначити, що використання під час досудового розслідування функцій нагляду та контролю не є чимось новим у кримінальному процесі України. Відповідно до вимог Статуту кримінального судочинства 1864 року, який був чинним тривалий час на території, які зараз входять до складу сучасної України, прокурорський нагляд був встановлений у вигляді постійного спостереження за слідством за місцем його провадження. Він переважно здійснювався шляхом надання слідчому обов'язкових до виконання вказівок. Судовий контроль, головним чином, відбувався шляхом розгляду суддею скарг та заявлених відводів, а також у вигляді делегування слідчому окремих прав судді, для чого видавалися ордери, тобто – доручення на проведення слідчих дій [5, С. 484]. У даний час діяльність суду є дещо схожою із передбаченою у Статуті кримінального судочинства, але чи можна її вважати реальним судовим контролем за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні?

Так у Великій Британії під судовим контролем розуміють, передусім, засіб, за допомогою якого англійський «Високий суд перевіряє правильність процесу прийняття рішень у нижчестоящих судах, арбітражних установах та інших державних органах... Високий суд втручається кожен раз, коли який-небудь державний орган скоює незаконне, нерозумне чи несправедливе діяння» [6, С. 29]. Таким чином у Великій Британії сутність судового контролю полягає у обов'язковій перевірці вищестоящим судом правильності прийняття будь-яких рішень нижчестоящими судами, коли виникають сумніви у їх законності чи справедливості.

Виходячи із загального тлумачення терміну «контроль», вбачається, що та діяльність, яку він виражає, знаходить свій прояв як у перевірці вже вчиненого, так і у спостереженні (нагляді) за чимось, у ході чогось. Вказані види контролюючої діяльності (перевірка та спостереження) виокремлювалися та відзначалися вченими у різних сферах суспільного життя. Так, наприклад, таке явище як парламентський контроль, пропонується розглядати як систему нагляду і перевірки, або перевірки і коригування діяльності, тобто предметом такого контролю вважається як колишня, так і нинішня діяльність підконтрольного суб'єкту [7, С. 463].

О.М. Бандурка та М.М. Тищенко, виходячи із часу здійснення, розкривають сутність адміністративного контролю як спостереження, так і сприйняття та подолання певних негативних чинників, які виникли через порушення норм права [8, С. 215–216]. Л.В. Коваль розглядає управлінський контроль також як діяльність, що складається із перевірочних та наглядових дій [9, С. 189–190].

А.Р. Туманянц визначає судовий контроль (контрольну функцію суду у кримінальному судочинстві) як захист прав громадян шляхом контролю, а також саму перевірку застосування заходів примусу, пов'язаних із обмеженням цих прав [10, С. 19–20].

Очевидно, що судовий контроль знаходить свій прояв в охороні судами різної юрисдикції прав та свобод особи, а також у забезпеченні режиму законності та верховенства права. При цьому використання таких термінів як «контроль» та «судовий контроль», підкреслює яскраво виражену адміністративну сутність відповідної діяльності, яка полягає в обов'язковій перевірці застосування обмежень по відношенню до особи.

У п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні визначено як функцію слідчого судді. Водночас у КПК України містяться положення, якими дія цього контролю певним чином трансформується у дії по обмеженню прав та свобод особи. Так, наприклад, ч. 1 ст. 309 КПК України визначені ухвали слідчих суддів, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. Водночас ч. 3 ст. 309 КПК України зазначається, що інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Так можна стверджувати, що судовий контроль не розповсюджується на ухвали слідчого судді: про дозвіл на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК України), про продовження строку досудового розслідування (ч. 9 ст. 295 КПК України), про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту майна, про покладення на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені статтею 194 КПК України та інші. Крім того, у кримінальному провадженні не можуть бути оскаржені до суду рішення прокурора вищого рівня щодо скарг на рішення, дію чи бездіяльність прокурорів нижчого рівня (ч. 4 ст. 313 КПК України).

Якщо діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи у сфері кримінального судочинства розглянути на предмет її відповідності ознакам функції судового контролю, то стає зрозумілим, що неможливість оскарження деяких рішень, які

приймаються слідчими суддями, аж ніяк не є проявом такого контролю.

Так, обшук та огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за ухвалою слідчого судді, за винятком існування невідкладних випадків (ч. 1 ст. 233 КПК України). Винесення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи не є перевіркою вчиненого, так як ще не були проведені відповідні процесуальні дії по обмеженню права особи (предмет перевірки). Водночас такі дії, у переважній більшості випадків, проводиться лише на підставі ухвали слідчого судді, якою, по суті, і передбачається застосування до особи обмежень. При цьому діяльність самого слідчого судді з приводу наявності підстав для постановлення такої ухвали перевірки не підлягає.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 402 КПК України, ухвала і постанова суду, які не підлягають оскарженню набирають сили і виконуються негайно після їх винесення.

Тобто через передбачені у положеннях КПК України виключення судовий контроль не є внутрішньовідомчою діяльністю самого суду, так як не розповсюджується на усі дії та рішення слідчих суддів. Відсутність підстав на право перевірки щодо обмеження права особи дає право вважати позначення діяльності слідчих суддів терміном «судовий контроль» не зовсім вірним. На підтвердження цього наведемо згадуваний нами приклад судового контролю, який існує у Великій Британії, де обов'язковій перевірці вищестоящими судом підлягає правильність прийняття рішень нижчестоящими судами.

Історично так склалося, що діяльність слідчих суддів щодо обмеження прав особи при провадженні досудового розслідування називали по різному, і «застосування запобіжного заходу», і «наданням згоди», і «винесенням постанови» [11–12]. Лише з часу прийняття чинного КПК України її стали скорочено іменувати «судовий контроль», незважаючи на висвітлені особливості. Водночас слід навести й іншу точку зору стосовно визначення сутності судової діяльності, внаслідок якої обмежуються права та свободи особи під час досудового розслідування.

Так свого часу Ю.М. Грошовий та І.Є. Марочкін до судового контролю у сфері кримінального судочинства відносили розгляд судом скарг на дії слідчого та прокурора, тоді як власну діяльність суду по обмеженню прав особи вказані вчені вважали проявом функції правосуддя [13, С. 12–14]. Наведена точка зору заслуговує на увагу, водночас слід зазначити, що під час здійснення функції правосуддя обов'язково повинні діяти такі правові засади, як змагальність сторін та гласність.

Висновки. Суд відіграє важливу роль у забезпеченні прав та свобод особи у нашому суспільстві і його роль у сфері кримінального судочинства неможливо переоцінити. Зростання обсягу повноважень судової влади у цій сфері відбувалося відповідно до історичних традицій та світового досвіду. Діяльність суду по обмеженню прав та свобод особи під час досудового розслідування, є окремим видом діяльності, яка здійснюється слідчими суддями та містить ознаки як функції судового контролю, так і функції правосуддя. Позитивних результатів в Україні ця діяльність може досягти тоді, коли кожен громадянин нашої країни буде відкрито пишатися захистом своїх прав та свобод, які він завжди та невідкладно спроможний буде захистити шляхом звернення до суду.

Література

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. 968 с.
2. Короткий тлумачний словник української мови. Київ : Радянська школа, 1978. 296 с.
3. Юридичний словник. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. 872 с.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014, № 1697-VII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Статут кримінального судочинства з наступними узаконеннями, законодавчими мотивами, роз'ясненнями Урядового Сенату та циркулярами Міністерства Юстиції. Петроград : юридична книгарня М.К. Мартінова, 1916. 1412 с.
6. Володимир Решота. Реформа адміністративної юстиції у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. 2022. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Вип. 2. Ч. 1. С. 24–32.
7. Теплюк М.О. Парламентський контроль – одна з основних функцій парламенту України. *Парламентаризм в Україні: теорія і практика* : матеріали міжнародно-практичної конф. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2001. С. 463–468.
8. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
9. Коваль Л.В. Адміністративне право: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
10. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. Харків: Основа. 2000. 108 с.
11. Постанова №9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». *Закон і бізнес*. 1996. № 51. С. 25–28.
12. Лист Верховного Суду України до голів Верховного суду АР Крим, обласних, Київського і Сімферопольського міських судів, військових судів регіонів та Військово-Морських Сил України від 27 червня 2001 року. без номеру, вх. № 01-305 від 04.07.2001р. 2 с.
13. Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 20 с.

УДК 343.195

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.12>*І. В. Осадчий**аспірант юридичного факультету
Національного авіаційного університету
orcid.org/0009-0005-6203-6273*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена питанню перспектив розширення компетенції суду присяжних в Україні з урахуванням іноземного досвіду. Висловлено думку, що перелік справ, які можуть передаватись на розгляд суду присяжних, – індикатор правової держави. Окреслено сучасний стан нормативно-правового регулювання функціонування суду присяжних в Україні, зокрема, компетенцію суду присяжних. Досліджено законодавство країн з різних правових сімей в частині компетенції судів присяжних або ж народних засідателів (Казахстану, Франції, Бельгії, Німеччини, Австрії, Данії, Греції, Іспанії, Португалії, Китаю та Кореї). Доведено недоречність запозичення іноземного досвіду в частині створення спеціальних судів присяжних (з огляду на пряму заборону Конституції України), окреслення компетенції судів присяжних суспільним інтересом (з огляду на оціночність такого поняття), надання судам присяжних компетенції лише щодо найлегших та найтяжчих злочинів (з огляду на несистемність та алогічність такого підходу). Висловлено думку, що існує два підходи при обранні справ, до яких допускають суд присяжних: (1) лише тяжкі злочини як такі, що турбують суспільство; (2) держава навмисне найтяжчі справи забирає собі, вважаючи суддів більш компетентними та об'єктивними у таких питаннях, з існуванням проміжних варіантів та виключень. Наведено приклади до такої класифікації. Зроблено висновок про необхідність «зниження планки» для розгляду справ судом присяжних в Україні, але з урахуванням власного історичного та соціально-культурного контексту. Для окреслення компетенції суду присяжних з технічної точки зору допустимими названо варіанти прямого переліку статей та узагальнення за критеріями.

Ключові слова: суд присяжних, компетенція, злочин, судоустрій, правосуддя.

Osadchii I. V. PROSPECTS OF EXPANDING THE COMPETENCE OF THE JURY COURT IN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE

The article is devoted to the issue of prospects for expanding the competence of the jury court in Ukraine, taking into account foreign experience. The opinion is expressed that the list of cases that can be referred to a jury trial is an indicator of the rule of law. The current state of legal regulation of the functioning of the jury court in Ukraine is outlined, in particular, the competence of the jury court. The legislation of countries from different legal families regarding the competence of jury courts or people's assessors (Kazakhstan, France, Belgium, Germany, Austria, Denmark, Greece, Spain, Portugal, China and Korea) was studied. The impropriety of borrowing foreign experience in terms of creating special jury courts (in view of the direct prohibition of the Constitution of Ukraine), delineating the competence of jury courts by public interest (in view of the evaluability of such a concept), granting jurisdiction to jury courts only over the lightest and most serious crimes (in view of unsystematic and illogical of such an approach). The opinion has been expressed that there are two approaches in selecting cases that are admitted to jury trial: (1) only serious crimes as such that disturb society; (2) the state deliberately takes the most difficult cases for itself, considering the judges to be more competent and objective in such matters, with the existence of intermediate options and exceptions. Examples of such classification are given. A conclusion was made about the need to "lower the bar" for jury trials in Ukraine, but taking into account its own historical and socio-cultural context. To delineate the competence of the jury from a technical point of view, the options of a direct list of articles and generalization by criteria are considered admissible.

Key words: jury trial, competence, crime, judicial system, justice.

Постановка проблеми. Суд присяжних – це можливість участі народу у правосудді безпосередньо. На нашу думку, перелік справ, які можуть передаватись на розгляд суду присяжних, – індикатор правової держави. Якщо країна не довіряє власним громадянам, то це свідчить про недовіру одне до одного, що важко уявити у правовому суспільстві. Відтак актуальним видається дослідити питання компетенції судів присяжних у країнах різних правових систем для отримання розуміння щодо подальших напрямків розвитку суду присяжних в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема суду присяжних безумовно є популярною, однак увага приділяється переважно питанню складу, відбору та самостійності суду присяжних під час

прийняття рішень. Водночас вітчизняну наукову спільноту в цілому влаштовує обмеження суду присяжних розглядом певних категорій кримінальних та цивільних справ, попри яскраво виражений запит на справедливість в окремих сферах суспільних відносин.

Метою дослідження є проаналізувати вітчизняний та закордонний досвід в частині компетенції суду присяжних, на основі чого надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 127 Конституції України випадки залучення присяжних до розгляду справ визначаються законом [13]. Законом передбачено можливість розгляду кримінальних та цивільних справ судом присяжних.

Так, згідно із частиною третьою статті 31 Кримінального процесуального кодексу України суд присяжних може розглядати справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, якщо було подано відповідне клопотання обвинуваченого [15].

Виходячи з положень Кримінального кодексу України, довічне позбавлення волі передбачене за посягання на територіальну цілісність України (з загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками), державну зраду в умовах воєнного стану, колабораційну діяльність (з загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками), посягання на життя державного чи громадського діяча, журналіста, працівника правоохоронного органу, військовослужбовця, судді, захисника, представника іноземної держави, диверсію під час воєнного стану або збройного конфлікту, умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, зґвалтування та сексуальне насильство з обтяжуючими обставинами, терористичний акт (якщо є загиблі), фальсифікація лікарських засобів з обтяжуючими обставинами, опір начальнику, обтяжений вбивством (в рамках військової служби), порушення правил та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення, обтяжені вбивством, геноцид [14].

Відзначимо, що в умовах воєнного стану розгляд кримінальних справ судом присяжних не передбачено, окрім тих, що почали розглядатися судом присяжних до 01 травня 2022 року (частина десята статті 615 Кримінального процесуального кодексу України) [15].

Водночас відповідно до частин другої та четвертої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України суд присяжних може розглядати справи окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності; визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу [17].

Досліджуючи закордонний досвід, можна зустріти інші підходи до залучення присяжних (або ж народних засідателів) до правосуддя.

У Франції суд присяжних розглядає справи за звинуваченнями у скоєнні злочину. Варто зауважити, що злочини за законодавством Франції – це правопорушення, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або позбавлення волі на строк від десяти років [2].

Підхід щодо тяжкості злочину як критерію для можливості розгляду справи судом присяжних впроваджено і грецьким законодавцем відповідно до статті 109 Кримінально-процесуального кодексу Греції [11].

Тож перші згадані приклади вже свідчать про те, що не всі країни обмежуються особливо тяжкими злочинами (у розумінні українського законодавства). Якщо за аналогією «знизити планку», то в Україні суд присяжних зможе розглядати десятки додаткових злочинів.

Як виняток із французького законодавства, можуть створюватись спеціальний суд присяжних, який має компетенцію виносити рішення щодо злочинів, скоєних організованими угрупованнями у сфері тероризму та торгівлі наркотиками. Спеціальний суд присяжних також має компетенцію щодо військових правопорушень, злочинів загального права, вчинених військовослужбовцями під час виконання службових обов'язків, коли існує ризик розголошення державної таємниці оборони, певних злочинів проти основних інтересів нації [8].

Відмітимо, що стаття 125 Конституції України забороняє створення надзвичайних та особливих судів, що можна трактувати і як заборону стосовно відповідних судів присяжних. Крім того, в Україні відсутня настільки сильно виражена потреба в аналогічних судах присяжних, адже терористичні акти – явище рідкісне. Видається доцільним створювати усі суди присяжних на загальних підставах, незалежно від суті обвинувачень.

Відповідно до положень статті 631 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан суд присяжних розглядає справи по наступним злочинам: 1) вбивство, вчинене в умовах надзвичайної ситуації та масових заворушень; 2) злочини проти миру та безпеки людства, проти основ конституційного будівництва та безпеки держави; 3) терористичні та екстремістські злочини; 4) військові злочини, вчинені у воєнний час або під час бойових дій; 5) злочини, вчинені у складі злочинної групи; 6) розглядає справи про тяжкі злочини, крім справ про тяжкі злочини проти неповнолітніх [16].

Можемо помітити підхід, схожий на вітчизняний, але казахський законодавець надає прямиий перелік статей. Тож навіть при пониженні санкції за однією із цих статей, опція залучення суду присяжних залишатиметься актуальною. Підхід із прямим вказанням статей вважаємо зручною альтернативою ототожнення справ, які можуть розглядатись судом присяжних.

Параграфом 28 Закону про судоустрій Федеративної Республіки Німеччина передбачено, що для розгляду та вирішення кримінальних справ, віднесених до юрисдикції окружних судів, при окружних судах формуються суди присяжних (народних засідателів). Суди присяжних розглядають кримінальні справи, якщо: (1) інша юрисдикція не встановлена законом, (2) санкція статті перевищує 4 років позбавлення волі або стоєть за поміщення обвинуваченого в психіатрич-

ну лікарню, окремо чи на додаток до вироку, (3) прокуратура не подає обвинувачення до суду землі (обласного суду) через особливу потребу в захисті потерпілих у злочині, які вважаються свідками, особливу важливість справи (параграф 24 Закону про судоустрій Федеративної Республіки Німеччина) [6].

Не поглиблюючись в тему відмінностей судоустрою України та Німеччини (з огляду на федеративність останньої), звернімо увагу на той факт, що компетенція суду присяжних ще ширша. Натомість, суспільно значимі справи та справи з потребою захисту свідків передаються у суд вищої інстанції і оминають суд присяжних. Дискреційність при передачі справи до земельного суду видається законним способом унеможливити розгляд справи судом присяжних для прокурора, як зацікавленого в обвинувальному вироді. Аналогій з українським кримінальним законодавством провести не вийде, але й запозичувати німецький досвід в частині виключень теж не варто.

Відповідно до параграфу 32 Кримінально-процесуального кодексу Австрії суд присяжних розглядає справи за обвинуваченнями у (1) ненавмисному вбивстві, (2) пограбуванні при обтяжуючих обставинах та інших злочинах проти власності інших осіб, за умови, що вартість або сума збитку перевищує 1 000 000 євро, (3) підпалі, (4) навмисному створенні небезпеки за допомогою ядерної енергії чи іонізуючого випромінювання, вибухових речовин, (5) навмисному створенні небезпеки для населення, (6) виробництві та розповсюдженні зброї масового знищення, (7) згвалтуванні, (8) сексуальному насильстві над неповнолітніми, (9) зловживанні службовим становищем, яке завдало шкоду на суму понад 100 000 євро тощо [1].

Згідно із частиною другою статті 1 органічного закону Іспанії про суд присяжних у рамках кримінального провадження суд присяжних буде компетентним слухати та виносити рішення у справах про наступні злочини: (1) вбивство, (2) погрози, (3) залишення в небезпеці, (4) проникнення в житло, (5) недбале зберігання документів, (6) хабарництво, (7) зловживання службовим становищем, (8) розкрадання державних коштів, (9) шахрайство, (10) непокора в місцях виконання покарань [7].

Статтею 2 Декрету Португалії про правовий статус присяжних [5] передбачено, що суд присяжних розглядає справи щодо злочинів, викладених у розділі II та розділі I розділу V книги II Кримінального кодексу Португалії (це злочини проти держави та проти власності) [3].

Отже, аналогічно із законодавством Казахстану маємо перелік статей, при цьому на перший погляд стає очевидним, що суд присяжних в Австрії, Іспанії та Португалії розглядає справи не лише щодо довічного позбавлення волі.

Цікавий підхід знаходимо у статті 16 Закону Китайської Народної Республіки про народного засідателя. Так, суд присяжних розглядає як суд першої інстанції: (1) кримінальні справи, де вироком може бути передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років, довічне позбавлення волі або смертна кара та мають значний суспільний резонанс; (2) судові справи, що становлять суспільний інтерес, подані відповідно до цивільного процесуального законодавства та закону про адміністративну процедуру; (3) справи, пов'язані з придбанням землі, захистом навколишнього середовища, безпекою харчових продуктів і ліків; (4) інші суспільно значимі справи [19].

Можемо припустити, що суд присяжних в такому разі залучають лише для створення ілюзії участі народу у правосудді, зважаючи на наступне. Відповідно до доповіді Венеціанської комісії «Про правовладдя» від 04 квітня 2011 року № 512/2009 однією із складових верховенства права є доступність закону (а саме його чіткість, передбачуваність та зрозумілість) [12]. Чи можна стверджувати про доступність закону, якщо майже кожен пункт містить приписку про суспільний інтерес у справі? Чи є категорія «суспільний інтерес» передбаченою, зрозумілою, чи має вона чітко визначені межі?

Всі ці питання свідчать про можливість держави втручатись у питання розгляду справи судом чи судом присяжних з огляду на власні інтереси. При цьому не виключаємо, що суд присяжних у Китайській Народній Республіці повноцінно працює і ці норми лише несуть ризик їх застосування всупереч правам людини. Так чи інакше, згадувати суспільний інтерес при окресленні компетенції суду присяжних вважаємо недоречним.

Частиною третьою статті 32 Закону Республіки Корея про судоустрій визначено, що суд присяжних розглядає справи, за які передбачено смертну кару, довічне позбавлення волі або позбавлення волі на короткий строк до одного року і більше, при цьому наводиться значний ряд виключень (шахрайство, порушення правил дорожнього руху, злочини у сфері військової служби тощо) [18].

Інакше кажучи, корейський законодавець поширює компетенцію суду присяжних на найтяжчі та найлегші злочини, оминаючи середню тяжкість. Цілком ймовірно, що такий вибір обумовлений аналізом статистичних даних щодо вчинення злочинів за різними статтями, однак виглядає це також як впровадження чужого для корейської правової системи механізму виключно для дотримання міжнародних стандартів правосуддя.

Відповідно до статті 150 Конституції Королівства Бельгії судом присяжних можуть роз-

глядатись всі кримінальні справи, за винятком злочинів на ґрунті расизму чи ксенофобії (мова йде виключно про вислови, а не нанесення шкоди життю, здоров'ю чи майну) [4].

Безумовно, вирішальну роль відіграє соціально-історичний контекст останніх кількох десятиліть існування Бельгії, адже важко заперечувати факт наявності проблем з асиміляцією біженців у цій країні. Громадяни України живуть в інших реаліях, тож таке виключення явно буде зайвим. Водночас не можна не звернути увагу на протилежне – усі інші справи можуть розглядатись судом присяжних. Такий підхід підтримуємо, але із заувагою щодо кримінальних проступків – для їх розгляду збирати суд присяжних неспівмірно та нераціонально, але допускаємо наявність виключень.

Частина четверта статті 686 Закону Данії про судоустрій вказує, що присяжні беруть участь у розгляді: (1) кримінальних справ, де йдеться про покарання у вигляді позбавлення волі на строк 4 роки або більше, якщо це не є наслідком встановлення покарання за правилами статей 40 та 61 Кримінального кодексу (за злочин, вчинений під час умовно-дострокового звільнення та за рецидив) [10]; (2) кримінальних справ, в яких йдеться про призначення покарання у вигляді поміщення в медичну установу згідно зі статтею 68 Кримінального кодексу або покарання у вигляді тримання під вартою відповідно до статті 70 Кримінального кодексу (як запобіжний захід), (3) кримінальних проваджень щодо політичних правопорушень. Водночас у частині п'ятій цієї ж статті наведено пряму заборону розглядати судом присяжних кримінальні справи за статтями 172, 173, 191, 191а, 286, 289, 290, 290а Кримінального кодексу (підробка документів, розповсюдження наркотичних речовин, насильницькі та майнові злочини, вчинені групою осіб, відмивання грошей) [9].

На цьому прикладі доречно узагальнити, що існує два підходи при обранні справ, до яких допускають суд присяжних: в першому випадку мова йде лише про тяжкі злочини як такі, що турбують суспільство (Казахстан, Україна та інші); в другому випадку держава навмисне найтяжчі справи забирає собі, вважаючи суддів більш компетентними та об'єктивними у таких питаннях (Німеччина, Данія і т.д.). Звичайно є проміжні варіанти або ж зовсім особливі (Бельгія), але тенденції прослідковуються саме такі.

Висновки. При дослідженні іноземного досвіду не вдалося виявити країни, де суд присяжних розглядає лише злочини за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі. Натомість, у країнах різних правових сімей одноставно прослідковується більш лояльний підхід до переліку справ, які можуть розглядатись судом присяжних.

З проаналізованого законодавства доречним для України видається «зниження планки» для розгляду справ судом присяжних, але з урахуванням власного історичного та соціально-культурного контексту, адже сліпе запозичення користі не принесе, у чому можна пересвідчитись при дослідженні досвіду Кореї та Бельгії. При цьому для окреслення компетенції суду присяжних з технічної точки зору допустимими видаються як варіант прямого переліку статей, так і узагальнення за критеріями.

Література

1. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafprozeßordnung 1975, Fassung vom 04.10.2024. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetznummer=10002326>
2. Code de procédure pénale par la loi du 31 décembre 1957. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/2024-10-04/
3. Código Penal. Decreto-Lei n.º 48/95 Em vigor Diário da República n.º 63/1995, Série I-A de 1995-03-15. URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675>
4. De Belgische Grondwet, werd aangenomen op 7 februari 1831. URL: https://www.senate.be/doc/const_nl.html#e36
5. Decreto-Lei n.º 387-A/87, de 29 de Dezembro. URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/387-a-1987-670071>
6. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). 12.09.1950. "Gerichtsverfassungsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 9. Mai 1975 (BGBl. I S. 1077), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 30. Juli 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 255) geändert worden ist". URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/BJNR005130950.htm> l#BJNR005130950BJNG000300666
7. Ley Orgánica 5/1995, de 22 de mayo, del Tribunal del Jurado, «BOE» núm. 122, de 23/05/1995. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-12095>
8. Loi n° 86-1020 du 9 septembre 1986 relative à la lutte contre le terrorisme. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000693912>
9. Retsplejeloven. LBK nr 1835 af 15/09/2021. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2021/1835>
10. Straffeloven. LBK nr 1851 af 20/09/2021. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2021/1851>
11. Κύρωση του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Νόμος 4620 Τεύχος Α' 96/11.06.2019. URL: <https://www.ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2019/10/%CE%9A%CF%8E%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%82-%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%-CE%BC%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf>
12. Доповідь Венеціанської комісії «Про правовладдя» від 04 квітня 2011 року № 512/2009. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)
13. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верхов-

УДК 343.8:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.13>**О. О. Шкута**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-0395-5710

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто суб'єктивну сторону невиконання персоналом відділу контролю за виконанням судових рішень установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України судового рішення щодо засуджених в Україні. Зважаючи на специфіку і завдання які виконує персонал відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду відіграє важливу роль у контенті охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин.

Обґрунтовано, що невиконання персоналом відділу контролю за виконанням судових рішень установи виконання покарань ДКВС України судового рішення щодо засуджених в Україні є триваючим кримінальним правопорушенням, адже досягнувши стадійного закінчення (невиконання чи неналежне виконання у встановлений законом строк та належний спосіб) невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні є юридично закінченим, а фактично ще продовжується далі і може тривати протягом невизначеного проміжку часу.

У статті зроблено висновок, що суб'єктивна сторона невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України характеризується виною у формі прямого умислу. Працівник усвідомлює суспільну небезпечність скоєного ним діяння, усвідомлює, що він не виконує судові рішення, порушує свої службові повноваження, і бажає, щоб рішення залишилось невиконаним (вольовий елемент).

Ключові слова: суб'єктивна сторона, невиконання судових рішень, засуджений, місця несвободи, персонал, контроль, установа виконання покарань, службова особа, кримінальна відповідальність.

Shkuta O. O. SUBJECTIVE SIDE OF NON-EXECUTION OF COURT DECISION REGARDING CONVICTS IN UKRAINE

The article examines the subjective aspect of the failure of the staff of the Department for Control over the Execution of Court Decisions of the Penitentiary Institution of the SPS of Ukraine to execute a court decision in respect of convicted persons in Ukraine. Given the specifics and tasks performed by the staff of the Department for Control over the Execution of Court Decisions of the Penitentiary Institution of the SPS of Ukraine, the subjective side of a criminal offense for failure to comply with a court sentence, decision, ruling or resolution plays an important role in the content of social relations protected by criminal law.

The author substantiates that the failure of the staff of the Department for Control over the Execution of Court Decisions of the Penitentiary Institution of the State Penitentiary Service of Ukraine to execute a court decision in respect of convicted persons in Ukraine is a continuing criminal offense, since having reached the stage of termination (non-execution or improper execution within the time limit and in the manner prescribed by law), non-execution of a court decision in respect of convicted persons in Ukraine is legally completed, and in fact it is still ongoing and may continue for an indefinite period of time.

The article concludes that the subjective side of non-enforcement of a court judgment against convicted persons in Ukraine by an employee of the Department for Control over the Execution of Court Judgments of a penal institution of the State Penitentiary Service of Ukraine is characterized by guilt in the form of direct intent. The employee is aware of the social danger of the act, realizes that he/she is not executing the court decision, violates his/her official powers, and wishes the decision to remain unexecuted (volitional element).

Key words: subjective side, failure to comply with court decisions, convict, places of detention, staff, control, penitentiary institution, official, criminal liability.

Постановка проблеми. Виконання судових рішень щодо засуджених в Україні передбачає обов'язковість їх виконання персоналом органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України. В іншому випадку, працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань при його невиконанні може бути притягнутий до дисциплінарної або кримінальна відповідальність.

Одною з гарантій належного виконання судових рішень щодо засуджених в Україні законода-

вець передбачив ст. 382 Кримінального кодексу України (далі – КК України), норма якої закріплює кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення.

Звичайно, ключовим питань у притягненні до кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні є визначення ознак складу кримінального правопорушення, однією з яких є суб'єктивна сторона.

Отже, зважаючи на специфіку і завдання які виконує персонал відділу контролю за виконан-

ня судових рішень установи виконання покарань ДКВС України, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду відіграє важливу роль у контенті охороняємих кримінальним законом суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження суб'єктивної сторони кримінального правопорушення за невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду виступають наукові праці вітчизняних учених, які представляють різні галузі наукового пошуку: К.А. Автухова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, І.Г. Богатирьова, А.Ю. Гнатчук, О.О. Кваши, М.Й. Коржанського, О. Г. Колба, О.М. Костенка, М.І. Мельникова, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, В.І. Осадчого, В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, О.О. Шкути та інших.

Незважаючи на значний вклад поіменованих вище авторів у вивчення інституту суб'єктивної сторони невиконання судового рішення, сьогодні у вітчизняній науці відсутнє монографічне дослідження кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні. Все вищенаведене свідчить про актуальність, своєчасність та важливість даного наукового дослідження.

Водночас, окремі важливі питання для визначення суб'єктивної сторони виконання судових рішень щодо засуджених в Україні залишаються по за увагою наукової спільноти і потребують додаткових пошуків.

Метою статті є розгляд суб'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ст. 382 КК України, оскільки засуджені відбуваючи кримінальне покарання залишаються недостатньо захищеними з боку адміністрації та персонал відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України при виконанні судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення передбаченого ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» є сукупністю певних ознак, що характеризують його внутрішню сторону, тобто психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану із вчинення даного кримінального правопорушення [10, с. 134].

Традиційним є переліком ознак, які характеризують суб'єктивну сторону умисних кримінальних правопорушень, до яких належить і невиконання судових рішень щодо засуджених в Україні. Це вина у формі умислу, мотив, мета. Окрім вказаних ознак, деякі науковці включають до ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення також емоційний стан (емоції) особи у момент його вчинення [1, с. 274].

За нашим дослідженням нами не було встановлено ознаку емоційний стан (емоції) персоналу відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України при виконанні обов'язку щодо належного виконання судових рішень в місцях позбавлення волі [12, с. 136]. Такий висновок нами ґрунтується на тому, що за роки незалежності серед персоналу відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань, не один працівник не був притягнутий до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 382 КК України [11, с. 44].

Отже, ознаки кримінального правопорушення передбаченого ст. 382 КК України виконують у складах інших кримінальних правопорушень цілу низку важливих функцій. З одного боку, вони виступають необхідною складовою елемента складу кримінального правопорушення і, відповідно, юридичною підставою для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінально-протиправні діяння [13, с. 133].

З іншого боку ознаки суб'єктивної сторони виконують роль розмежувального критерію, за яким необхідно проводити розмежування між схожими формами протиправної поведінки, одні з яких містять ознаки кримінальних правопорушень (злочин або проступок), а інші – ознаки дисциплінарних проступків. Крім цього, зазначені ознаки дозволяють захистити від необґрунтованого обвинувачення суб'єктів за ті діяння, які не охоплюються їх свідомістю і волею [14, с. 79].

Вітчизняні науковці цілком логічно відстоюють позицію про неможливість вивчення дій або бездіяльності людини з відривом від її внутрішніх, суб'єктивних чинників, оскільки саме поняття «діяння» означає певну поведінку особи, зумовлену її свідомістю та волею [2, с. 5], а при вчиненні кримінально-протиправного діяння – ваволею та ілюзією [3, с. 296].

Звичайно юридичні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення тісно пов'язані між собою і відіграють важливу роль при його кваліфікації. При цьому варто врахувати, що їх зміст і значення для кожного конкретного складу кримінального правопорушення є різним [15, с. 480]. Однією з передумов суворого дотримання законності в кримінальному судочинстві є послідовне і неухильне здійснення принципу відповідальності тільки за наявності вини [4, с. 39-41]. Встановлення вини при розгляді кримінальних справ – найбільш складне завдання, оскільки правильна кваліфікація кримінальних правопорушень залежить від суб'єктивної сторони як складової ознак їх складу в цілому [16, с. 215].

У кримінальному праві проблема вини нерозривно пов'язана із кримінальним правопорушенням і відповідальністю, а тому має важливе значен-

ня до тих пір, поки кримінальні правопорушення будуть вчинятись. До того ж часу не втратить своєї актуальності і вчення про вину як складова частина теорії кримінального права [17, с. 228].

Тому, спочатку варто звернути увагу на вину, як ознаку суб'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення, що вчиняється персоналом відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України, а потім розглянемо питання вини за умов застосування до персоналу відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України заходів кримінально-правового характеру за невиконання судових рішень щодо засуджених в Україні [18, с. 2165].

Законодавчо закріплене у ст. 23 КК України поняття вини як психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків, конкретизується у ст. 24 («Умисел і його види») та ст. 25 («Необережність та її види») КК України [5].

З цього приводу український учений В.А. Ломако відштовхуючись від законодавчого визначення вини, наголошує, що вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу кримінального правопорушення, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад кримінального правопорушення [6, с. 161].

Будучи юридичним поняттям, вина має цілком конкретний психологічний зміст, межі якого стосовно окремих форм вини визначені в законі. Складовими елементами, що утворюють зміст вини, є свідомість і воля, і ніякі інші компоненти законодавцем сюди не включаються [12, с. 137].

Зміст вини традиційно з'ясовується шляхом аналізу її інтелектуальної та вольової ознак. Інтелектуальна ознака вини характеризується усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру власної поведінки та передбачення суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Також варто зауважити що вина охоплює й розуміння об'єкта кримінального правопорушення, об'єктивної сторони (включаючи час, місце, обстановку, спосіб тощо).

Оскільки досліджуваний склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України, є формальними, український учений В. Бурдін вважає за необхідне встановити не тільки психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до діяння, а також і суспільно небезпечний його характер та передбачити значення його наслідків, у зв'язку з чим, за словами поіменованого автора, треба усвідомлювати значення і фактичний характер цього діяння (його фізичних властивостей) [7, с. 357].

У разі невиконання судового рішення персоналом відділу контролю за виконання судових

рішень установи виконання покарань ДКВС України дана особа має усвідомлювати фактичний характер свого діяння, оскільки розуміє що за неналежне його виконання вона може бути притягнута до дисциплінарної або кримінальної відповідальності [14, с. 77].

Ми вважаємо, що таке усвідомлення працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України формується на основі службових обов'язків, на підставі набутих нею професійних знань та компетенцій, у розумінні щодо належного виконання судових рішень щодо засуджених в Україні. В такому разі свідомістю винного охоплюються фактичні обставини, що відносяться до:

а) об'єкта кримінального правопорушення – працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України усвідомлює, розуміє, що при виконанні судових рішень є певні відносини, що є визначений порядок його виконання, є засуджений (група засуджених), на користь яких необхідно виконати судові рішення, що є інші особи, які також залучені до виконання цього рішення і не можуть його виконати через її бездіяльність;

б) предмета кримінального правопорушення – працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України усвідомлює, що він не виконує судові рішення;

в) об'єктивної сторони кримінального правопорушення – працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України не виконує покладених на нього обов'язків, не виконує конкретної дії, хоча знає про необхідність її виконання і може її виконати, знає про строки виконання та може оцінити результат своєї бездіяльності – невиконання рішення;

г) суб'єкта кримінального правопорушення – працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України усвідомлює, що саме він (вона), а не інша службова особа має виконати судові рішення щодо засуджених в місцях позбавлення волі ДКВС України. Таке усвідомлення ґрунтується суб'єктом кримінального правопорушення на його посадових обов'язках, на необхідності виконання правомірних вказівок керівника виправної колонії ДКВС України, Департаменту з питань виконання покарань або звернення іншої службової особи Міністерства юстиції України.

Отже, працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України розуміє суспільну значимість своїх дій, а також усвідомлює причинно-наслідкову залежність між своєю бездіяльністю та результатом такої бездіяльності – невиконанням судового

рішенням щодо засуджених, що призводить до порушення службової дисципліни.

Таке усвідомлення працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України передбачає не лише загальний характер бездіяльності, воно є конкретним – особа знає, які дії вона має виконати, розуміє порядок їх виконання, і має реальну можливість до такого виконання, але свідомо це ігнорує [11, с. 43].

Зважаючи на те, працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України свідомо порушує свої професійні обов'язки (не виконує їх), ігнорує службові інтереси, свідомо порушує нормативно визначені правила поведінки, можна зробити висновок, що суб'єкт невиконання судових рішень щодо засуджених усвідомлює протиправність свого діяння.

Водночас у разі, коли працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України умисно не виконує судове і при цьому не розуміє або не знає про заборону таких діянь правовими нормами, він може не усвідомлювати протиправність своєї бездіяльності. Але від цього його дії не перестають бути кримінально-протиправними.

Більше того, коли невиконання судового рішення щодо засуджених в місцях позбавлення волі ДКВС України сталося через те, що працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України не знав, що саме він має виконувати ту чи іншу дію, наприклад своєчас подання матеріалів на умовно – дострокове звільнення засудженого або своєчасне звільнення від відбування засудженого покарання, видається, що за таких умов відсутня протиправність бездіяльності, адже відсутня інтелектуальна ознака умислу, а відповідно і сам умисел відсутній [10, с. 133].

Оскільки досліджуваний склад кримінального правопорушення є формальним, то для визначення вольового елементу потрібно встановити, що працівник відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України бажав не виконувати судове рішення щодо засудженого і хотів, щоб воно так і залишилось невиконаним, хоча при цьому він зобов'язаний його виконати [18, с. 164].

В процесі проведеного дослідження нами було встановлено випадки, коли виключається кримінальна відповідальність працівника відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України за невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні:

– якщо невиконання судового рішення щодо засуджених сталося поза межами повноважень і службових обов'язків працівника (наприклад коли працівник був у відпустці);

– коли невиконання судового рішення щодо засуджених сталося в результаті обставин, яким не можна було запобігти (наприклад, в умовах правового режиму воєнного стану). Хоча у справі «Півень проти України» ЄСПЛ зазначив, що невиконання судового рішення не може бути виправданим внаслідок недоліків законодавства, які унеможливають його виконання [8].

Наступними ознаками суб'єктивної сторони невиконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах ДКВС України є мотив та мета таких дій. Такі ознаки є факультативними, але все ж таки вони мають певне кримінально-правове значення, оскільки можуть свідчити про відповідний ступінь суспільної небезпеки діяння і тому повинні враховуватися при індивідуалізації покарання. У зв'язку з цим також необхідно зосередити окрему увагу на мотиві і меті невиконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

У сучасній кримінально-правовій літературі на відміну від вини, мотив вважається факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. У залежності від законодавчого опису суб'єктивної сторони мотив може виступати в різній ролі – як обов'язкова кваліфікуюча ознака, в якості пом'якшуючої обставини або обставини, яка обтяжує покарання.

Дослідження мотиву кримінального правопорушення передбаченого ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» задля юридичної оцінки діяння є настільки важливим, що за твердженням українського ученого М.Й. Коржанського, поки невідомий мотив діяння, ми не знаємо і не можемо сказати, що саме особа вчинила [9, с. 122]. Новий КК України 2001 року вирізняє такі мотиви: корисливі, хуліганські, мотиви явної неповаги до суспільства, особисті мотиви, особисту заінтересованість тощо [17, с. 227].

Отже, вищевикладене показує, що мотив невиконання судових рішень щодо засуджених в Україні – це вчинення працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України діяння, що знаходить своє вираження у невиконанні ним своїх службових обов'язків належним чином. В якості таких мотивів можуть виступати особисті відносини, інтереси по службі, корупційні діяння тощо.

Із мотивом кримінального правопорушення вчиненого працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України також нерозривно пов'язана мета, своєрідним відображенням якої виступає об'єктивна спрямованість на укримінально-протиправне діяння. Такою метою може бути, наприклад, небажання працівника відділу контролю

за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України приходиться на роботу у вихідний день, або залишатися на роботі після робочого дня та ін.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене у даній статті робимо висновок, що суб'єктивна сторона невиконання судового рішення щодо засуджених в Україні працівником відділу контролю за виконання судових рішень установи виконання покарань ДКВС України характеризується виною у формі прямого умислу. Працівник усвідомлює суспільну небезпечність вчиненого ним діяння, усвідомлює, що він не виконує судове рішення, порушує свої службові повноваження, і бажає, щоб рішення залишилось невиконаним (вольовий елемент).

Література

1. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Видавничий дім «Ін Юре». 2006. 568 с.
2. Ярмиш Н.М. Дії як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (проблеми психологічної характеристики). Х.: Основа, 1999. – 142 с.
3. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. К.: Атіка, 2008. – 352 с.
4. Козаченко О. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб / Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 39-41.
5. Кримінальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2007. 496 с.
7. Бурдін В. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових аспектів / Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 355–365.
8. Рішення ЄСПЛ у справі Півень проти України від 29 червня 2004 року [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_222
9. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина Загальна: курс лекцій. К., 1996. 333 с.
10. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Правові новели № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf
11. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Держава та регіони. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2 С. 42-46. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf
12. Шкута О.О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. Юридичний бюлетень. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-a1e565e72b66/download>
13. Шкута О.О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2021. № 49. – С. 132–135. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf>
14. Шкута О.О. Проблема доведення суб'єктивної сторони вчинення засудженим у місцях несвободи насильницького злочину. Юридичний вісник: наук. журн. – Одеса, ОДУВС, 2020. – Вип. 1. С. 77-84 <http://dspace.onua.edu.ua/items/c7ba8084-f421-423a-90a4-e4ced96abaff>
15. Шкута О. О. Суб'єктивна сторона насильницького злочину, вчиненого в місцях несвободи. Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: матеріали між нар. наук. практи. інтернет конф. 6-7 лютого 2020. Дніпро, 2020. Т.3. 530с (479-482) «WayScience».
16. Шкута О.О. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. Випуск 1/2023. С. 213–216. <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/95b82950-23e6-475d-8ca0-8666ca13647d>
17. Шкута О.О., Пренько Я.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. Юридичний бюлетень. 2022. № 26. (3)– С. 223–233. http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26_2022.pdf
18. Шкута О.О., Устюжанінова О.Т. Методологічні засади Функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. Юридичний бюлетень : наук. журн. – Одеса, ОДУВС, 2019. – Вип. 10 (10). С. 163-169 http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/10_2019/24.pdf

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1, 341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.14>

С. Є. Шептуховський

*кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України
orcid.org/0009-0007-0087-1868*

ТРЕТІ ОСОБИ І ТРЕТІ СТОРОНИ У ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Участь України у Римському статуті забезпечує важливий внесок нашої держави у систему забезпечення міжнародного правопорядку. Статут Міжнародного кримінального суду є міжнародним договором, який визначає права і обов'язки не тільки держав-учасниць, але і деяких інших суб'єктів правовідносин у міжнародному кримінальному праві, насамперед – держав, які є третіми як по відношенню до згаданого Статуту, так і до діяльності Суду. В силу спеціальних приписів Віденської конвенції про право міжнародних договорів, права (сторонню надання яких цим третім державам є і Україна), не потребують спеціальної згоди з їх боку. Навпаки, спеціального волевиявлення потребує відмова від них. У статті розглянуто особливості цього виду одностороннього міжнародного правочину, а саме – деякі процесуальні і організаційні права третіх держав.

Аргументовано, що механізм визнання юрисдикції не в рамках у часті у Статуті, за заявою держави може розглядатися двояко – як часткова участь у міжнародному договорі і як згода на обов'язки, які накладає на треті сторони міжнародний договір.

Діяльність Міжнародного кримінального Суду розглянуто в площині доповнення ним національних систем кримінального правосуддя. Констатовано, що надання в односторонньому порядку третім державам деяких прав є прикладом по-перше – можливості здійснення такого доповнення щодо держав, які не визнали його юрисдикцію, по-друге – реалізації судом своїх повноважень за межами його предметної юрисдикції (позаюрисдикційних повноважень), зокрема щодо тяжких злочинів, визнаних такими національним законодавством відповідної держави. Висловлено ідею про можливість виконання судом посередницької ролі між державами, які здійснюють протидію цим злочинам, незалежно від того, чи є вони учасниками Статуту, а також використання інституційних спроможностей самого Суду, наприклад – в частині проведення судових експертиз. В контексті доповнючої ролі Суду також розглянуто питання притягнення до відповідальності осіб, юрисдикція держав щодо яких обмежена в силу наданого таким особам державного чи дипломатичного імунітету.

Ключові слова: односторонній міжнародний правочин, юрисдикція, треті особи.

Sheptukhovskiy S. Ye. THIRD PERSONS AND THIRD PARTIES IN THE ACTIVITIES OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Ukraine's participation in the Rome Statute ensures an important contribution of our state to the system of ensuring international law. The Statute of the International Criminal Court is an international treaty that defines the rights and obligations not only of the participating states, but also of some other subjects of legal relations in international criminal law, primarily of states that are third parties both in relation to the aforementioned Statute and to the activities of the Court. By virtue of the special provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties, the rights that Ukraine is a party to granting to such third states do not require special consent on their part. On the contrary, renunciation of them requires a special expression of will. The article examines the features of this type of unilateral international transaction, namely, some procedural and organizational rights of third states.

It is argued that the mechanism of recognition of jurisdiction not within the framework of the Charter, upon the application of a state, can be considered in two ways – as a partial participation in an international treaty and as consent to the obligations imposed on third parties by an international treaty.

The activities of the International Criminal Court are considered in the context of its supplementation of national criminal justice systems. It is stated that the unilateral granting of certain rights to third states is an example of, firstly, the possibility of such supplementation in relation to states that have not recognized its jurisdiction, and secondly, the exercise by the court of its powers outside its subject jurisdiction (extrajurisdictional powers), in particular in relation to serious crimes recognized as such by the national legislation of the relevant state. The idea of the possibility of the court performing a mediating role between states that are combating these crimes, regardless of whether they are parties to the Statute, as well as using the institutional capabilities of the Court itself, for example, in terms of conducting forensic examinations, is expressed. In the context of the Court's complementary role, the issue of bringing to justice persons whose jurisdiction of states is limited by virtue of the state or diplomatic immunity granted to such persons is also considered.

Key words: unilateral international transaction, jurisdiction, third parties.

Постановка проблеми. Важливою правовою подією 2024 року стала ратифікація Верховною Радою України Статуту Міжнародного кримі-

нального суду (далі також – Суд, МКС). Цей статут (далі – Статут, Римський статут) тепер є частиною національного законодавства України. Проведено

велику роботу із забезпечення відповідності законодавства міжнародним зобов'язанням нашої держави, які впливають із її участі в установчому договорі цієї міжнародної організації. Доповнені юрисдикцією МКС і опосередковані діяльністю Суду можливості українського правосуддя пов'язані із новим для національної кримінальної юстиції типом правовідносин, учасниками яких є інші держави, їхні громадяни, міжнародні організації. Римський статут, який поєднує в собі матеріальні і процесуальні норми, встановлює правила провадження, повноваження органів і посадових осіб Суду, а також учасників провадження – підозрюваних, потерпілих, свідків. Відносно ізольованою є та частина Статуту, яка забезпечує його застосування як міжнародного договору, установчого документа міжнародної організації. Однак за текстом Римського статуту непоодинокими є приписи, які визначають права суб'єктів, які не є безпосередніми учасниками ані проваджень Суду, ані Статуту. Хоча такі приписи здебільшого адресовані нібито органам, підрозділам, суддям та іншим посадовим особам власне Суду, вони очевидно доступні для застосування “сторонніми” суб'єктами. І навпаки, цими ж статутними положеннями держави-учасниці Суду уповноважують його на вчинення юридично значущих дій стосовно третіх сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь розробленості наукою, зокрема – українською, складових наведеної проблеми є порівняно високим. Особливості міжнародних зобов'язань України у галузі кримінального права, імплементації міжнародних договорів у кримінальне право, предметно висвітлено в працях А. Андрушка, О. Дудорова, К. Важної, В. Гацелюка, Н. Зелінської, С. Кучевської, В. Навроцького, В. Попка, В. Ролінського, М. Хавронюка, К. Юртаєвої та багатьох інших вчених. Здебільшого процесуальні аспекти, включно із міжнародною правовою допомогою та питаннями юрисдикції розглянуті О. Узуною, В. Березняком, О. Виноградовою, Н. Ахтирською, В. Тертишником, Н. Дрьоміною-Волок. Діяльність МКС привертає увагу дослідників правової глобалізації та розвитку міжнародного кримінального права – О. Житнього, Ю. Ремінської, М. Хаустової та інших. Питання про третіх осіб у кримінальному процесі України (в аспекті прав особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт) вивчені І. Гловюк, В. Назаровим, М. Флященком, О. Татаровим; у більш загальному розумінні – цивільних, адміністративних процесуальних відносин – В. Гордєєвим, А. Кузьменком, Т. Лежневою, Я. Рябченко, А. Смітюхом. Пори значну увагу, приділену юридичною наукою різним аспектам явища міжнародного кримінального права, устрою органів між- та наднаціональної юрисдикції, міжнародної правової допомоги,

статусу учасників процесуальних дій, порівняно вузьке питання щодо суб'єктів, правомірні інтереси яких зачіпає Суд під час своєї діяльності як таке майже не розглядалося. Фрагментарним є також розгляд питання про “доповнюючі” елементи національних систем правосуддя.

Метою статті є констатація факту визначення Римським статутом третіх осіб у справах та провадженнях Суду і третіх сторін щодо його діяльності. Це дозволить уточнити механізм дії Статуту, розглянути окремі його положення як односторонній за формою вираження публічно-правовий міжнародний правочин та обґрунтувати позицію про позаюрисдикційні повноваження Суду. Складовою мети також є розгляд співвідношення національної юрисдикції, тобто підсудності справ судам України та доповнюючої, тобто – власне належної МКС – у розрізі конкуренції, співпраці та контролю.

Виклад основного матеріалу. В серпні 2024 року Верховна Рада України ратифікувала [1] Римський статут Міжнародного кримінального Суду та низку поправок до нього [2] (далі – Статут, Римський статут); закон про його ратифікацію набрав чинності [3]. Наслідком цієї ратифікації стала участь України у МКС. Або, більш точно – у його Статуті, адже за текстом Статуту жодного разу не йдеться про участь держави у Суді, проте наскрізними є конструкції “держави-учасниці” (в однині чи множині) та “участі держави у цьому Статуті”. Хоча, згідно з приписами п. “г” ч. 2 ст. 9 Закону України “Про міжнародні договори України” [4] предметом ратифікації є рішення про участь саме в міждержавній організації, цим же Законом України встановлено (ч. 2 ст. 19) переважне застосування правил міжнародного договору у разі розбіжності з відповідним актом законодавства України. Установчий акт міжнародної організації у Віденській конвенції про право міжнародних договорів (ч. 3 ст. 20) згадується як один з видів міжнародних договорів [5]. Отже, Римський статут є міжнародним договором, але Україна є учасницею не Суду, а його Статуту.

У центрі дискусії щодо концептуальної прийнятності Статуту для України майже одразу після підписання Статуту (і прийняття похідної угоди [6]) – опинилося питання (внутрішнього) суверенітету, але точилася ця дискусія радше у площині конституційного, ніж міжнародного права. Серед найбільш обговорюваних були два заперечних аргументи: (не) можливість видачі Україною свого громадянина іншій державі (ч. 2 ст. 25 Конституції України) та (не) допустимість існування органів, що доповнюють національну систему правосуддя (ст. ст. 124, 125 Конституції України). Конституційний Суд України ще у 2001 році визнав Римський статут таким, що не відповідає Конституції України саме в частині

положень, за якими “Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції” (абз. 10 преамбули та ст. 1 Статуту) [7]. За Конституцією України “Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України” (ч. 2 ст. 9). Однак зміни, беззаперечно – “відповідні” [8] внесено. Вони стосуються не як такого доповнення національної системи правосуддя (системи судоустрою – ст. 125 Конституції України) (невизначено широким колом) органів міжнародної юрисдикції, але становлять спеціальну норму, згідно з якою “Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду” (тут і далі *курсив авт.*). Таку конституційну можливість наша держава наразі реалізувала. Вказане не означає, що без малого чверть століття, яка пролягла між підписанням та ратифікацією Статуту, Україна не здійснювала відносини з МКС.

Так, Римський статут вичерпно визначає умови визнання державами юрисдикції Суду:

- участь держави у Статуті (п. 1 ст. 12), що означає визнання юрисдикції Суду стосовно наведених у ст. 5 Статуту злочинів (злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії);

- визнання юрисдикції Суду стосовно певного злочину державою, яка не є учасницею Статуту (п. 3 ст. 12), шляхом подання відповідної заяви Секретареві.

Україна визнала юрисдикцію Суду в обидва зазначені способи. Спершу, до згаданої вище ратифікації, Україною було визнано юрисдикцію Суду “шляхом подання заяви”, тобто в порядку ч. 3 ст. 12 Статуту. А саме, у 2014 і 2015 роках Верховна Рада України схвалила дві заяви [9, 10] про визнання юрисдикції МКС щодо конкретних ситуацій, Секретареві МКС скеровано дві похідні декларації [11, 12]. Попри певну критику щодо форми цих декларацій [13], беззаперечним є факт, що Прокурором МКС вони застосовані як обґрунтування юрисдикції МКС у своїй заяві про попереднє вивчення (preliminary examination) [14] та про початок розслідування (opening an investigation) [15]. Водночас, в оголошенні від 02.03.2022 Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду про відкриття розслідування ситуації в Україні [16] згадано застосування ст. 14 Статуту; тобто таке відкриття здійснено, хоча б і почасти, за механізмом передачі ситуації (referral of a situation by a State Party) низкою держав-учасниць Римського статуту. Передача зумовлена подіями 2022 року. Дії цих держав-учасниць з такої передачі є однозначно сумісними із нагальною потребою і чітким волевиявленням України. Вони схожі на поведінку третіх сторін у відносинах України із МКС

у питанні про застосування ним своєї юрисдикції внаслідок її визнання. Однак держави-учасниці Статуту не є сторонніми для Суду, адже він реалізовує саме їх мандат. Відповідно, щоб зробити таку передачу Держава-учасниця повинна мати юрисдикцію. Яким чином це можливо? Розглянемо “екстериторіальні” повноваження держави, зокрема – України (що є припустимим з огляду на набуту нею участь у Статуті). Очевидно, що КК України може (так само, як кримінальні кодекси інших держав-учасниць в частині подібних за характером приписів), у відповідних межах та за необхідності, визначати юрисдикцію Суду, адже:

- іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках: (1) передбачених міжнародними договорами (ч. 1 ст. 8 КК України) або (2) якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України (ч. 1 ст. 8 КК України) або (3) якщо вони вчинили у співучасті зі службовими особами, які є громадянами України деякі корупційні кримінальні правопорушення (ч. 2 ст. 8 КК України). Важливими є загальні умови дії українського закону про кримінальну відповідальність у просторі (ч.ч. 2, 3 ст. 6 КК України [17]: кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, “... якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України” або “... якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України”), та за колом осіб, зокрема прирівняння осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні до громадян України в питаннях несення відповідальності за дії за межами України (ч. 1 ст. 7) та принцип єдиного громадянства, за яким у правових відносинах з Україною (а отже – і у кримінально-правових) лише громадянином України визнається громадянин України, який набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, а так само – іноземець, який набув громадянство України (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України “Про громадянство України” [18]).

Проте як слід визначати статус щодо Суду держави, яка не є учасницею Статуту? Зокрема, статус України у проміжок часу між визнанням нею юрисдикції “за заявою” і визнанням юрисдикції внаслідок участі у Статуті? Спираючись на Віденську конвенцію про право міжнародних договорів можна виробити два підходи:

- 1) Положення Римського статуту про визнання юрисдикції “за заявою” виконують функцію механізму набрання чинності договору в його частині. Так, ст. 125 Римського Статуту визначає що він “підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню державами, які його підписали”

(ч. 2 ст. 125) та “відкритий для приєднання всіх держав” (ч. 3 ст. 125), але рівноцінними за юридичною силою є його інші частини, і, зокрема, ст. 12, яка встановлює механізм визнання юрисдикції, у разі якого “держави, яка визнає юрисдикцію, співробітничать із Судом без будь-яких затримок або винятків відповідно до Частини 9”. В свою чергу, Віденська конвенція про право міжнародних договорів встановлює, що згоду держави на обов’язковість для неї договору “може бути виражено ... будь-яким іншим способом, про який домовились” (ст. 11), в тому числі згоду може бути надано на обов’язковість для держави частини договору (ст. 17). У такому разі МКС та держава, яка визнала юрисдикцію, є сторонами в міжнародному договорі;

2) визнання юрисдикції Суду “за заявою” є унормованою міжнародним правом формою надання згоди на зобов’язання, які створює міжнародний договір для третіх країн. За загальним правилом “Договір не створює зобов’язань або прав для третьої держави без її на те згоди” (ст. 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів). До застосування процедур набуття чинності Римським статутом за його ст. 125, Україна була третьою стороною щодо нього. Відповідно, “[з]зобов’язання для третьої держави виникає з положення договору, якщо учасники цього договору мають намір зробити це положення засобом створення зобов’язання і якщо третя держава напевне бере на себе у письмовій формі це зобов’язання” (ст. 35 зазначеної Віденської конвенції). Під таким кутом, ст. 12 і Частина 9 Статуту мають розглядатися як “засіб створення зобов’язання”, а згадані письмові заяви України [11, 12] є нічим іншим, як таким зобов’язанням – саме третьої держави. В свою чергу, згода на права, які впливають з визнання юрисдикції Суду (включно із тими, що впливають зі змісту Частини 9 Статуту), надається в іншому порядку. Такі права походять з приписів ст. 36 Віденської конвенції – “[п]раво для третьої держави виникає з положення договору, якщо учасники цього договору мають намір за допомогою цього положення надати таке право ... третій державі... і якщо третя держава погоджується з цим. Її згода припускатиметься доти, поки не матимуть доказів протилежного, якщо договором не передбачається інакше”. Тож згода на право є презумпцією, вона не потребує додаткового волевиявлення у разі, якщо право для “третьої” держави заздалегідь передбачено. Надання третій державі (групі держав, всім державам) права, відтак, є *одностороннім міжнародним правочином*. Його односторонній характер зберігається і у тому випадку, коли суб’єктами надання права є група держав, у випадку зі Статутом – держав, які є його учасницями.

Механізм правовідносин, викликаних таким правочином, характеризується специфічним порядком: за промовчанням, мовчазною згодою, “треті” сторони “приймають” надане право, погоджуються з ним, а відмова – навпаки потребує волевиявлення. Створення міжнародного договору, який надає права третім державам є нічим іншим, як юридичною дією з автоматичними правовими наслідками. Такий механізм не є чимось унікальним, автоматичні правові механізми, наприклад, відносять до правових форм публічного адміністрування [19].

Так, Римський статут надає процесуальні права державам, які не перебувають з ним у відносинах, ані в рамках участі у Статуті, ані через подану заяву про визнання юрисдикції. Такими є право отримувати повідомлення Прокурора, зокрема, про початок розслідування, переважне право на реалізацію власної юрисдикції щодо певних злочинів, право прохати про відстрочення розслідування, оскаржувати (а отже – бути обізнаною) деякі процесуальні рішення або в цілому юрисдикцію Суду: прокурор надсилає повідомлення, зокрема, про початок розслідування всім державам-учасницям і “тим державам, які, враховуючи наявну інформацію, зазвичай здійснювали б юрисдикцію щодо відповідних злочинів”, відповідна держава може повідомити, що вона сама здійснює відповідне розслідування і просити Прокурора відстрочити розслідування, який у такому разі в свою чергу просить державу інформувати його про хід розслідування (ч.ч. 1, 2, 5, 7 ст. 18 Статуту). Держава також може оспорити рішення про початок розслідування, прийнятність справи чи юрисдикцію суду (ч.ч. 4, 7 ст. 18 Статуту, пп. “b”, “c” п. 2 ст. 19, п. 4 ст. 19, ст. 82 Статуту). У наведених конструкціях чіткою є відмінність держав-учасниць і інших, держав як таких, і відсутність визнання останніми юрисдикції Суду, в т.ч. – “за заявою” (прикладом чого є конструкція “держав, від якої вимагається визнання юрисдикції” (пп. “c” п. 2 ст. 19 Статуту).

Певне коло приписів стосується права держави на захист своїх громадян та важливої для неї інформації: “Держава може звернутися з проханням про вжиття необхідних заходів, що забезпечують захист її службовців або представників, а також заходів захисту конфіденційної або чутливої інформації (ч. 4 ст. 68); “Якщо будь-якій державі стає відомо про те, що інформація або документи держави розкриваються або, вірогідно, будуть розкриті на будь-якій стадії судового розгляду, і, на її думку, таким розкриттям була б завдана шкода інтересам її національної безпеки, така держава має право втрутитися для того, щоб досягти вирішення цього питання відповідно до цієї статті” (ч. 4 ст. 72). За державами, котрі є третіми сторонами щодо власності на інформацію

цію, розкриття якої Суд запитує від держави учасниці, визнається право відмови у згоді на розкриття (ст. 72)

Спосіб надання третім державам права в контексті діяльності Суду в низці випадків *уточнено*.

Іноді таке уточнення непрямо обмежує права третіх держав. Так, Статут зобов'язує державу-учасницю надавати, за наявності певних обставин, перевагу проханням Суду про передачу особи у разі одночасного одержання нею прохання про видачу цієї ж особи іншою (власне, третьою) державою (ст. 90). І навпаки, перевага “третьої держави” забезпечується у питанні про державний чи дипломатичний імунітет особи або майна такої держави (ст. 98). Також, крім “держави-учасниці”, “третьої держави”, держави як такої Статут згадує “державу виконання вироку” (ст.ст. 103 – 111), на яку покладають деякі обмеження, наприклад – неможливість звільнення засудженого без згоди Суду.

Практичний інтерес становить комплекс прав, які Суд надає під час здійснення своєї діяльності міжнародного співробітництва і судової допомоги Суд звертається до держав-учасниць із проханням (request for cooperation) про співробітництво (пп. “a” ч. 1 ст. 87 Статуту) або навпаки – така держава надсилає прохання до Суду (ч. 10 ст. 93, ч. 4 ст. 96 Статуту). В свою чергу, всім іншим державам (“будь-якій державі, що не є учасницею цього Статуту”, пп. “a” ч. 5 ст. 87) суд *може запропонувати* надати допомогу – на підставі спеціальної домовленості, угоди з такою державою чи на будь-якій іншій відповідній підставі (The Court may invite any State not party to this Statute to provide assistance under this Part on the basis of an *ad hoc arrangement, an agreement with such State or any other appropriate basis*). Щоправда, далі йдеться знову ж про (наслідки невиконання) “прохання”, зверненого до держави, яка не бере участь у Статуті (пп. “b” ч. 5 ст. 87 Статуту – “Where a State not party to this Statute, which has entered into an *ad hoc arrangement or an agreement* with the Court, fails to cooperate with requests pursuant to any such arrangement or agreement, the Court may so inform the Assembly of States parties or, where the Security Council referred the matter to the Court, the Security Council”). Прикладом цієї спеціальної домовленості для України можна назвати Угоду про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні [20].

Про зворотній напрямок співробітництва з державами, які не є учасницями МКС, безпосередньо згадано і у пп. “a”, “c” п. 10 ст. 93, ч. 4 ст. 96 Римського статуту. Тут йдеться не про направлення прохання таким державам, а про виконання їхніх прохань (“Суд може після отримання прохання співробітничати з державою-учасницею, що здійснює розслідування або судовий розгляд сто-

совно діяння, яке становить злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, чи становить тяжкий злочин відповідно до національного законодавства запитуючої держави, та надавати їй допомогу” ... “Суд може на умовах, викладених у цьому пункті, задовольнити прохання про надання допомоги від держави, яка не є учасницею Статуту, відповідно до цього пункту”).

Вказане стосується таких форм співробітництва, як арешт, тимчасовий арешт, передача особи (ст.ст. 89, 91, 92) та низки “інших”: допит, захист свідків, арешт активів тощо. Деякі форми співробітництва сформульована однобоко – лише на забезпечення потреб Суду:; “отримання доказів, у тому числі показань під присягою, і збирання доказів, включаючи думки експертів та висновки експертизи, необхідні Суду”; “сприяння добровільній явці осіб як свідків або експертів до Суду” (відповідно, пп. “b” та “e” ч. 1 ст. 93 Статуту). Цю диспропорцію підкреслює і відсутність (дзеркальної до пп. “b” ч. 5 ст. 87 Статуту) норми про порядок дій у разі, якщо прохання про допомогу не виконано, власне, Судом.

Цікаво, що надання Судом допомоги державам, які не беруть участь у Статуті, безпосередньо не потребує (відповідно до пп. “a” п. 5 ст. 87 Статуту) визнання такими державами юрисдикції Суду. Статут не пов'язує таку домовленість чи угоду із визнанням юрисдикції; ці два види волевиявлення держав оформлюються різними документами (угода, домовленість, інша “відповідна підстава” та “заява”). Відтак, реалізація згаданої угоди не обумовлена попереднім або одночасним визнанням юрисдикції. І навпаки, акт такого визнання в порядку ч. 3 ст. 12 (тобто без набуття участі в Статуті) сам по собі (без спеціальних домовленостей) не утворює для такої держави можливостей щодо судової допомоги від Суду.

Тут варто звернути увагу на те, що приписи п. 2 ст. 4 Статуту, в силу яких “Суд може здійснювати свої функції і повноваження, як це передбачено в цьому Статуті, на території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави” насправді не зводяться до питань юрисдикції. Видається, що “функції і повноваження” міжнародної організації, якою є Суд, не вичерпуються, власне відправленням правосуддя. Предмет допомоги, яка може бути надана Судом (як на прохання держав-учасниць, так і тих держав, що не беруть участь у Статуті) *не обмежується і юрисдикцією Суду*, а може стосуватися здійснюваного державою “розслідування або судового розгляду стосовно діяння, яке становить злочин, що... становить тяжкий злочин відповідно до національного законодавства запитуючої держави”.

На ці позаюрисдикційні повноваження Суду, вочевидь, не поширюються і часові межі, вста-

новлені Статутом (ч. 2 ст. 11 – “[я]кщо будь-яка держава стає учасницею цього Статуту після набрання ним чинності, Суд може здійснювати свою юрисдикцію лише стосовно злочинів, вчинених після набрання чинності цим Статутом для цієї держави, якщо тільки ця держава не зробила заяву згідно з пунктом 3 статті 12”).

Юрисдикція Суду є важливою складовою предмета Статуту. Можна розрізняти власне юрисдикцію (здійснення юрисдикції) Суду та її визнання.

Поширеною є думка про те, що невизнання юрисдикції МКС тією чи іншою державою унеможлиблює і здійснення Судом своєї юрисдикції. Цю позицію заперечує сама практика Суду, яка знає випадки винесення рішень стосовно осіб, неналежних до громадянства держав-учасниць у зв'язку із вчиненням діянь за межами території таких держав. Виняток про незастосування юрисдикції внаслідок п. 5 ст. 15 bis щодо злочину агресії (“In respect of a State that is not a party to this Statute, the Court shall not exercise its jurisdiction over the crime of aggression when committed by that State’s nationals or on its territory.”), з одного боку, підкреслює можливість здійснення юрисдикції щодо решти злочинів, наведених у ст. 5 Статуту, з іншого – в системному поєднанні з нормами про передачу ситуації є не стільки винятком, скільки спеціальною – через Раду Безпеки ООН – процедурою, яка через це може перебувати під впливом політичних чинників, проте є нічим іншим, ніж застосуванням юрисдикції щодо держав, які не визнали юрисдикцію Суду [21]. Правомірність застосування юрисдикції за межами її визнання можна пояснити і інакше.

Для цього повернімося до питання про одностороннє надання державами-учасницями Статуту тих чи інших прав іншим сторонам. Декларуючи такий статус Суду таким, що “доповнює національні системи кримінального правосуддя”, держави, які уклали його Статут як міжнародний договір, не обмежують коло таких національних систем уточненням на кшталт “національні системи правосуддя держав-учасниць цього Статуту” або “... держав, які відповідно до цього Статуту визнали юрисдикцію Суду”. Будь-яка держава, яка не заявила про протилежне, має право на таке доповнення. В свою чергу механізм доповнення (ст. 17 Статуту) побудовано так, що його активує, зокрема, нездатність (будь-якої) національної системи правосуддя.

Важливим аспектом є взаємодоповнення юрисдикцій, санкційних та процесуальних інструментів Суду та держави. За загальним правилом, наведеним у ч. 2 ст. 12 (у її зв'язку зі ст.ст. 13, 15) Статуту здійснення, зокрема, Прокурором, визаної тими чи іншими державами юрисдикції Суду пов'язано із принципом громадянства та територіальним принципом (“держава, на території якої

мало місце відповідне діяння...”, або “держава, громадянином якої є особа, яку обвинувачують у вчиненні злочину”).

Проте власне юрисдикцію Суд здійснює не стосовно держав, їх громадян чи територій, а щодо:

– (чітко визначеного кола) злочинів (абз. 10 Преамбули, ст.ст. 13, 15-bis, 29, 30, 70 Статуту тощо);

– фізичних осіб (ч. 1 ст. 25, ст. 26, ч. 2 ст. 27 Статуту) та їх визначених категорій (військовий командир – ст. 28, особа із певним посадовим становищем – ст. 27 Статуту; особи, спроможні фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними – п. 3 bis статті 25 Статуту); справ (наприклад, ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 19 Статуту).

Крім юрисдикції Суду Римський статут оперує категорією “юрисдикція держави” щодо справи (п.п. “а”, “б” ч. 1 ст. 17 Статуту), злочинів (ч. 1 ст. 18, пп. “с” ч. 1 ст. 21) чи “громадян або інших осіб, які підпадають під її юрисдикцію” (ч. 2 ст. 18). Статут “нагадує”, що обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції стосовно осіб, які несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів (абз. 7 Преамбули). Наслідком зумовленого “небажанням” (ч. 2 ст. 17) або “нездатністю” (ч. 3 ст. 17 Статуту) держави здійснювати провадження щодо злочинів, охоплених юрисдикцією Суду є можливість постановлення Судом того, що справа може бути прийнята до (його) провадження. В цьому, а також у можливості ініціювання державою-учасницею кримінального переслідування Судом, полягає доповнючий характер діяльності МКС. І це доповнення не є всеосяжним, воно стосується лише певної групи злочинів. Юрисдикція держави, зокрема – кримінально-правова, є більш широкою за колом кримінально-правових заборон, у територіальному вимірі, колом суб'єктів, які підлягають кримінальній відповідальності та спектром заходів кримінально-правового характеру та за видами цих заходів. Наприклад, в силу ч. 2 ст. 96-4, ст. 96-9 КК України може бути застосовано ліквідацію юридичної особи (в т.ч. суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права) у разі вчинення її уповноваженою особою певних кримінальних правопорушень; коло останніх уключає і злочини, наведені у ст. 5 Римського статуту.

В свою чергу доповнючий характер Суду може бути інструментом для притягнення, у відповідних випадках, до кримінальної відповідальності осіб, які не підсудні судам України: “Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних

представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом” (ч. 4 ст. 6 КК України). Таке “вирішення” ґрунтується на можливому застосуванні до особи, наділеною імунітетом в одній країні, кримінального переслідування країною за законодавством держави, в якій ця особа того імунітету не має. Участь у Статуті МКС надає можливість ініціювати провадження Судом, який може, коли йдеться про можливу прийнятність з погляду юрисдикції Суду, просити державу, яка надала особі імунітет, відмовитися від імунітету (ст. 93 Статуту); також Суд може, – отримувати інформацію від держави-учасниці або від вже згаданих вище держав, “які враховуючи наявну інформацію, зазвичай здійснювали б юрисдикцію щодо відповідних злочинів” про хід провадження (ч.ч. 1, 2, 5 ст. 18), тобто, в певному розумінні, контролювати поведінку щодо провадження, заважаючи на можливість застосування Судом наслідків неспроможності чи небажання держави здійснювати переслідування. Зрештою, за наявності своєї юрисдикції Суд може визнати – спричинену державним або міжнародним дипломатичним імунітетом невідсудність як причину нездатності держави здійснювати провадження (ч. 3 ст. 17 Статуту) і самотійно притягнути особу до відповідальності (адже імунітети не перешкоджають МКС здійсненню своєї юрисдикції щодо особи (ч. 2 ст. 27 Статуту)). Повертаючись до розглянутого вище питання про здійснення юрисдикції Суду щодо злочинів, вчинених за межами території держав-учасниць підкреслимо, що Судом під час застосування наведених правил про прийнятність ситуації чи справи (ст. 17 – 19 Статуту), вивчається поведінка фактично третіх держав зі здійснення кримінального переслідування.

В контексті судової допомоги, яка приймається чи надається Судом, напрошується питання, чи може Суд виконувати посередницьку роль, зокрема – шляхом направлення прохання до однієї держави (не обов'язково – такої, що визнала юрисдикцію Суду), чи до міжнародної організації (ч. 6 ст. 87 Статуту) на повне або часткове виконання одержаного Судом прохання про допомогу з боку іншої держави? За загальним правилом (ст. 18 Статуту) кримінальне провадження здійснює або держава, що здійснює свою юрисдикцію щодо відповідних злочинів, або Суд. Звідси слідує, що виконувати на прохання держави до Суду чи навпаки, Суду до держави, не передбачають наявності у сторони, яка виконує, чинного провадження; питання про юрисдикцію, прийнятність про-

вадження тощо у виконавця не виникає. Відтак, виконання прохання не пов'язане ані із предметною, ані із територіальною юрисдикцією; відсутній обумовлюючий зв'язок і з наявністю спеціальної угоди із державою, яка прохає, або із її статусом держави-учасниці Статуту.

Проведений огляд питання щодо третіх осіб діяльності МКС має і інші рівні – права міжнародних організацій, фізичних осіб. Так, треті особи (без уточнення щодо їх видів, очевидно – будь-які) згадано також у контексті поваги їх прав під час конфіскації майна (п. “b” ч. 2 ст. 77, ч. 2 ст. 109), замороження активів (пп. “k” ч. 1 ст. 93), можливість оскарження рішення про репарації (таким) “bona fide власником майна” (ч. 4 ст. 82). Відповідають ознакам третіх осіб члени сім'ї свідка (ч. 5 ст. 68), особи, яким загрожує небезпека в результаті показань, даних свідками (ч. 6 ст. 43 Статуту). Статут надає можливість “за виняткових обставин” державам-учасницям, міжурядовими організаціям або неурядовим організаціям (але не “третім” державам) відряджати до Суду на безоплатній основі фахівців (персонал) для надання допомоги в роботі будь-якого з його органів (ч. 4 ст. 44 Статуту). Близьким за змістом є право “урядів, міжнародних організацій, окремих осіб, корпорацій та інших утворень” вносити добровільні внески (ст. 116). Однак, відсутні підстави поширювати на цю категорію третіх осіб презумпцію їхньої згоди на таке право.

Висновки. Участь України в міжнародному договорі, яким є Римський статут, перетворює останній на безпосередню правову підставу для співробітництва нашої держави та Суду, без необхідності визначати межі і умови цього співробітництва спеціальною домовленістю. Цей міжнародний орган не є вищим по відношенню до жодного національного суду, а є таким, що доповнює систему кримінального правосуддя Інституційна спроможність Суду не вичерпується його юрисдикцією щодо певних злочинів, цінним інструментом є механізм прохань про допомогу, сторонами якого можуть бути будь-які держави, незалежно від їх участі у Статуті, міжнародні організації. Попри відсутність механізму перейняття провадження від держави до Суду, останній має засоби збирання доказів та для подолання неспроможності національних судових систем, яка може полягати, зокрема, у невідсудності певних осіб.

До численних правових наслідків участі України у Статуті є те, що вона є однією з держав, які через Римський статут надають певні права невизначено широкому колу “третіх” сторін, зокрема, держав, міжнародних організацій та осіб. В силу спеціальних приписів Віденської конвенції про право міжнародних договорів, зокрема держави вважаються такими, що згодні з такими правами.

Доповнюючий характер діяльності суду теж є своєрідним, одностороннє наданим правом. Суд може доповнювати національні системи кримінального правосуддя і тих держав, якими не надано згоду на визнання його юрисдикції. А також у межах, які визначаються не предметною юрисдикцією Суду, а законодавством про кримінальну відповідальність таких держав. Попри наявну дискусію з цього питання, є підстави стверджувати, що за певних обставин, із додержанням правил про прийнятність ситуації, Суд може самостійно доповнювати кримінальне правосуддя держави, яка не бажає чи не спроможна здійснювати переслідування у разі вчинення злочинів, належних до юрисдикції МКС.

Література

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього Закон України від 21 серпня 2024 року № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-IX#Text> (дата звернення 18.08.2024).
2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 28.11.2024).
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n2> (дата звернення 28.11.2024).
4. Про міжнародні договори. Закон України (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 50, ст.540) 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 18.11.2024).
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 23.05.1969/ Організація Об'єднаних Націй. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1986. 16 грудня. № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення 18.11.2024).
6. Про приєднання України до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду. Закон України від 18 жовтня 2006 року № 254-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f62#Text (дата звернення 18.11.2024).
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) № 3-в/2001 від 11.07.2001 у справі № 1-35/2001. *Офіційний Вісник України* 2001. № 28 від 27 липня URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення 18.11.2024).
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28, ст.532. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення 18.08.2024).
9. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року №790-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13, ст.230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text> (дата звернення 28.11.2024).
10. Постанова Верховної Ради України “Про Заяву Верховної Ради України “Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян” від 04 лютого 2015 року № 145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення 22.11.2024).
11. Лист Посольства України у Королівстві Нідерланди від 09 квітня 2014 № 61219/35-673-384 (англійською мовою) URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf> (дата звернення 22.11.2024).
12. Лист Міністра Закордонних справ України Павла КЛИМКИНА від 08 вересня 2015 року Секретарю Міжнародного кримінального Суду (англійською мовою) URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf (дата звернення 18.11.2024).
13. Чи все так однозначно з юрисдикцією Міжнародного кримінального суду щодо злочину геноциду в Україні? / Захар Тропін, Тимур Короткий, Ірина Назарчук. *Юридична Газета*. №7-8 (765-766). 03 липня 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/chi-vse-tak-odnoznachno-z-yurisdikciyeu-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-shchodo-zlochynu-genocidu-v-.html> (дата звернення 10.10.2024).
14. Statement of the Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine. Statement: 11 December 2020. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine> (дата звернення 28.11.2024).
15. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: “I have decided to proceed with opening an investigation.” Statement: 28 February 2022. *The International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qa-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening> (дата звернення 21.08.2024).
16. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. 2 March 2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qa-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (дата звернення 21.08.2024).
17. Кримінальний кодекс України. Кодекс України від № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3035>
18. Про громадянство України. Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13, ст.65) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення 18.08.2024).
19. Біла В.Р. Види правових форм публічного адміністрування. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*

го. Серія: юридичні науки. 2019. № 4. Т. 30 (69) URL: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/1> (дата звернення: 18.11.2024).

20. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. Дата вчинення: 23.03.2023. *Офіційний вісник України*. 2023. 20 квітня. № 40. С. 224. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/980_001-23?lang=uk#Text (дата звернення 18.08.2024).

21. Чи є внесення змін до Римського статуту панацеєю від очевидної вибіркості та безкарності за злочин агресії, вчинений проти України? / Astrid Reisinger Coracini. *Just Security*. 2023. March 21. URL: [https://www.justsecurity.org/86491/is-amending-the-](https://www.justsecurity.org/86491/is-amending-the-rome-statute-the-panacea-against-perceived-selectivity-and-impunity-for-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine-ua/)

[rome-statute-the-panacea-against-perceived-selectivity-and-impunity-for-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine-ua/](https://www.justsecurity.org/86491/is-amending-the-rome-statute-the-panacea-against-perceived-selectivity-and-impunity-for-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine-ua/) (дата звернення 18.10.2024).

URL: <https://www.justsecurity.org/85593/is-amending-the-rome-statute-the-panacea-against-perceived-selectivity-and-impunity-for-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine/> (дата звернення 18.10.2024).

22. The Ukraine War and the Crime of Aggression: How to Fill the Gaps in the International Legal System Claus Kress, Stephan Hobe and Angelika Nußberger. *Just Security*. 2023. January 23. URL: <https://www.justsecurity.org/84783/the-ukraine-war-and-the-crime-of-aggression-how-to-fill-the-gaps-in-the-international-legal-system/> (дата звернення 18.11.2024).

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>І. В. Глиняний</i> РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	3
<i>Я. В. Демянішин</i> ПОНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	8
<i>В. В. Мельников</i> ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ	15

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>В. Д. Барвіненко</i> ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ МОЛОДІ У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ	20
<i>Л. Р. Біла-Тіунова</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОДАТКОВИХ ПЕРЕВІРОК ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	24
<i>Т. О. Голоядова</i> ПОДАТКОВА ПЕРЕВІРКА ЯК СПОСІБ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	28
<i>Ж. В. Мандриченко</i> ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ЦІННІСТЬ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ ВИМІРИ	32
<i>О. Є. Панфілов</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	36

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>О. В. Долбня</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО	43
<i>А. І. Мустафаєва</i> ТУРЕЦЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОДЕЛІ.....	49

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>М. І. Дерев'янку, С. Ю. Ільченко</i> ФУНКЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ ПРИМАРНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ	54
<i>І. В. Осадчий</i> ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ	58

О. О. Шкута СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ.....	63
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

С. Є. Шептуховський ТРЕТІ ОСОБИ І ТРЕТІ СТОРОНИ У ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ	68
---	----

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Hlynianyi I. V.</i> THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: THEORY AND PRACTICE.....	3
<i>Demianishyn Ya. V.</i> CONCEPT AND UNDERSTANDING OF GUARANTEES OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS.....	8
<i>Melnykov V. V.</i> CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE DURING MILITARY AGGRESSION.....	15

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Barvinenko V. D.</i> ON THE ISSUE OF YOUTH PARTICIPATION IN LOCAL DECISION-MAKING.....	20
<i>Bila-Tiunova L. R.</i> THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF TAX AUDITS AND LEGAL RESTRICTIONS ON THEIR IMPLEMENTATION DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE	24
<i>Holoiadova T. O.</i> TAX AUDIT AS A METHOD OF TAX CONTROL DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE IN UKRAINE	28
<i>Mandrychenko Zh. V.</i> DECENTRALIZATION AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL VALUE: NATIONAL AND LOCAL DIMENSIONS	32
<i>Panfilov O. Ye.</i> SOME ASPECTS OF THE TRANSFORMATION OF THE STATE'S FINANCIAL POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS	36

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Dolbna O. V.</i> CRIMINAL LIABILITY FOR UNAUTHORIZED OCCUPATION OF LAND PLOTS AND UNAUTHORIZED CONSTRUCTION.....	43
<i>Mustafaeva A. I.</i> TURKISH EXPERIENCE OF LEGAL PROTECTION OF THE HUMAN EMBRYO: PROBLEMS AND MODELS	49

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

<i>Derevyanko M. I., Ilchenko S. Yu.</i> THE FUNCTION OF JUDICIAL CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS OF INDIVIDUALS: REALITY OR ILLUSION OF IMPLEMENTATION	54
<i>Osadchii I. V.</i> PROSPECTS OF EXPANDING THE COMPETENCE OF THE JURY COURT IN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE.....	58

Shkuta O. O.

SUBJECTIVE SIDE OF NON-EXECUTION OF COURT DECISION
REGARDING CONVICTS IN UKRAINE 63

INTERNATIONAL LAW

Sheptukhovskiy S. Ye.

THIRD PERSONS AND THIRD PARTIES IN THE ACTIVITIES
OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT 68

НОТАТКИ

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 5/2024

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

Підписано до друку 23.10.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 9,32. ум. друк. арк. 9,53.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0125/068.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua